

ATATÜRK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Faculty of Letters

ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

Department of Archeology

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ / ATATÜRK UNIVERSITY

ANATOLIAN ARCHAEOLOGY

Official Journal of Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Archaeology

Sayı / Issue: 4 September / 2024

E-ISSN: 2980-356X

<https://dergipark.org.tr/en/pub/anaarch>

Anatolian Archaeology

CHIEF EDITOR / BAŞ EDITÖR

Hasan KASAPOĞLU

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

EDITORS / EDITÖRLER

Büşra Elif KASAPOĞLU

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

Mesut CEYLAN

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

Roman STOYANOV

Centre of Classical and Oriental Archaeology,
HSE University, Moscow, Russia

FOREIGN LANGUAGE CONSULTANTS / YABANCI DİL DANIŞMANLARI

Mesut CEYLAN

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

REDACTOR / REDAKTÖR

Ayşe AVLİ / Kübra YAZAR

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

LAYOUT / DİZGİ

Hasan KASAPOĞLU

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Cevat BAŞARAN

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

Mehmet KARAOSMANOĞLU

Emeritus Professor
Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

Nurettin KOÇHAN

Emeritus Professor
Department of Archaeology,
Bandırma Onyedli Eylül University, Balıkesir, Turkey
Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Balıkesir, Türkiye

Ali Yalçın TAVUKÇU

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

Mehmet İŞIKLI

Department of Archaeology,

Atatürk University, Erzurum, Turkey

Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

Korkmaz MERAL

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

M. Hamdi SAYAR

Department of History,
İstanbul University, İstanbul, Turkey
İstanbul Üniversitesi-Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Hawa İŞKAN İŞIK

Emeritus Professor
Department of Archaeology,
Akdeniz University, Antalya, Turkey
Akdeniz Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Antalya, Türkiye

Serra DURUGÖNÜL

Emeritus Professor
Department of Archaeology,
Mersin University, Mersin, Turkey
Mersin Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Mersin, Türkiye

Biröl CAN

Department of Archaeology,
Uşak University, Uşak, Turkey
Uşak Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Uşak, Türkiye

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Nurettin ARSLAN

Department of Archaeology,
Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale, Turkey
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Çanakkale, Türkiye

Gürcan POLAT

Department of Archaeology,
Ege University, İzmir, Turkey
Ege Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

Vedat KELEŞ

Department of Archaeology,
Ondokuz Mayıs University, Samsun, Turkey
Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Samsun, Türkiye

Turan TAKAOĞLU

Department of Archaeology,
Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale, Turkey
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Çanakkale, Türkiye

Taner KORKUT

Department of Archaeology,
Akdeniz University, Antalya, Turkey
Akdeniz Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Antalya, Türkiye

Gül İŞİN

Department of Archaeology,
Akdeniz University, Antalya, Turkey
Akdeniz Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Antalya, Türkiye

Zeynep ERDEM

Department of Archaeology,
Mimar Sinan Güzel Sanatlar University, İstanbul, Turkey
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

Anatolian Archaeology

Mustafa ŞAHİN

Department of Archaeology,
Uludağ University, Bursa, Turkey
Uludağ Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Bursa, Türkiye

Billur TEKKÖK KARAÖZ

Department of Archaeology,
Başkent University, Ankara, Turkey
Başkent Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

Andreas KULZER

Austrian Academy of Sciences, Viyana, Avusturya

Askold IVANTCHIK

Centre of Classical and Oriental Archaeology,
HSE University, Moscow, Russia
HSE Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Moskova, Rusya

Erhan ÖZTEPE

Department of Archaeology,
Ankara University, Ankara, Turkey
Ankara Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

Yaşar Selçuk ŞENER

Department of Archaeology,
Hacı Bayram Veli University, Ankara, Turkey
Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

Goderdzi NARIMANISHVILI

Department of Archaeology,
Tbilisi State University, Tiflis, Gürcistan

Lorenzo D'ALFONSO

Department of Archaeology,
New York University, New York, Amerika
New York Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, New York, Amerika

Zerrin AYDIN TAVUKÇU

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ali Akın AKYOL

Department of Archaeology,
Hacı Bayram Veli University, Ankara, Turkey
Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

H. Ertuğ ERGÜRER

Department of Archaeology,
Karamanoğlu Mehmetbey University, Karaman, Turkey
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Karaman, Türkiye

Nezih AYTAÇLAR

Department of Archaeology,
Ege University, İzmir, Turkey
Ege Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

Yasemin POLAT

Department of Archaeology,
Ege University, İzmir, Turkey
Ege Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

Haluk SAĞLAMTİMUR

Department of Archaeology,
Ege University, İzmir, Turkey
Ege Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

Claudia SAGONA

Department of Archaeology,
University of Melbourn, Melbourne, Avustralya

Mehmet Ali YILMAZ

Department of Archaeology,
Uşak University, Uşak, Turkey
Uşak Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Uşak, Türkiye

Şengül Dilek FUL

Department of Art History,
Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat, Turkey
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Sanat Tarihi Bölümü, Tokat, Türkiye

H. Asena KIZILARSLANOĞLU

Department of Archaeology,
Kastamonu University, Kastamonu, Turkey
Kastamonu Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Kastamonu,, Türkiye

Rabia AKARSU

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

Berna KAVAZ KINDİĞİLİ

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

Umut PARLITI

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ahmet Cüneydi HAS

Department of Archaeology,
Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

Anatolian Archaeology

AIMS AND SCOPE

Anatolian Archaeology is a peer-reviewed, open-access, online-only journal published by Atatürk University. The journal is published biannual in both Turkish and English, with articles released in March, and September.

Anatolian Archaeology aims to publish studies of the highest scientific caliber in the field of archaeology.

Anatolian Archaeology publishes research articles that will contribute to the literature on archaeology. The research area of the journal basically covers the wide cultural region that includes ancient Anatolia and its surroundings. In the journal, scientific studies of archaeological and archeology and scientific fields in interdisciplinary connection will be included in the cultural history of this wide geography, covering the process from the Prehistoric Ages to the Byzantine Period. In this context, a wide range of topics such as ceramics, sculpture, terracotta figurines-choroplastic, stone, glass, bone, metal tools, jewelry or other materials, architecture, numismatics, settlement archeology, material culture archeology, ethnoarchaeology and historical geography are the focus of the journal. takes. In addition to archaeological data, anthropology, restoration-conservation, geophysics and other archaeometric studies are also the focus of the journal's scientific publication.

To guarantee that all papers published in the journal are maintained and permanently accessible, articles are stored in Dergipark which serves as a national archival web site and at the same time permits [LOCKSS](#) to collect, preserve, and serve the content.

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Preview and Indeks

- EBSCO

Open Access Statement

Anatolian Archaeology is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://dergipark.org.tr/en/pub/anaarch>. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work. You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://dergipark.org.tr/en/pub/anaarch/writing-rules>

AMAÇ VE KAPSAM

Anatolian Archaeology, Atatürk Üniversitesi tarafından yayınlanan hakemli, açık erişimli, yalnızca çevrimiçi bir dergidir. Dergi, Mart ve Eylül aylarında olmak üzere hem Türkçe hem de İngilizce olarak yılda iki kez yayınlanmaktadır.

Anatolian Archaeology, arkeoloji alanında en yüksek bilimsel kaliteye sahip çalışmalarını yayınlamayı amaçlamaktadır.

Anatolian Archaeology, arkeolojiyle ilgili literatüre katkı sunacak, özellikle araştırma makalelerini yayınlamaktadır. Derginin araştırma alanı temel anlamda, antik çağ Anadolu'su ve civarını içine alan geniş kültür bölgesini kapsamaktadır. Dergide bu geniş coğrafyanın Prehistorik Çağlar'dan Bizans Dönemi'ne kadar olan sürecini kapsayan kültürel geçmişiine dair arkeolojik ve arkeoloji ile interdisipliner bağlantı içerisindeki bilim alanlarının bilimsel çalışmalarına yer verilecektir. Bu kapsamda seramik, heykel, terrakotta figürin-koroplastik, taş, cam, kemik, metal alet, takı ya da diğer materyaller, mimari, numismatik, yerleşim arkeolojisi, materyal kültür arkeolojisi, etnoarkeoloji ve tarihi coğrafya gibi geniş bir konu yelpazesi derginin yayın odağında yer almaktadır. Arkeolojik verilerin yanı sıra antropoloji, restorasyon-konservasyon, jeofizik ve diğer arkeometrik çalışmalar da derginin bilimsel yayın odağındadır.

Dergide yayınlanan tüm yazıların korunmasını ve kalıcı olarak erişilebilir olmasını sağlamak için makaleler, ulusal bir arşiv sitesi olarak hizmet veren ve aynı zamanda [LOCKSS](#)'in içeriği toplamasına, korumasına ve sunmasına izin veren Dergipark'ta saklanmaktadır.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen ifadeler veya görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Özetleme ve İndeksleme

- EBSCO

Açık Erişim Bildirimi

Anatolian Archaeology yayınlama modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anaarch> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Anatolian Archaeology içeriği, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari (CC BYNC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://dergipark.org.tr/en/pub/anaarch/writing-rules> adresinden ulaşabilirsiniz.

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

Hasan KASAPÖĞLU

Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye

✉ hkasapoglu@atauni.edu.tr

✉ hasankasapoglu@gmail.com

🌐 <https://dergipark.org.tr/en/pub/anaarch>

☎ +90 442 231 82 54

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

Atatürk University, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

☎ +90 442 231 15 16

Anatolian Archaeology

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

RESEARCH ARTICLES / ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- 1 **Kyzikos Sikkeleri Işığında Dionysos Kültü**
In the Light of Cyzicus Coins Dionysus' Cult
Evin BİLGE
- 28 **Parion 2021 Yılı Kazı, Restorasyon-Konservasyon ve Antropoloji Çalışmalarının Değerlendirilmesi**
Evaluation of Parion 2021 Excavation, Restoration-Conservation and Anthropology
Vedat KELEŞ, Hasan KASAPÖĞLU, Kasım OYARÇIN, Alper YILMAZ, Büşra Elif KASAPÖĞLU, Soner ÖZMEN,
Mustafa Tolga ÇIRAK, Zeynep YILMAZ, Sadık TUĞRUL, Ahmet Levent KESKİN, Salih PEKGÖZ & Selman
TAMYÜREK
- 58 **Roma İmparatorluk Dönemi Sanatında Mevsim Kişileştirmeleri ve İkonografisi**
Season Personifications and Iconography in Roman Imperial
Taygun KOTAN
- 68 **Hakem Listesi**
Reviewer List

In the Light of Kyzikos Coins Dionysus' Cult

Kyzikos Sikkeleri Işığında Dionysos Kültü

ABSTRACT

Cyzicus is located on the Kapıdağı Peninsula in the south of the Propontis (Sea of Marmara). This city is an important region of the Ancient Mysia geography, which was able to evaluate the advantages of its geographical location in the commercial direction in the ancient period, especially holding the maritime trade. The city has become very strong economically and politically thanks to its sea and land trade. The City of Kyzikos minted a unique group of coins called Cyzikene. Authorities responsible for coin minting reflected some symbols on both the Kyzikenes and other minted coins that the people valued or were proud of. As can be seen from the coins, the region, especially Zeus, Heracles, Apollon, Artemis, Hermes, Athena and Persephone etc. There is a polytheistic belief system in which gods/goddesses are respected. In addition to these cults, the existence of an important Dionysian cult is supported by ancient coins as well as archaeological and epigraphic documents. Symbols of the cult of Dionysus on Kyzikos coins are encountered throughout the ancient period. Sometimes the self-description of Dionysus and sometimes other symbols related to his cult are seen on the coins. In this paper, a study has been made about the existence, personality, mythology, iconography and importance of the God Dionysus reflected on the Kyzikos coins. The cult of Dionysus and the depiction of cult symbols were examined.

Keywords: Cyzicus coin, Cult of Dionysus, Dionysus Iconography, Satyr.

Öz

Kyzikos antik kenti, Propontis'in (Marmara Denizi) güneyindeki Kapıdağı Yarımadası'nda yer almaktadır. Bu kent, Antik Dönem'de coğrafi konumunun avantajlarını ticari yönde değerlendirebilmiş Mysia coğrafyasının özellikle deniz ticaretini elinde tutan önemli bir bölgesidir. Kent, deniz ve kara ticaretinin de sayesinde ekonomik ve siyasi anlamda oldukça güçlü bir konuma gelmiştir. Kyzikos Kenti, Kyzikene adı verilen özgün bir grup sikke darp ettirmiştir. Sikke darbından sorumlu otoriteler, gerek Kyzikenelere gerekse diğer darp ettirilen sikkelere halkın değer verdiği veya gururlandığı kimi sembolleri yansıtmışlardır. Sikkelerden de görüldüğü üzere bölgeye, başta Zeus, Herakles, Apollon, Artemis, Hermes, Athena ve Persephone vb. gibi tanrı/tanrıçalara saygı gösterildiği politeist bir inanç sistemi hâkimdir. Bu kültürlerin yanında önemli bir Dionysos kültürünün varlığı gerek antik sikkeler gerekse arkeolojik ve epigrafik belgeler desteklemektedir. Kyzikos sikkelerindeki Dionysos kültürüne dair sembollere Antik Dönem boyunca rastlanılmaktadır. Sikkelerde Dionysos'un bazen öz betimi bazen de kültürle ilgili diğer semboller görülmektedir. Bu makalede Kyzikos sikkelerine yansıyan Tanrı Dionysos'un varlığı, kişiliği, mitolojisi, ikonografisi ve Kyzikoslular için önemi ile ilgili bir çalışma yapılmıştır. Tanrı Dionysos kültürü ve kültür sembollerinin betimlenmesi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kyzikos sikkeleri, Kyzikene, Dionysos Kültü, Dionysos İkonografisi, Satyros.

Evin BİLGE¹

¹ Tokat Gazi Osmanpaşa University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Art History, Tokat, Turkey.

¹ Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Tokat, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received 25.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 26.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.09.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Evin Bilge
E-mail: evin.bilge@gop.edu.tr

Atf: Bilge, E. (2024). Kyzikos Sikkeleri Işığında Dionysos Kültü. *Anatolian Archaeology*, 4, 1-27.

Cite this article: Bilge, E. (2024). In the Light of Kyzikos Coins Dionysus' Cult. *Anatolian Archaeology*, 4, 1-27.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Kyzikos kenti, Balıkesir'in Erdek ilçesinde, Antik dönem adı Arktonnesos (Ayı Adası) ya da Arkton Oros (Ayılar Dağı) diye bilinen Kapıdağı Yarımadası'nın anakara ile birleştiği alanın güney kesiminde yer alır¹. Antik kentin kuzeyinde Dindymos (Ayı Dağı), Hamamlı ve Belkıs (Yeniköy) köyleri, batısında Çeltikçi köyü, güneyinde Marmara Denizi, doğusunda Aşağıyapıcı köyü ve Bandırma Körfezi yer almaktadır².

Kyzikos, deniz trafiğinin önemli bir durağıdır. Sahip olduğu limanları sayesinde deniz taşımacılığı güzergâhında Ege ve Akdeniz'i, Karadeniz'e bağlar³. Kent limanları üzerinden yapılan ticari faaliyetler kentin refah düzeyini artırmıştır⁴. Kyzikos kentinin stratejik konumunu çok iyi değerlendirmesi hem siyasi ve kültürel açıdan hem de ekonomik yönden bölgenin önemli bir kültür merkezi ve liman kenti olmasını sağlamıştır. Bir toplumun kültür ve medeniyetinin gelişmişliği ile refah düzeyinin yüksek olması ülkenin zenginliği ve huzur ortamıyla doğru orantılı olmasından ötürü günümüze pek çok kültür ve sanat değeri yüksek eser bırakabilmişlerdir.

Propontis hinterlandından faydalanmak amaçlı kurulan bu koloni kentini⁵ korumak pek kolay olmamıştır⁶. Lydialılardan sonra Pers iktidarı dönemine geçilmiştir. Makedon egemenliğiyle Hellenistik Dönem'de Kyzikos idari açıdan bağımsızlığına kavuşabilmiştir⁷.

Ancak bununla ilgili bildirimler çok yetersiz olduğu görülmektedir. 3. Mithradates Savaşı'nda sırasında (MÖ 74) VI. Mithradates'e karşı şehrin direndiği görülmektedir. Strabon, Mithradates Savaşı sonrasında Romalılar tarafından şehre birçok ayrıcalığın yanında "*civitas libera*" ünvanı verilmiş olduğunu anlatır⁸. Ancak Roma İmparatoru Augustus Dönemi'nde tüm haklar geri alınmıştır. Ancak sonra yine bağışlanmıştır (MS 17)⁹. Tiberius Dönemi'nde (MS 25) ise bu ayrıcalık artık tamamen iptal edilmiştir¹⁰.

Kyzikos kent sikkeleri, Antik Dönem'de *Kyzikene staterleri* olarak adlandırılmıştır¹¹. İlk *Kyzikene* darbının başlangıcı için önerilen tarihler biraz farklıdır. Kraay MÖ 6. yüzyılın 1. çeyreğini; Jenkins, aynı yüzyılın 2. yarısını önermektedir. Ancak madeni paranın en geç 6. yüzyılın 2. yarısına kadar tüm hızıyla devam ettiği konusunda bir fikir birliği olduğu görülmektedir¹². *Kyzikenelerin* darbu MÖ 6. yüzyıldan Hellenistik Dönem'e kadar devam etmiştir¹³. Kyzikos, MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda gümüş sikke de darp ettirmiştir¹⁴. MÖ 4. yüzyılda yazısız elektron sikkelerinin yanı sıra, üzerinde *etnikon* bulunan gümüş sikkelerde görülür¹⁵.

Kyzikenelerin uzunca bir dönem uluslararası geçerliliğini sürdürebilmiş olması kentin ekonomik gücünün sonucudur. Bu

¹ Strabon, Geographica, 12.8.11.

² Koçhan, 2011: 11; Doğan, 2017: 2; Marquardt, 1837: 185.

³ Çoruh Kurt, 2020: 440-448.

⁴ Hytos, Panarmos ve Thrakikos limanları sayesinde, Çanakkale Boğazı üzerinden Ege ve Akdeniz kıyılarındaki kentlerle deniz ticareti yapılabilmiş ve bu şekilde Antik dönem Mysia Bölgesi'nin deniz ticaretinde önemli bir unsur olunmuştur. Meral & Has, 2017: 105-115; Çoruh Kurt, 2020: 440-448.

⁵ Öncü, 2018: 160.

⁶ Koçhan, 2014: 69-91. Kyzikosla ilgili en eski anlatım sözlü gelenekle nesillere aktarılmış Argonautlar hikayesi olabilir. Antik dönemden kalma bu mitolojik anlatımda Argonautlar seferi sırasında Kral Kyzikos'un yanlışlıkla öldürülmesi anlatılır. MS 1. yüzyılda yaşamış antik yazar Strabon (MÖ 64/63-MS 21), Aisepos Çayı'ndan Rhyndakos Çayı ve Daskyleion Gölü'ne kadar uzanan bölge halkının "Dolionlar" olduğunu bildirir. (Strabon, Geographica 12.8.10.) Plinius, Kyzikos'u Miletlilerin kenti olarak görmektedir (Plinius, Naturalis Historia, V.40.). Nitekim Strabon da Lampsakoslu Anaksimenes'ten atıf yaparak burasının Miletoslular tarafından kolonize edildiğini bildirir (Strabon, Geographica, 14.1.6.).

⁷ Herodot Hist., I. 21-22. Deniz ticaretinin önemli bir noktası olan kentin egemenliğini elinde tutmak için Lydialılarla on yıllarca mücadele verdiği belirtilir. MÖ 546'daki Pers-Lydia savaşının ardından Batı Anadolu'nun Pers güçleri tarafından yönetildiği görülür (Mansel, 2014, 265; Meral & Has 2017: 105-115). Pers kralı Kyros, Kyzikos'un da dâhil olduğu çevre şehirleri yıllık vergiye bağlayarak, biri Sardes diğeri de Daskyleion'da olmak üzere Anadolu'da iki önemli satraplık merkezi kurmuştur. Kyzikos yanı başındaki Daskyleion satrapı Metrobates'in idaresine girmiştir (Kurt, 2018: 179). Pers iktidarı Büyük İskender ile MÖ 334 yılında giriştikleri Granikos savaşıyla sona ermiştir (Koçhan, 2011: 119; Ertüzün, 1999: 27-35).

⁸ Strabon, Geographica 12.8.11.

⁹ Koçhan, 2014: 75.

¹⁰ Suetonius, Tiberius, 37

¹¹ Motor, 2010: 7.

¹² Kraay, 1976: 27; Jenkins, 1972: 35.

¹³ Morkholm 2000: 104.

¹⁴ Motor, 2010: 72.

¹⁵ Carradice & Price 2000, 111; Motor 2010: 72.

dönem kent sikkelerinin değer ölçülerinin Kyzikos *Stateri'*ne göre ayarlanması bu gelişmeyi kanıtlar niteliktedir¹⁶.

Kyzikos Kenti'nin *elektron stater* ve *hektelerinin*, başta Karadeniz kıyı kesimleri olmak üzere birçok bölgede dolaşımda olması, daha çok onun bölgelerarası ticari işlemlerde kullanıldığını açıklar¹⁷. Ancak sadece ticari faaliyetlerde değil paralı askerlerin maaşlarının ödenmesi gibi devlet faaliyetlerinde kullanılmış olması muhtemeldir. Bulunduğu bir kaç definde Pers *dareikoslarıyla* birlikte yer alması¹⁸, bu görüşü güçlendirir¹⁹. *Dareikos* ve *Kyzikenelerin* yakın değerinde olmaları da bazı dönemlerde, birbirlerinin yerine kullanılma ihtimalini artırır. Buradaki temel belirleyici nokta, bir *dareikos*²⁰ ile bir *kyzikenenin* paralı bir askerin bir aylık maaşına denk gelmesidir²¹. Arkeolojik buluntular, bu sikkelerin Antik dünyanın büyük bir bölümüne yayıldığını kanıtlamaktadır (Fig. 1)²².

Fig. 1. Kyzikos sikkelerinin define ve kazı buluntularının yayılım alanı (<https://nomisma.org/map/cyzicus> erişim tarihi: 31.08.2024)

¹⁶ Koçhan, 2011: 119; Meral & Has, 2017: 105-115. Odrys kralları ticaret ve vergi gelirlerini II. Philip'in altın *stateri* ile değiştirilene kadar Kyzikeneleri ölçü olarak hesapladılar. Çoruh 2017: 22.

¹⁷ Öncü, 2018: 219.

¹⁸ IGCH 1175, IGCH 1194,

¹⁹ Head, 1911: 522. Ayrıca bkz. IGCH dipnot 1438. Batı Anadolu'da yaklaşık MÖ 480'e tarihlendirilen başka bir definde (IGCH 1175) *staterin* üçte biri ağırlığında olan 2 Lydia *elektron* sikkesi, 6 gümüş *kreseid*, 39 Pers *sigloi*, 3 Miletos üretimi ve 14 Kyzikos üretimi gümüş sikke fragmanı ele geçer. MÖ 480 ve civarı dönemler Kserkses'in Hellas üzerine sefer düzenlemek için hazırlandığı ve nihayetinde sefere çıktığı bir döneme denk gelir. Dolayısıyla, Kyzikos ve Pers sikkelerinin bir arada bulunduğu bir dönemin askeri bir sefere denk gelmesi, bu sikkelerin dolaşımında askeri faaliyetlerin rolünün hesaba katmayı gerektirir. Bkz. IGCH 1175. Tablo 9.

²⁰ Ksenophon, Anabasis VII.6.1; VII.6.7.

²¹ Kraay, 1976: 263; Kyzikos *staterinin* değeriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Figueira 1998: 525-527.

²² Greenwell, 1887: 1-125.

Marmara Denizi'nin güneyindeki konumuyla Kyzikos yerleşimi, Karadeniz, Marmara, İonia ve Atina arasında gerçekleşen bölgeler arası ticaret için uygun bir aracı merkez rolündedir²³. Kyzikos, Anadolu'nun batıya açılan kapısıdır²⁴. Büyük limanları ile Ege ve Akdeniz'i, Karadeniz'e bağlayan deniz trafiğinin önemli bir durağı olmuştur²⁵. Kyzikos sikkeleri Batı Anadolu²⁶, Gelibolu yarımadası²⁷, Büyükçekmece²⁸ Marmara Bölgesi Trakya sahili²⁹, Bulgaristan (Sveti Vlas³⁰ ve Givkovo³¹), Romanya (Curceni³² ve Ioan Corvin³³), Yunanistan (Elis³⁴, Piraeus³⁵, Boeotia³⁶ ve Larissa³⁷), İtalya (Olbia³⁸) Melos³⁹ ve Santoroni⁴⁰ adaları, Ukranya (Orlovka⁴¹ ve Anadol, şimdiki Domanskoe⁴²-, Kerch' antik Panticapaeum⁴³), Rusya (Taman' Peninsula⁴⁴, Krasnodar⁴⁵) Gürcistan (Kobuleti⁴⁶) definelinde bulunmuştur. Bu sayılan bölgeler aynı zamanda *Kyzikenelerin* dolaşımında olduğu doğal sınırları göstermektedir.

Fig. 2. Stamnos üzerinde ağaç kütüğü şeklindeki Dionysosa tapınım sahnesi (MFA Boston erişim numarası: 90.155a)

Dionysos'un adı iki parçadan oluşmuş birleşik bir kelimedir (Dios+Nysos) ve "Nysa'nın tanrısı" anlamına gelir⁴⁷. Euripides'in "Bakkha'lar" adlı oyununda bu tanrı, Dionysos ve Euhios diye çağırılır⁴⁸. Bromios (Gümbürdeyen, kahkahalar atan tanrı)⁴⁹; Bakkhos ise "Gürültücü" anlamına gelir. Dionysos, her ne kadar şarap tanrısı olarak bilinse de gerçekte bereket başlatan bir doğa tanrısıdır. Köken olarak bir bitki (ağaç) tanrısıdır. Bu sebeple Dionysos'a en çok çiftçilerin saygı göstermesi anlaşılır bir durumdur. Bir ağaç tanrısı olarak Boeotia'da tapınılan bu tanrı, ağacın içindeki Dionysos olarak biliniyordu. O, elmanın ve incirin bulucusuydu. Şarap tanrısına atfedilen unvanlardan biri dentrides (yeni tomurcuklanan ağaç) idi⁵⁰. Magnesia'da ise onun rüzgârdan dalları kırılmış bir çınar ağacında yaşadığına inanılırdı.

Antik metinlerde "Ağacın Dionysos"una kurbanlar verildiği yazılıdır⁵¹. Nitekim Boston Güzel Sanatlar Müzesi koleksiyonunda Erken Klasik Dönem'e (yaklaşık MÖ 450 yıllarına) tarihlenen bir stamnos üzerindeki resimde ağaç kütüğü şeklindeki Dionysos'a tapınım sahnesi (Fig. 2) görülmektedir⁵².

²³ Öncü, 2019: 225-249.

²⁴ Lloyd, 1989: 8; Dönmez Öztürk, 2006: 80; Çoruh Kurt, 2016: 7-14.

²⁵ Çoruh Kurt 2016: 7-14. Sacks v.d, 1997: 74.

²⁶ IGCH 1175; Harl, 2001: 34; Gülsef, 2002:1831; Demirtaş, 2014: 124; Thompson et al., 1973: No: 1175, 1171, 1183; Motor, 2010: 201.

²⁷ IGCH 807; Hasluck 1906: 26-36

²⁸ IGCH 867; Thompson, 1954: 11-34; Motor, 2010: 201.

²⁹ IGCH 888; Yağız, 1998: 76 vd.; Motor, 2010: 201.

³⁰ IGCH 689.

³¹ IGCH 714; Thompson et al. 1973; No: 689, 714; Motor 2010: 202.

³² IGCH 618; Preda, 1966: 363-370.

³³ IGCH 734; Moisiil, 1923: 17-18.

³⁴ IGCH 43; Regling, 1931: 25.

³⁵ IGCH 47; Greenwell, 1887: 1-125.

³⁶ IGCH 163.

³⁷ IGCH 168; Merker, 1961: 42.

³⁸ IGCH 1002; Булатович, 1970: 222-224.

³⁹ IGCH 8; Borrell, 1844: 115-160.

⁴⁰ IGCH 7; Greenwell, 1890: 13-19.

⁴¹ IGCH 726; Кравченко, 1969: 274.

⁴² IGCH 866; Seyrig, 1969: 36-52.

⁴³ IGCH 1011; Ашик 1849: 93-94.

⁴⁴ IGCH 1012.

⁴⁵ IGCH 1013.

⁴⁶ IGCH 1045.

⁴⁷ Erhat, 1989: 99-104.

⁴⁸ Euripides, Bakkha'lar 67-70 prg.

⁴⁹ Erhat, 1989: 99-104.

⁵⁰ Graves, 2010: 131.

⁵¹ İndirkaş, 2012: 61-70; Frazer, 1991: 311.

⁵² MFA Boston erişim numarası: 90.155a

Dionysos'un, Eleusis mysterlerinde adı geçen Iakkhos ile aynı tanrı olduğu düşünülmektedir⁵³. Bunun dışında Dionysos, Sabazios (Phrygia)⁵⁴, Priapos (Mysia)⁵⁵, Tammuz (Fenike), Osiris (Mısır)⁵⁶, Orotalt (Arap), Liber (Roma), Zalmoxis (Thrakia) gibi tanrılarla da bir tutulur⁵⁷.

Antik Yunan Pantheonundaki diğer tanrılara göre Dionysos'un oldukça sıradışı bir tanrı olduğu görülmektedir. Antik Yunan Pantheonu içinde en eski kökene sahip ve tapınımı en yaygın olan tanrıdır⁵⁸. Nitekim Herodotos da Mısır'daki⁵⁹, Ethiopia'daki⁶⁰, Thrakia'daki⁶¹, Aiolia'daki⁶², Byzantion'daki⁶³, Arap Yarımadası'ndaki⁶⁴ ve Skythia'daki⁶⁵ tapınımına değinmiştir. Hayvan ve bitkiler gibi bütün canlılara hayat vermesi, büyütmesi ilgili güçlere sahip bir doğa tanrısı⁶⁶ olmasına karşılık kökeni, varlık hali, başlattığı dinsel deneyim türüyle diğer büyük Antik Yunan tanrılarından ayrılır.

Bir doğa tanrısı olan Dionysos'un ölüp-tekrar dirilebilme hikâyesine benzer mythoslar farklı kültürlerde de görülebilmektedir. Örneğin Kybele-Attis kültüründe ölüp-yeniden dirilme olayı bereket kültürünün ve yaşamın odak noktasını oluşturur. Burada kült, Phryg ana tanrıçası Kybele ile onun sevgilisi Attis etrafında şekillenir. Attis'in yere fırlattığı uzvu ile yere dökülen kanıyla sulanan topraktan bitkiler fışkırmıştır. Doğanın birden bire canlanması⁶⁷ ile doğadaki bitki bereketinin oluşumundaki eril misyon dile getirilmiştir. Toprağa atılan canlı bir parça sembolizmiyle tohumun filizlenmesi açıklanmıştır.

Ölüp yeniden dirilen tanrılar Anadolu'daki Phryg Medeniyetinin ortaya çıkışından çok daha önceki bir tarihte Mezopotamya'da karşımıza çıkar. Öldüğü halde tekrar dirilen ilk bereket tanrısı Sümer Mitolojisinden tanıdığımız Ana Tanrıça Inanna'nın kocası çoban/kral tanrı Dumuzi'dir. Dumuzi Akadlar'da Tammuz, Babil'de Baal, Fenikeliler'de Adonis, Hitit ve Hurrilerde de Kumarbi ile özleştirilebilen bir tanrıdır. Bütün bu tanrılar ölüp, yeniden doğarak hem mevsimsel döngüyü hem de bitki ve hayvan âleminin devinimini temsil ederler⁶⁸.

Mısır Mitolojisinde önemli bir tanrı olan Osiris de kardeşi tarafından haince öldürülünce yer altında yaşamaya ve oradan yeryüzüne bereket akıtmaya başlamıştır. Bu şekilde Eski Mısır dinindeki Osiris de aynı zamanda hem bereket hem de yeraltı dünyasının hâkimi olmuştur⁶⁹.

Ölümden sonra başka bir dünyada yaşam bulunacağı yani sonsuz yaşamı müjdeleyen bir inanç olan Dionysos kültü köylülerin ve alt tabaka insanların gönüllerini cezbetmiştir⁷⁰. Dionysos tapınımı Antik Yunan inancına geç bir dönemde girmiştir. Tapınımın karşılaştığı muhalefetin mitleştirilmiş anıları olarak yorumlanan öyküler ve bu yorumun satır aralarında gizlenen kuram, Dionysos'un Kıta Yunanistan'a oldukça geç bir tarihte geldiğini, diğer bir deyiş ile "yabancı" bir tanrı olduğunu varsaymaktadır. Tanrının adına, ilk Bronz Çağı'nda Girit'te Pylos ve Hania'da üç adet Linear B yazıtında rastlanmaktadır. Bu

⁵³ Eliade, 2003: 440.

⁵⁴ Eliade, 2003: 446.

⁵⁵ Boyana, 2004: 34, 43.

⁵⁶ Uncu, 2012: 535.

⁵⁷ Chulev, 2015: 7.

⁵⁸ Cancik & Schneider, 2004: 496.

⁵⁹ Herodotos, II. 29, 46, 47, 48, 49, 144,146.

⁶⁰ Herodotos, III. 97.

⁶¹ Herodotos, VII. 111; V.7.

⁶² Herodotos, I.150.

⁶³ Herodotos, VI.87.

⁶⁴ Herodotos, III.8.

⁶⁵ Herodotos, IV.79, 108.

⁶⁶ Tripolitis, 2002: 22.

⁶⁷ Efsaneye göre Kybele Attis'e aşiktir. Ancak Attis'in, Pessinus kralının kızıyla evlenecek olmasına gücenen tanrıça, düğün yerinde birden bire Attis'in karşısına çıkarak onu çıldırır. Kendinden geçen Attis, cinsel organını keser ve yere atar. Erhat, 1989: 75,15-16,20-201.

⁶⁸ Çetin, 2006: 189-210.

⁶⁹ Baines & Malek, 1986: 214.

⁷⁰ Mansel, 2014: 229.

yazıtlarda⁷¹ -di-vo-nu-so- yazısı okunmaktadır⁷². Hellen (Grek/Antik Yunan) Pantheonuna sonradan katılan tanrının doğrudan Thrakia'dan ya da Phrygia üzerinden geldiği düşünülmektedir. Onun için düzenlenen ritüellerde özellikle kadınların *Euoi Saboi Hyes Attes!* diye çağırması ile Dionysos'a Sabazios denmesi bir bakıma Phrygia'daki kökenini açığa çıkarır⁷³. Otto ise Dionysos'un arkaik ve bütün Hellen dünyasında yaygınlaşmış niteliği üzerinde durmuştur⁷⁴. Ama bu yaygınlaşma elbette bir direnmeyle yüz yüze kalmıştır⁷⁵.

Dionysos, birdenbire görünen ve daha sonra gizemli bir biçimde yok olan bir tanrıdır. Tanrının beklenmedik tezahürleri ve kayboluşları bir anlamda hayatın ortaya çıkıp gizlenmesini, yani hayatla ölümün birbirlerini izlemesini ve son tahlilde birliğini yansıtır. Dionysos, *epiphanyleri* ve gizlenmeleri yoluyla hayatla ölümün birlikteliğinin gizemini ve kutsallığını hatırlatır. Bizzat tanrının varlığıyla gerçekleştirildiğine göre, dinsel bir esin söz konusudur; çünkü bu görünmeler ve kaybolmalar her zaman mevsimlerle ilişkili değildir. Dionysos kışın görünür ve en şanlı *epiphany*sini gerçekleştirdiği ilkbahar şenliği sırasında yok olur. "Yok olma", "gizlenme" yeraltına inişin, yani ölümün simgesel ifadeleridir. Bir Orpheus ilahisine göre, Dionysos kayıp olduğunda Persephone'nin yanındadır. Argive rituelinde Dionysos deniz dibinden geri çağırıldığında, ölümler diyarından yukarı çıkar⁷⁶. Halk tarafından Dionysos için yapılan kutlamalar örneğinde Atina'ya bakıldığında zaman kültün ne kadar önemsendiği görülebilir. Peisistratos'tan itibaren, Atina'da dört bayram kutlandığı bilinmektedir. Dionysia, Kır⁷⁷ ve Kent⁷⁸ Dionysiaları olarak yılın farklı dönemlerinde kutlanırdı. Lenaia⁷⁹, Anthesteria⁸⁰ ve Apatouria⁸¹ ise Dionysos için düzenlenen diğer festivallerdir. Dionysos'a adanan ritüeller zamanla Dithyrambos, Tragedya ve Satyros dramasına dönüşmüştür. Toplu bir ritüel olan ve esrik taşkınlığı gerektiren temsile ve sonunda edebi bir türe dönüşmüştür. Bir yandan bazı kamusal tören usulleri temsillere dönüşüp Dionysos'u tiyatro tanrısı haline getirirken, diğer yandan gizli ve erginleyici başka ritüeller *mysterialar* halinde gelişmiştir.

⁷¹ Eliade, 2003: 358-374.

⁷² Cancik & Schneider, 2004.

⁷³ Versnel, 1990: 114-118.

⁷⁴ Otto, 1965: 52-53.

⁷⁵ Euripides'in Bakhalar isimli tragedyası Tanrı Dionysos'a karşı Thebai'deki bu direnme ve karşı koyuşun şiddetle bastırılmasını konu alır.

⁷⁶ Eliade, 2003: 358-374.

⁷⁷ Kır Dionysia'sı, "Tarlalarda ki Dionysos Şenlikleri" Aralık ayında yapılan bir köy bayramıydı. Aristophanes'in Kömürçüler eserinden öğrenildiği üzere şenlik alayında bir de teke dolaştırılırdı. Düzenlenen oyunlarla da ekilen tohumun bereketi sağlanırdı. Bu etkinliklerden sonra dans yarışmaları yapılır, korodakiler dithyrambos adı verilen Dionysos ilahilerini okurdu. (Aristophanes, Acharnenses; Thukydides, Peloponnesos Savaşı, 5.20.) Şenlik süresince kurbanlar kesilir, şarap içilir ve tanrıya armağanlar sunulurdu. Yücel, 2015: 151-164.

⁷⁸ Kent Dionysia'sı, MÖ 6. yüzyılın ortalarına kadar Elaphebolion ayı içerisinde kutlanan, zaman içerisinde içeriği değişen eski bir yerel şenliktir. Bu şenlik köken olarak Atina ile Boiotia arasında yer alan küçük bir yerleşim olan Eleuthera'dan gelmiş ve bu ad sonra Dionysos'a ephitet "Dionysos Eleuthereos" olarak verilmiştir. (Sina 2015: 42-59) Kent Dionysia'sı bahar mevsiminde, mart ayının dokuzunda başlar on üçünde sona ererdi Daha geniş çaplı olmasının yanı sıra, bu şenliğin kırsal şenlikten başlıca farkı, tören yürüyüşünün ertesi gün, Atina'daki Dionysos Açık Hava Tiyatrosu'nda düzenlenen tiyatro gösterileridir. Gösteriler başlamadan önce, boğa kurban edilerek tiyatro alanı ritüel olarak arındırılırdı. (Daha fazla bilgi için bkz. Yücel 2015: 151-164.) Dionysos tiyatrosunun yanındaki sunaklarda boğalar kurban edilirdi. (Parke, 1986: 127, dn.157). Ayrıca çok çeşitli dans gösterileri de yapılırdı. Bu dans gösterilerinin yapıldığı gün şenliğin son gününe "komos" adı verilmekteydi. Karanlık çökünce yalnızca erkekler için içki şöleni yapılırdı (Platon Symposium, 212 vd). Önceleri yerel olarak kutlanan Dionysia şenliği MÖ 5. yüzyılın başlarından itibaren neredeyse tüm Attika Bölgesi'nde hatta Yunanistan genelinde kutlanmaya başlanmıştır. Yalnızca yurttaş olanların katıldığı Lenaia şenliğinden farklı olarak bu şenlik tüm halka açıktır". Sina, 2015: 42-59.

⁷⁹ Lenaia festivali ise Atina'da, kabaca Ocak ayına denk düşen Gamelion ayında düzenlenir. Lenaion adı verilen özel bir agora alanında ya da şehrin dışında kalan küçük bir tiyatrodaki gösterilerin düzenlendiği Lenaia festivalinin kapsamı tam olarak bilinmemekle birlikte, bu şenliğin Eleusis misterleriyle bağlantılı olduğu sanılmaktadır. Bazıları Tanrı Dionysos'un Demeter'in oğlu olduğuna inansalar da, asıl inanış Zeus ile Persephone'nin oğlu olduğu yolundadır. (Asıl adı Zagreus olan bu çocuğu Zeus kiskanç karısının gazabından kurtarmak için şekilden şekle soktu. Onu bir boğa şekline soktuğu gün Hera'nın takipçileri olan Titanlar tarafından yakalanmış ve parçalanmıştır. Eti titanlar tarafından yenmiştir. Parçalanan çocuğun gövdesinden arta kalan kemikleri Apollon Delphoi'de gömmüş; hala atmaya devam eden kalbini ise Athena Zeus'a götürdü. Zeus çocuğun hala atan kalbiyle Zagreus'u tekrar yarattı. Bu defa ona Iakkhos adını koydu. Erhat, 1989: 162, 321.)

⁸⁰ Anthesterion şenlikleri yaklaşık şubat-mart aylarında kutlanır ve daha yakın tarihlili bir kutlama olan "Büyük Dionysos Şenlikleri" ise mart-nisan aylarında yapılırdı. Thukydides, Peloponnesos Savaşı, II, 15, 4. Anthesterion'un eski Dionysos bayramı olarak aktarmıştır. Şenliğin ilk gününe Pithoigia adı verilmektedir. Pithoigia günü, sonbahardaki hasattan beri kapalı duran toprak şarap fıçları (pithoi) açılır. "Batakıktaki Dionysos" tapınağına götürülüp tanrıya sunulur ve yeni şarabın tadına bakılırdı. İkinci gün (Khoes, "testiler") şarap içme yarışması düzenlenirdi. Tanrının kente gelişini simgeleyen bir tören alayı oluşturuluyordu. Tanrının denizden geleceği kabul edildiği için, alayda dört kağı takeri üzerinde taşınan bir gemi de yer alıyor, bunun içinde elinde bir bağ kütüğü ve yanında flüt çalan iki çıplak Satyr'le Dionysos bulunuyordu. Herhalde kılık değiştirmiş çeşitli figüranların, kurban edilecek boğanın ve onun önünde bir flütçüyle çiçeklerden yapılmış çelenkleri taşıyanların yürüdüğü tören alayı, o gün açık olan tek tapınağı, eski Lenaeum'a. yöneliyordu. Orada kraliçenin, yani kral-arkhon'un karısının ve onun dört nedimesinin de katıldığı çeşitli törenler yapılıyordu. O andan itibaren, sitenin eski kraliçeleri Dionysos'un eşi olarak kabul ediliyor, kağındaki Dionysos'un yanına çıkıyor ve düğün alayını andıran yeni kortej eski kraliyet konutu olan Bukoleium'a yöneliyordu. Aristoteles, tanrı eşi kraliçe arasındaki kutsal evliliğin Bukoleium'da (tam çevirisi "öküz ahır") gerçekleştiğini belirtiyor. Ama Anthesterion'un üç günü, özellikle de Dionysos'un zafer günü olan ikinci gün uğursuz günlerdi, çünkü ölümlerin ruhları ve onlarla birlikte yeraltının lanetli etkilerini taşıyan keres [Ölüm tanrıçaları] geri geliyordu. Zaten Anthesterion'un son günü onlara adanmıştı. Ölümler için dua ediliyor, çeşitli tahıllardan yapılan bir bulamaç olan ve gece olmadan yenmesi gereken panspermia hazırlanıyordu. Düğün olurken ruhların sokaklarda uçarak dolaştığına inanılırdı. Onlardan korunmak için akdiken çiğnenir, evlerin kaplarına zift sürülürdü. (Çetin, 2006: 189-210; Yücel, 2015: 151-164.)

⁸¹ Cole, 1984: 233-244.

Arkeolojik ve Epigrafik Veriler Işığında Kyzikos'taki Dionysos Kültü

Antik dönemde kent sakinlerinin inanç sistemi politeisttir. Baş tanrısının Apollon olduğu kabul edilen kentte, diğer pagan tanrı inanışlarıyla ilgili ipuçları sikkelerden, yazıtlardan ve kabartmalardan elde edilebilir. Bu politeist inanç sisteminde Dionysos kültünün önemli bir yer tuttuğunu gerek sikkeler gerekse arkeolojik belgeler desteklemektedir.

Dionysos Kültü, Demeter Kültü'nden sonra dünyaya en çok yayılmış kültürdür. Karadeniz'den Mısır'a Küçük Asia'dan İtalya'ya kadar bu kültürün müritleri yayılmıştır⁸². Kyzikos'taki, Thrakia ve Phrygia kökenli *khthonik* (yeraltı dünyasına ait olan veya yer altı dünyasında yaşayan) ve *orgiastik* (zevk verici) kültürleri nadiren antik yazarlardan veya anıtlardan öğrenebiliyoruz. Örnek olarak, Kore rahiplerinin ayinleri sırasında boğa formundaki Dionysos'un (taumorfik) adı zikredilmeden (yeraltı tanrılarıyla bir bağlantı kurarak) işaret eden (πρώτοι Βακχοι Κυνοσοῦρεῖται) bir nitelemesi söz konusudur⁸³.

Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen bir yazıtta⁸⁴ geçen πρώτοι Βακχοι Κυνοσοῦρειτων bölümün külte ilişkin bir ifade olduğu belirtilmektedir⁸⁵. Bu ifadenin bir organizasyon⁸⁶ veya Bakkhos kült üyeleri ile ilgili⁸⁷ olduğu düşünülmektedir. Kyzikos'taki Dionysos Kültü ile ilgili diğer bir yazıt⁸⁸ ise Poimanenon denilen mevkide bulunmuştur. Συμμόσται olarak nitelenen dernek üyelerinin başka bir dernek üyesine mezar yaptırımlarının anısına yazılmıştır.

Kyzikos yakınlarında Yalıçiftlik'te bulunmuş olan ve MS 212 yılına tarihlenen bir adak stelinde Dionysos, Kebrenios epitheti ile birlikte anılmaktadır. Stel Aurelius Sophronius isimli birine ithaf edilmiştir. Stelde "Uğurlu olsun! Aurelius Sophronius, şükran amacıyla, her şeyi duyan tanrı Dionysos Kebrenios'a (?) adadı" yazıtı okunmaktadır⁸⁹.

Bataklıklardan gelen Dionysos hakkında bir ipucu, Dionysodorus'un mezar anıtında bulunur. Yazıtta ipucu λιμναγένης γεγωνός olarak görülür⁹⁰. Bir başka yazıtta ise Phrygialı Attis ile Ana tanrıça bağlantılı gibi gözüken Dionysos Attoudenus (?) epiteti okunmaktadır⁹¹.

Kyzikos kentinde kutlanan Anthesteria festivali Dionysos kültürünün varlığını kanıtlayan ipuçlarından biridir⁹². Lenaeon ve Anthesterion, (Dionysia) festivalleri, Atina'da olduğu gibi tiyatral yarışmaların düzenlendiği aylardı. Kyzikos vatandaşlarının takvimini bile etkileyecek derecede önem verdikleri bu faaliyetler aynı zamanda tanrıya verdikleri önemi de göstermektedir. Atinalıların Dionysos adına kutladıkları Lenaeon ve Anthesterion bayramlarının adları Kyzikoslular tarafından da ay isimleri olarak da kullanılmışlardır⁹³. Bu aylarda Dionysos onuruna yapılan tiyatral etkinliklerin düzenlendiği kentin anıtsal tiyatrosu ile amphitiyatrosunun kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir⁹⁴. Kyzikos'un da Dionysos adına festivaller kurduğu bilinmektedir⁹⁵. Helenistik Dönem'de kutlanan Dionysos festivallerinde geniş bir coğrafyada aktif olarak çalışan hatta örgütlenip dernekleşen profesyonel sanatçılardan hizmet almışlardır⁹⁶.

⁸² Tripolitis, 2002: 22.

⁸³ Clay, 1910: 234.

⁸⁴ Corpus Inscriptionum Graecarum 2. no. 3679; Quandt, 1912: 130; Öztürk, 2010: 131.

⁸⁵ Öztürk, 2010: 131.

⁸⁶ Nilsson, 1957: 50.

⁸⁷ Corsten, 1988: 23.

⁸⁸ Nilsson, 1957: 65; Quandt, 1912: 129; Öztürk, 2010: 132.

⁸⁹ Ful, 2008: 107, Kat. No: 129; Hasluck, 1907: 61-67.

⁹⁰ Clay, 1910: 234.

⁹¹ Clay, 1910: 234.

⁹² Erpehlivan, 2019: 35-57.

⁹³ Ertüzün, 1999: 83.

⁹⁴ Amphitiyatro kentin kuzeyindeki sur duvarlarının kuzeybatısında, Belkis ve Hamamlı köyleri arasından akan eski adı Kleite olan derenin yatağında yer almaktadır. Dıştan dışa 155 x 180 m ölçülerinde, elips şeklinde olan yapının doğu ve batı yöndeki oturma basamaklarının alt kısımları toprağa, dere yatağından dolayı güney ve kuzey yönlerdeki ise güçlü ayakların taşıdığı tonozlar üzerine oturtulmuştu. Antik dönemin önemli kentlerinden biri olan Kyzikos'da, büyük ölçüde kalıntılarının ayakta olması nedeniyle, erken dönemden itibaren kente gelen seyyahların ilk dikkatini çeken yapılardan biri amphitiyatro olmuştur. Kyzikos amphitiyatrosu'nun inşasına da MS 117 depreminden sonra başlanmış olmalıdır. Koçhan, 1996: 316; Koçhan, 2014: 69-91.

⁹⁵ Sifakis, 1965: 206-214.

⁹⁶ MÖ 3. yüzyılda, şair, müzisyen, tiyatrocu ve şarkıcıardan oluşan Dionysos Sanatçılar Birliği Teos'ta kurulmuştur. Bir süre sonra kentte huzursuzluk kaynağı olarak görülen bu topluluk önce Ephesos'a, ardından Myonnessos'a, son olarak da Lebedos'a gönderilmiştir. Teos'un baş tanrısı Dionysos'a gösterilen büyük saygı, MÖ 3. yüzyıl sonlarında kentin önemini arttırmıştır. Teos Kenti, Dionysos Sanatçılarının bir merkezi seçildi. Kentin toprakları kutsal ve dokunulmaz sayılmıştır. Teos'taki Dionysos Sanatçıları tüm Yunan dünyasında düzenlenen tiyatro ve müzik şenliklerine paralı sanatçılar sağlayan bir profesyonel oyuncular ve müzisyenler loncasıydı. Aneziri, 2009: 217-236.

Reşit Mazhar Ertüzün, Kyzikos şehir harabeleri arasında pek çok Dionysos betimli kabartma ve heykellerin bulunduğunu söylemektedir. Bunlar arasında en göze çarpanı İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin envanterinde 94 envanter numaralı 637 katalog numaralı yüksek kabartmalı eserdir⁹⁷. Kyzikos Tiyatro yakınında bulunmuş MS 2 veya 3. yüzyıla tarihlenen iki adet sütunda yüksek kabartma olarak Satyros figürleri bulunmaktadır. Roma Dönemi Kyzikos Tiyatrosu'na ait genç Dionysos yüksek kabartması (Fig. 3) ve Satyros betimleri de (Fig. 4-5) İstanbul Arkeoloji Müzesi envanterinde bulunmaktadır.

Fig. 3. Kyzikos Tiyatrosu'na ait genç Dionysos (İstanbul Arkeoloji Müzesi Env. No: 94 Kat. No. 637)

Fig. 4-5. Kyzikos Tiyatrosu'na ait Satyros betimleri (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Sikkeler Işığında Kyzikos'taki Dionysos Kültü

Kyzikos sikkelerinin yüzlerinde kentnin kültürel yapısı ve dinsel inanış yaşamı hakkında ipucu verecek şekilde çok çeşitlidir. Sikkelerde de görüldüğü üzere, başta Zeus, Herakles, Apollon, Attis, Kibele, Artemis, Hermes, Athena ve Persephone vb. gibi tanrı/tanrıçalar ve kahramanlar ile ilgili birçok betim vardır⁹⁸. Dionysos kültüne dair kanıtlar ise Kyzikos sikkelerinde bolca bulunur. İncelenecek ilk grup Dionysos'un bizzat betiminin yansıtıldığı sikkelerdir. Bu betimler antropomorfik veya zoomorfik şekilde olabilir. Kyzikos sikkelerinde iki tipten de Dionysos betimine rastlanır. Antropomorfik grup sikkelerde de Dionysos'un tüm gövdesinin betimlendiği gruplar ve sadece başının betimlendiği gruplar şeklinde sınıflandırılmıştır. Dionysos'un başının betimlendiği sikkelerde, Tanrı Dionysos, bazen sakallı orta yaşlarında bir erkek (**1 no'lu sikke**) gibi gösterilirken⁹⁹; bazen de genç ve sakalsız olarak (**2 no'lu sikke**) betimlendiği görülmektedir¹⁰⁰. Her iki tipte de tanrının başı sarmaşık veya asma yapraklarıyla süslü diademle bezenmiştir.

Diadem, Dionysos'un doğuya yaptığı seferi temsil eden bir saç bandıydı. Antik Çağ Yunan mitolojisine göre diademi ilk defa kullanan kişi, Dionysos'tur¹⁰¹. Diodoros ise diademi, erkeklerin çok fazla şarap içmekten kaynaklanan baş ağrılarını önlemek

⁹⁷ Ertüzün, 1999: 68-69.

⁹⁸ Greenwell, 1887: 25.

⁹⁹ Greenwell, 1887: 66, lev. II-13.

¹⁰⁰ Greenwell, 1887: 67, lev. II-14.

¹⁰¹ Smith, 2013: 22.

için başlarına taktıkları bir bant (*mitra*) olarak tanımlamıştır¹⁰². Ona göre Dionysos'un, Mithraphoros sıfatını almasına neden olan kumaş parçasını daha sonraki zamanlarda krallar, diadem olarak kullanmışlardır. 2 numaralı sikkede görülen Dionysos betimi ile Fig. 3 de gösterilen İstanbul Arkeoloji Müzesi envanterinde bulunan Roma Dönemi Kyzikos Tiyatrosu buluntusu eserdeki betimler paraleldir. Her iki betimde de genç ve sakalsız Dionysos betimi görülmektedir. Bu betimler, Biga Yarımadası'ndaki Lampsakos¹⁰³ ile Sicilya'nın Naxos ve Trakya'nın Thasos ve Marónia¹⁰⁴ kent sikkelerindeki Dionysos başları ile karşılaştırılabilir. Ancak Naxos, Thasos ve Marónia sikkelerindeki Dionysos betimleri, geniş kapsamlı işleniş ve güçlü görkemli dinginliğiyle eşsiz olan Kyzikos sikkelerinin yanında oldukça geride kalır. Kyzikos sikkelerindeki Dionysos başlarının betimleri, ifadede asil olduğu kadar estetik bir şekilde icra edilmiştir¹⁰⁵.

Dionysos'a önceleri sarmaşıkla kaplanmış bir ağaç haline tapınılırken¹⁰⁶ geç dönemlerde antropomorfik şekli tercih edilir olmuştur. Dionysos'un antropomorfik şeklinin gerek vazo resimlerinde gerekse heykelerde, bazen genç ve sakalsız, bazen orta yaşlarda ve sakallı betimlendiği görülmektedir. Siyah figür tekniğinin kullanıldığı vazo betimlerinde tanrı, genelde orta yaşlarda ve sakallı görünümde¹⁰⁷.

MÖ 1. yüzyılda yaşamış olan Diodoros, Dionysos'un sakallı betimlerini daha eski bir özelliğiyle ilişkilendirir. Ona göre Dionysos'un orta yaşlı sakallı betimleri, doğulu arkaik özelliğiyle ilgilidir. Çünkü bu betim Dionysos'un Hindistan'da bulunduğu dönemden kalma bir alışkanlığı yansıtır¹⁰⁸. Ancak MÖ 5. yüzyıla tarihlenen kırmızı figürlü kaplarda daha genç bir görünümde, Thraklara benzer ve sakalsız betimleriyle yansıtılır. Turcan'a göre, tanrının genç ve yakışıklı betimine evrilmesi, MÖ 5. yüzyılda yükselişe geçen Sabazios kültünün etkisiyle gerçekleşmiştir¹⁰⁹. Hellenistik Dönem'de Tanrı, Apollon tipli genç figüre dönüşme eğilimi göstererek daha yumuşak hatları olan bir görünüme kavuşmuştur¹¹⁰. Hellenistik Döneme kadar sakallı ve olgun bir görünümü olan Dionysos'un bu betimi Roma Döneminde pek kullanılmamıştır¹¹¹. Diodoros, Hellen Dünyasında Tanrı Dionysos'un çift biçimli olarak tanımlandığını söyleyerek onun iki farklı şekilde betimlenmesine dikkat çeker. Dionysos'un hem genç hem de yaşlı olarak düşünülüp genç betimlerinin feminen, yaşlı betimlerinin ise erkeksi olarak betimlendiğini belirtir¹¹². Aslında Diodoros'a göre Dionysos'un iki farklı görünüşünün asıl nedeni iki farklı Dionysos olmasındandır. Tek bir babadan ve iki ayrı anneden olan iki Dionysos vardır. Eski (yaşlı) olanın uzun sakalı vardır. Çünkü erken zamanlarda bütün erkekler uzun sakal bırakırdı. Yani uzun sakallı olarak betimlendiği eserlerin daha erken çağlara ait bir görünümü olduğunu söylemiştir¹¹³. Daha sonra doğan Dionysos ise genç ve kadınsı görünümdeydi. Diodoros, ayrıca kendisiyle aynı fikri paylaşmayan bazı yazarların bu konu ile ilgili görüşlerini de aktarmıştır. Bu yazarlara göre sarhoş olan insanların ya neşeli ya da somurtkan olarak iki duruma geçmesi olayına benzer bir şekilde tanrının da "iki biçimli" olarak adlandırılmıştır¹¹⁴.

Dionysos'un sembolleri, asma veya sarmaşık yaprağı, üzüm, thyrsos, kantharos, yılan, incir, boğa ve leopardır. Thyrsos adı verilen nesne, Hellenistik ve Roma Dönemlerindeki betimlerine göre, bir ucuna çam kozalağı(?) tutturulmuş bir değnektir. Değneğin etrafına sarmaşık veya asma yaprakları dolandırılmış ve kurdela ile süslenmiştir¹¹⁵.

Panterin, Tanrı Dionysos ile ilgili sahnelerde önemli bir yeri olduğu görülmektedir. MÖ 530 yıllarından itibaren vazo

¹⁰² Diodoros IV.4.4.

¹⁰³ SNG France: 1239, 1241.

¹⁰⁴ MDC Monnaies de Collection sarl > Auction 15 lot 46 müzayedeye tarihi 23.01.2024

¹⁰⁵ Greenwell, 1887: 67.

¹⁰⁶ Can, 1970: 162, Fig. 1.

¹⁰⁷ Carpenter, 1993: 8.

¹⁰⁸ Diodoros III. 63. 3. "En eski Dionysos bir Hintli idi ve ülkesi, mükemmel iklimi nedeniyle, ekim yapılmadan bol miktarda asma ürettiği için, üzüm salkımlarını ilk sıkan ve icat eden oydu. Şarabın doğal bir ürün olarak kullanılması, aynı şekilde incir ve ağaçlarda yetişen diğer meyvelere uygun bakım ve genel olarak konuşursak, bu meyvelerin hasadı ve depolanması ile ilgili her şeyi tasarlamak. Ayrıca aynı Dionysos'un uzun bir sakalı olduğu söylenir; bu şekilde olmasının nedeni, Hintliler arasında ölene kadar sakal bırakmaya büyük özen gösterme geleneğidir."

¹⁰⁹ Turcan, 1999: 292.

¹¹⁰ Smith, 2013: 67.

¹¹¹ Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹¹² Diodoros IV.5.3. Bununla birlikte, bazı yazarlar, sarhoş olan insanların ya neşeli ya da somurtkan olarak iki duruma geçmeleri nedeniyle tanrının "iki biçimli" olarak adlandırıldığını söylemektedir.

¹¹³ Diodoros IV. 5.2; Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹¹⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Diodoros IV. 4.1-2. ve IV. 5.2-4.

¹¹⁵ Yukarıda verilen tanım Thyrsos hakkında verilen yaygın tanımdır. Thyrsos hakkında daha geniş bir çalışma için bakınız: Olszewski, 2019: 153-173.

resimlerinde, panteri Dionysos ya da eşlikçilerinin olduğu sahnelerde görülür¹¹⁶. Benzer betimi Roma Dönemine kadar güzel sanatlarda görmek mümkündür¹¹⁷. Yukarıda da verildiği üzere bir grup sikkede pantere binmiş ve onu süren Tanrı Dionysos'un betimi görülmektedir. Tasvirde bir panteri süren Genç Dionysos, sol elinde thyrsos tutmaktadır (**3-7 no'lu sikkeler**).

Dionysos'un leoparların (bazen de panterlerin) çektiği bir arabayı sürerken gösterilmesi (**12-14 no'lu sikkeler**) ise onu büyük ana tanrıça/toprak ana veya diğer ismiyle Kybele ile ilişkilendirildiğini açıklamaktadır. Nitekim panter veya leopar Dionysos'un kutsal hayvanı olarak bilinmektedir. Mitolojiye göre Tanrı doğu seferinde Tigris (Dicle) nehrini geçmek zorunda kaldığında sarmaşık ve asmalardan bir köprü inşa etmişti. İnşa ettiği bu asma köprüyü ise babası Zeus'un gönderdiği bu hayvana binerek geçmişti¹¹⁸. Sikkede görülen sahne bu mitolojiye atıf yapmış olmalıdır.

Antik Dönemde güzel sanatların çeşitli alanlarında Dionysos'un panter/leoparla beraber sıkça gösterilmesi, panter ya da leoparın ikonografik açıdan tanrının önemli imgelerinden birisi olduğunu kanıtlar. Bizzat Dionysos'un ya da eşlikçilerinin yer aldığı sahnelerdeki panter figürü Geç Arkaik Dönemden itibaren vazo resimlerinde işlenmeye başlamıştır¹¹⁹. Panterle oynayan (**8-11 no'lu sikkeler**, ayrıca farklı örnekler için **Fig. 6-7**), pantere binen veya panterlerin çektiği arabada bulunan Dionysos betimleri (**4-7,12-14 no'lu sikkeler**) Roma İmparatorluk Çağı boyunca sikkelerde işlenmeye devam etmiştir.

Tahtta oturup ayağının önündeki panteri besleme konusu uzun bir dönem favori betim olarak işlenmiştir (**8-11 no'lu sikkeler**). Diğer Mysia kentlerinde de benzer ikonografi kullanılmıştır¹²⁰. Örneğin, Marcus Aurelius dönemi Pergamon sikkesinde taht yerine kayaya oturup panterle oynayan Dionysos betimi görülmektedir (**Fig. 6**). Bunun dışında baş tanrısı Dionysos olarak bilinen Teos kent sikkesinde Tanrı ayakta durmuş yanında eşlikçisi panter ile oynamaktadır (**Fig. 7**).

Fig. 6. Kayaya oturan Dionysos ile panter (SNG France: 976)

Fig. 7. Panter ile Dionysos (RPC I: 2515)

Dionysos'un sadece kültüsel betimleri değil, şenlikleri (alayları) de Kyzikos sikkelerine yansımıştır. Dionysos'un Hint Zaferi'ni betimleyen tüm tasvirler imparatorluk dönemine ait gibi görünmektedir. Ancak hikâyenin en azından MÖ 3. yüzyılın başlarından beri bilindiği ve Ptolemaios Philadelphos'un İskenderiye'deki *pompe*'sinin (yaklaşık MÖ 279-270) en önemli olaylarından biri olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Hint Zaferi tasvirinin daha erken tasvirlerinin en azından Hellenistik Dönem'de var olduğunu düşünmek mantıklıdır¹²¹. Commodus Dönemi'ne tarihlenen iki tür homonoia sikkesinin (**15 no'lu sikke**) arka yüzlerinde Dionysos alayı canlandırılmıştır¹²². Tanrı Dionysos'un alayının geçiş sahnesinde, ilişkili olduğu diğer tanrı ve tanrıçaların yanında Satyros ve menad gibi eşlikçilerine yer verilmiştir. Sahnede elinde bir meşaleyle Kore veya Demeter İki kentaurosun çektiği bigada gösterilmiştir. Sahnede ayrıca Tanrı Eros bulunmaktadır. Onu, sağ eliyle bir kalathosu yukarıya kaldırmış olan Silenos takip eder. Resmin arka planında iki Kentauros arasında solda tympanonlu bir menad, sağda ise çifte flüt (dioulos) çalan, boynuzlu bir Satyros bulunmaktadır.

Dionysos alayı ve Dionysos'un panterli arabanın üzerinde tasvir edildiği bir başka sikkede panterlerin çektiği bigada tyrsos taşıyan Dionysos betimi ile çıplak Satyros görülmektedir. Sikkenin önyüzünde Kore Soteira ile özdeşleştirilmiş Küçük

¹¹⁶ Doğan-Gürbüzer, 2022: 165-179.

¹¹⁷ Antik Dönemde benzer ikonografiyi Hellenistik Dönem'deki örneklerden yola çıkılarak, MS 2. yüzyılın sonu-MS 3. yüzyılın başlarında yapıldığı düşünülen ve Tripolis'de 2007 yılında yapılan kazılarda ele geçmiş olan pantere binen çocuk Dionysos heykel grubu ile benzer ikonografiyi göstermektedir. Erdoğan ve Arıcı 2018: 285-304.

¹¹⁸ Graves, 2010: 128.

¹¹⁹ Carpenter, 1999: 67.

¹²⁰ SNG France, 976; BMC Mysia, 19.

¹²¹ Welch 2005, 941-950.

¹²² Imhoof-Blumer, 1890: 614, No; 169; SNG France: 569.

Faustina'nın tasviri¹²³ vardır (**16 no'lu sikke**). Benzer betim, Marcus Aurelius ve daha sonra Commodus¹²⁴ sikkesinde de nakşedilmiştir¹²⁵. Bu sikkelerden hareketle Commodus Dönemi'nde Kyzikos'ta Kore'nin kült törenleriyle, Dionysos'un cümbüşlü kutlamalarının ortak yapıldığı düşünülebilir¹²⁶. Kyzikos'a komşu Pergamon kent sikkelerinde de aynı sahneyi görmek mümkündür. L. Verus Döneminde darp edilen sikkede panter süren Dionysos betimi kullanılmıştır¹²⁷. Septimus Severus

Fig. 8. Dionysos Alayı (BMC Mysia: 67, Cat. No 19, Lev. XVI.7)

Dönemi Pergamon sikkesinde (**Fig. 8**) panterlerin çektiği bigada tyrsos taşıyan çıplak genç Dionysos betimi görülmektedir¹²⁸. Biganın önünde duran çıplak Satyros'un elinde pedium vardır. Biganın arkasında kısa khitonlu başında sepet taşıyan bir erkek figürünün elinde değnek vardır. Sahnenin arkasında çifte flüt çalan Satyros ve tympanum çalan menad ile şenlik havası verilmektedir. Commodus döneminde ayrıca Dionysos'un yerine Demeterin panterlerin çektiği biga betimi de kullanılmıştır. Sahne neredeyse aynıdır

sadece sahnede Dionysos yerine Demeter vardır. Yine Commodus Döneminden bir sikkede (**17 no'lu sikke**) Herkül/Herakles ve iki Sartyr ile Pan'ı aynı sahnede göstererek spor ve eğlencenin bir arada olduğu bir festivale atıf yapılmıştır.

Yılan betimi Dionysos tasvirlerinde sıkça görülür. Yukarıda da açıklandığı üzere kimi anlatılara göre, Dionysos yer altı dünyasının tanrıçası Persephone veya Demeter'in oğludur. Dionysos ile ilgili sahnelerde yılan Dionysos'un yer altı bağlantısına işaret eden başat figürlerdendir¹²⁹. Yılan betiminin ana kahraman olduğu bir sahne, Hellenistik Dönem Kistophoroslarında görülür. Büyük Fatih, Kahraman Dionysos'un kültüne işaret eden bu sembol, Bergama Krallığının önemli bir para biriminin üstüne işlenmiştir. Kökeni Pergamon olan¹³⁰ *Kistophorosların* üzerinde betimlenen Cista mystica¹³¹ tasviri, Roma Döneminde Kyzikos'ta darp edilen sikkelerde de görülmektedir. Cista mystica (**18 no'lu sikke**) antik dünyanın en gizemli imgelerinden biridir. Genellikle içinde yılanlar olan bir sepet olan bu sembol, gizlilik ve karmaşık bir mit ile örtülüdür. Dionysos, Demeter/Persephone (Eleusis gizemleri) ve muhtemelen İsis'in gizem kültürleri ile ilişkilendirilir¹³².

Klasik Çağ'da Anadolu'da iki farklı panter türü yaşamaktaydı. İlki Hellenlerin panter olarak tanımladığı Anadolu Leoparı (parsı) diğeri ise "pardalis" denen türdü. Dionysos'un özellikle derisini kullandığı pardalisin Klasik Çağ'da Phrygia'da yaygın olduğu söylenmektedir¹³³. Durum bu şekilde olmasına rağmen tanrının panter kürkünü ya da panter figürü ile ilişkili betimlemelerini doğu ile ilgisine bağlamak da mümkündür¹³⁴.

Tanrı Dionysos'un tüm vücudunun betimlendiği bir sahne **19-24 no'lu sikkelerde** işlenmiştir. Sikkelerin ön yüzünde genç yaşlardaki Dionysos, panter derisi serilmiş bir yere oturmuştur. Dionysos'un oturduğu yerin sağ tarafında ise thyrsosunun üst ucu görülmektedir. Sola doğru oturan tanrı sol dirseğinden destek almıştır. Sağ elindeki kantharos'unu öne doğru uzatmıştır. Aksesuar olarak başına taktığı diademin sarkan kısımları dalgalanmış şekilde görülmektedir. Giysi olarak dizlerini örten bir manto giymiştir. Gövdesinin üst bölümü ise çıplaktır.

Tanrının annesi ile ilgili de farklı mythoslar vardır. Farklı kültlere dayanan bu inanışlarda Demeter¹³⁵, Persephone veya Semele tanrının annesi olarak geçer. Dionysos'un annesi olarak adı geçen Semele ile Dionysos ilişkisi daha sonra doğan dinlerin inanç yapısını da etkilemiştir. Hz. Meryem'in İsa'yı doğurma hikâyesine benzeyen bu mythosa göre ölümlü bir kadın olan Semele bir tanrı doğurmuştur¹³⁶. Bir kadından doğmuş olan Dionysos, hukuken Olympos pantheonuna ait olmamasına rağmen

¹²³ RPC 4-2: no: 11249.

¹²⁴ RPC 4-2: no:741.

¹²⁵ Motor, 2010: 164.

¹²⁶ Çoruh Kurt, 2023: 504.

¹²⁷ BMC Mysia: 148, Cat. No. 294.

¹²⁸ BMC Mysia: 67, Cat. No 19, lev. XVI.7.

¹²⁹ Kalkan & Deniz 2021: 2342.

¹³⁰ İlk defa II. Eumenes döneminde (MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreği), Pergamon'da, I. Attalos Dönemi'nde de Ephesos'ta darp edilmiştir.

¹³¹ Üzerinde Dionysos kültü şenliklerinde büyük bir alayla taşınan ve içinde ya da etrafında yılanlar bulunan kutsal sepet.

¹³² "Octavian Augustus, gümüş quinarius," Hallie Ford Museum of Art Exhibits. <https://library.willamette.edu/hfma/omeka/items/show/83> erişim tarihi: 06.09 2024.

¹³³ Lenzen, 1946: 5-7.

¹³⁴ Carpenter, 1999: 71.

¹³⁵ Can, 1970: 161.

¹³⁶ Eliade, 2003: 358-374.

kendini kabul ettirmeyi başarmıştır¹³⁷. Birkaç farklı doğum hikâyesi olan Dionysos'un bebeklik ve çocukluk betimleri sikke yüzlerinde işlenmiştir. Konu kapsamındaki sikkelerden **25 no'lu sikkede** Bebek Dionysos'un oturur şekilde verilmiş betimi görülmektedir. Sahne cepheden resmedilmiştir. Tanrı bebeğin, sağ elinde kantharos, sol elinde kurdele ile süslü bir thyrso vardır. Oldukça tumbul olarak betimlenmiş Bebek Dionysos, giysisizdir. Yalnız başında bitki yapraklarıyla (sarmaşık veya asma?) süslü bir çelenk olduğu görülmektedir. Sikkede görülen ikonografide bebek Dionysos'un atribüleri olarak betimlenen diğer belirteçlerin yanında asma çelenkli tacıyla gösterilmesi, Dionysos kültü için önemli bir ayrıntıdır. Bebek Dionysos'un benzer ikonografisi Bithynia bölgesindeki Nicaea kent sikkelerinde de görülmektedir¹³⁸.

Dionysos betimlerinde görülen simgelerden biri olan asma çelengi, Dionysos inancında oldukça önemli bir yer tutar. Mithosa göre, sarmaşık yaprakları Dionysos'un doğumunda, küçük çocuğu, annesini kül eden şimşek ateşinden korumak için kendiliğinden ortaya çıkmıştı¹³⁹. Bu anlamda asma bitkisi, gerek yapraklarıyla gerek meyvesi olan üzümüyle kuşkusuz Dionysos'un şarap tanrısı kimliğine atıf yapar. Otto'ya göre; "Tanrının, sarmaşık taçlı anlamına gelen, *Dionysos Kissokomes* (κισσοκόμης) ismi, Dionysos'u defne taçlı Apollon'dan ayıran temel bir özelliktir. Bu nedenle asma taçları Dionysos kültüründe takılmış, sarmaşıklar thyrso sun etrafına sarılmıştır¹⁴⁰. Hatta bu külte yeni giren müritlerin bedenlerine asma yaprağı dövmesi yapıldığı söylenmektedir¹⁴¹.

Boğa, MÖ 10.000'lerde Neolitik Dönem'de evcilleştirilmiş olsa da betimine Paleolitik Dönem'den beri rastlanılmaktadır¹⁴². Boğa figürü, Mezopotamya, Anadolu ve Mısır uygarlıklarında, kutsallığı ve tanrısallığın sembolü olarak düşünülmüştür. Göğün, gücün, verimliliğin ve dölleyiciliğin simgesi haline gelmiştir¹⁴³. Yağmurun, şimşegün, havanın, fırtınanın tanrısı yani gök eril; yer-toprak ise dişil bir varlık olarak düşünülmüştür. Bu sembolizm tarımsal faaliyetlerle açıklanmış, toprak dişil, çift süren boğa eril olarak görülmüştür. Sığır ve tahıl mitinde de olduğu gibi, bu hayvanın insanlığa bolluk ve bereket getirmek için yeryüzüne gönderilişleri anlatılmaktadır¹⁴⁴. Ekonomisi toprağa dayalı toplumlarda bu mitolojik altyapı daha anlaşılır hale gelmektedir. Neolitik Dönem'de kutsal boğa başları ve boynuzları önemli bir simge haline gelmiştir¹⁴⁵. Kalkolitik Çağ'da ise boğa tasvirleri yalnız boynuz şeklinde görülmeye başlanılmıştır¹⁴⁶. Bir bereket tanrısı olan Dionysos da boynuzlu bir tanrıdır¹⁴⁷. Dionysos'un boynuzu Mezopotamya'da ve Anadolu'daki tapınımından miras kaldığı düşünülmektedir. Nitekim Mezopotamya ve Anadolu'da Tunç ve Demir Çağı tanrıları boynuzludur.

Antik Dönem içinde Kyzikos'ta Dionysos'un antropomorfik betiminin yanında boğa şeklinde tauromorfik bir tasvirinin olduğu söylenmektedir¹⁴⁸. Tauromorfik betimlerinin kökeninde Dionysos'un birkaç kere doğmuş olma miti ile bağlantı kurulur. Sicilyalı Diodoros (MÖ 90 - MÖ 30) Dionysos'un üç farklı kişiliğinden ve üç farklı doğum öyküsünden bahseder¹⁴⁹. Dionysos'un üç farklı doğma hikâyesinin birincisinde anasından¹⁵⁰, ikincisinde Zeus'un baldırından doğmuştur. Üçüncü hikâyede ise, bedeni boğa şeklindeki Titanlar tarafından parçalandıktan sonra vücudunun arta kalan parçalarından yeniden hayata dönmüştür¹⁵¹. Marquardt'a göre Kyzikos kent sikkelerine tanrının tauromorfik betimi yansıtılmıştır¹⁵². Çalışmada yer verilen **26-28 no'lu sikkelerde** tanrının tauromorfik betimleri olduğu düşünülen figürler profilden verilmektedir. **29 no'lu sikkede** ise boğa betimi tüm gövde yerine protom şeklinde yansıtılmıştır. **30-33 no'lu sikkelerde** görüldüğü üzere insan yüzlü boğa bedeni

¹³⁷ Eliade, 2003: 358-374. Semele'nin isminin etimolojisine dayanarak bir tanrıça olduğunu öne sürenler de vardır. P. Kretschmer ismini Thrakia-Phrygia'nın yeryüzü tanrıçası anlamına gelen Semele terimiyle açıklamaya çalışmış, böylece gök tanrı ile yeryüzü ana'nın oğlu olduğu sonucuna varmıştır.

¹³⁸ BMC Mysia: 72; BMC Pontos: 157, no. 35, Pl. XXXII. 7.

¹³⁹ Otto, 1965: 152-154; Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹⁴⁰ Otto, 1965: 152-154; Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹⁴¹ Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹⁴² Sharpes, 2006: 18-21.

¹⁴³ Mutlu, 2019: 62-79.

¹⁴⁴ Kramer, 1999: 82-83, 104-106.

¹⁴⁵ Aktan, 2018: 1221-1228.

¹⁴⁶ Mutlu, 2019: 62-79.

¹⁴⁷ Anabolu, 1997: 33-36.

¹⁴⁸ Mansel, 2014: 147; Greenwell, 1887: 1-125.

¹⁴⁹ Diodorus III. 63.3; III. 64. 1; III. 64.3.

¹⁵⁰ Dionysos'un annesi olan Prenses Semele, Thebes Kralı Kodmos'un dört kızından biridir. Hera'nın kıskırtmasına kanarak Zeus'tan kendisini tanrısal özellikleriyle göstermesini dilediği için Zeus'un yıldırımlarıyla Dionysos'u daha karnında taşıırken ölmüştür.

¹⁵¹ Can, 1970: 161.

¹⁵² Marquardt, 1837: 133.

veya protomu ile kanatlı boğa betimi formları da mevcuttur. İnsan yüzlü boğa figürü, Mezopotamya sanatından aşına olduğumuz boğa başlı Lamassuları andıran bir betimdir¹⁵³. Lamassular koruyucu doğa cinleridir¹⁵⁴. Bu karışık tabiatlı yaratıkları genellikle tapınakların veya sarayların kapılarında görürüz. Mühürlerde ise hayat ağacı sembolüyle tabiatın canlılığını koruyan iyi cinler şeklinde işlenmişlerdir¹⁵⁵. Bu yönüyle bu figürlerin bereket tanrısı Dionysos ile ilgili olması muhtemeldir.

Hellen mitolojisinde Tanrı Dionysos ile yakından ilişkili olarak görülen bir diğer varlık Satyr ve Silenlerdir. Satyr ve Silenler, yarı insan ve yarı hayvan olarak betimlenen doğayı simgeleyen cinlerdir¹⁵⁶. Bu yaratıklar erken dönemlerde, at kuyruğu ile at kulakları olan kıllı ve *ithyphallic* bir betimle kaba insanlar olarak biçimlendirilmişlerdir. Bazı mitologlar, Satyrlerin birkaç, bazıları ise yalnız bir kişi olduğunu yazar¹⁵⁷. Hellenistik Dönem’de keçi bacaklı ve kuyruklu erkekler olarak temsil edildiler. Tek bir efsanevi varlık için iki farklı ismin kullanılması ile ilgili üç farklı açıklama getirilmiştir. Birinci açıklama aynı efsanevi varlığa Asya’daki Hellenlerin Silen, Yunan anakarasında yaşayan Hellenlerin Satyr ismini verdiği yönündedir. Diğer teori ise Silenlerin yarı at ve Satyrlerin yarı keçi olmalarından kaynaklı farklı isimlendirilmeleridir. Kimi yorumculara göre ise Satyrler ihtiyarlayınca Silen adını alırlar¹⁵⁸.

Fig. 9. Satyros’un önünde danseden çocuk Dionysos (BMC Mysia: 150, Kat. No. 306, Pl. XXX.3)

Mitosa göre yassı burunlu çirkin bir ihtiyar olan Silenos, Tanrı Dionysos’u yetiştiren ve eğiten bilge bir adamdır¹⁵⁹. Nitekim Commudus Dönemi bir Pergamon sikkesinde Dionysos’a bakıcılık yapan, onu eğlendiren bir şekilde betimlenmiştir (Fig. 9). Silenos elinde bir nesne (zilli tef ?), karşısında dans eden Dionysos’a bakmaktadır. İnanişâ göre Satyr ve Silenlerin Dionysos kültüne katılmasında Aristaeus isimli bir Silenos’un etkisi olmuştur. Diodoros¹⁶⁰’un anlatımına göre Tanrı Ammon, Dionysos’u, üvey annesi Rhea’nın entrikalarına karşı korumak için onu Aristaeus’un kızlarından biri olan Nysa’nın himayesine verdi. Aristaeus’u çocuğun vasisi olarak atadı. Aristaeus, anlayışta, özdenetimde ve her türlü öğrenimde üstün bir adamdır¹⁶¹. Dionysos kendisini yok etmeye çalışan Kronos’a karşı yola çıkmıştır. Sefer sırasında yanında saf tutan Nysalılar, Silenlerdir. Nysalıların, Seileni adını taşıyanların ilk kralı insan Seilenus’tu. Ama ataları çok eski olduğu için herkes tarafından bilinmiyordu. Bu adamın sırtının alt kısmında bir kuyruğu vardı ve onun soyundan gelenler de onun doğasına katıldıkları için bu ayırt edici işareti düzenli olarak taşıyorlardı. Bu sebeple Silenlerin, doğuştan asil insanlar olduğu söylenmektedir¹⁶².

Tasvirlerden de görüldüğü üzere Satyrler, Dionysos’un eşlikçileridir. Dansları ve keçi şarkılarıyla¹⁶³ tanrıya büyük keyif verirlerdi. Eğitimlerinin kendilerine sağladığı avantajlarla faydalar ve zevkler bahşeden ilham perileri ile neşeye katkıda bulunan araçları kullanan Satyrler, Dionysos’un hayatını mutlu ve hoş kıldılar¹⁶⁴. Ayrıca thymelik¹⁶⁵ yarışmalarının mucidi oldukları, seyircilerin gösterilere tanık olabileceği yerleri tanıttıkları ve müzik dinletileri düzenlediklerine inanılmıştır. Dahası, ülkeler (kentler), savaş seferleri sırasında herhangi bir müzik becerisi geliştirmiş olanları zorunlu askerlik görevinden muaf tutmuşlardır. Bu nedenlerle sonraki nesiller, Dionysos sanatçılarının müzik derneklerini kurdular ve takipçilerinden vergileri kaldırıp pek çok alanda ayrıcalık tanıdılar¹⁶⁶.

¹⁵³ Mezopotamya’da MÖ ikinci binde Tel Hariri’de Mari Krallığının son hükümdarı Kral Zimri-Lim’in Saray yıkıntılarındaki Duvar resminde sfenks betimi, grifon ve lamaşşular ile beraber tanrıların ve Bereket tanrıçası İştâr’ın içinde olduğu bir tapınağın dışında kutsal Hayat Ağacı’nın hemen önünde betimlenmiştir. Renkli kanatlı ve tüylü bir taç giyen sfenksler ile grifon ve lamaşşular kutsal ağacı ve tapınağı koruma görevindedirler. Parrot, 1937: 325-354. Lev.39.

¹⁵⁴ Sevin, 1999: 53.

¹⁵⁵ Gane, 2012: 72-73.

¹⁵⁶ Erhat, 1989: 292.

¹⁵⁷ Can, 1970: 482.

¹⁵⁸ Pausanias, Description of Greece I.23. 5-6; Can 1970, 483; Erhat 1989, 296.

¹⁵⁹ Erhat, 1989: 296. Mysia bölgesindeki Pergamon kent sikkesinde oturan Satyros önünde danseden çocuk Dionysos betimlenmiştir. BMC Mysia: 150, kat.no. 306, Pl. XXX.3.

¹⁶⁰ Diodoros III. 70.1.

¹⁶¹ Diodoros III. 70.2.

¹⁶² Diodoros III. 72. 1.

¹⁶³ Yunanca’da keçi ve şarkı aynı kökten gelir.

¹⁶⁴ Diodoros IV.4.3.

¹⁶⁵ Thymele, tiyatro orkestrasının ortasında duran Dionysos’un *sunayıcı* ve bu nedenle "thymelic" sıfatı, oyuncularınkine karşıt olarak korunun eylemini ifade etmeye başladı. "thymelic" yarışmalar, şarkı söyleme, dans etme, hokkabazlık ve benzeri gibi dramatik olmayan performansları içeriyordu.

¹⁶⁶ Diodoros VI.5.4; Aneziri, 2009: 217-236.

Genç Satyr ve Yaşlı Silen figürleri Arkaik ve Klasik Dönemlerden beri Dionysos'la beraber gösterilmiştir. İkonografik tasvirleri ilk defa MÖ 6. yüzyıla tarihlenen siyah figürlü vazolarda görülmektedir¹⁶⁷. MÖ 570/60 yılları yıllarına tarihlenen François Vazosu'ndaki Hephaistos'un dönüş sahnesinde keçi ayaklı, at kuyruklu, abartılı şişkin ve kalkık cinsel organlı ve oldukça kılıdırlar¹⁶⁸. Kısa bir süre sonra keçi ayaklarını kaybetmiş ancak hayvan kulaklarını ve kalkık burunlu yüzlerini korumuşlardır¹⁶⁹. Klasik Dönem'de Myron'un Athena Marsyas heykel gurubu eserinde hayvani özellik olarak sivri kulak ve at kuyruğuyla ayırt edilmektedir¹⁷⁰. MÖ 4. yüzyıl sanatkarı olan Praksiteles'in iki adet Satyr heykellerinde -biri dinlenen biri içki sunan biçimdedir¹⁷¹- hayvani özellikler yok denecek kadar azalmıştır.

Dionysos kültü ile ilişkili olarak Kyzikos sikkelerine yansıyan bir diğer tanrısal varlık Tanrı Pan'dır. Pan, dağlık Arkadia'da çobanların ve sürülerin tanrısı olarak görülmüştür¹⁷². Pan, doğayla özdeşleşmiş bir karakter olarak, yemeği, müziği, eğlenmeyi ve doğanın güzelliklerini seven, hayattan zevk alan bir figürdür. Dionysos için düzenlenen şenliklerde, elinde flütü etrafında nymphelerle dans ederken betimlendiği resimlerde sıkça görülmektedir¹⁷³. Resim ve heykellerde insan ve keçi karışımı bir figür olarak tasvir edilmiştir. Homeros Hymnos'unda Pan, keçi ayaklı, boynuzlu, sakallı ve bol saçlı olarak betimlenmiştir. Herodotos, Pan'ı, bir keçinin kafasına ve bacaklarına sahip bir varlık olarak belirtir¹⁷⁴. Platon ise Pan'ı, üstü tüysüz, altı ise tüylü ve keçiye benzer olarak babası Hermes gibi boynuzlu, çirkin burunlu, kaba sakallı, ayırık toynaklı ve kuyruğu kalçasının üstünde olan bir yaratık olarak betimler¹⁷⁵. Latin şairi Vergilius, Pan'ın bütün kaba unsurlarını dünyevi ve ilahi unsurlar olarak açıklar¹⁷⁶. Kyzikos sikkelerinde, Tanrı Pan'ın Dionysos'un eşlikçisi olduğu sahnelerin yanında ana figür olarak yalnız olarak betimlendiği örnekler de bulunmaktadır. Değerlendirmeye alınan **34 no'lu sikkede**ki betimlenen figür, Pan başıdır¹⁷⁷. Betim, başındaki çelengin yapraklarının biçimindeki fark dışında, Kırım'daki Panticapaeum Kentindeki bazı altın sikkelerindeki baş ile neredeyse aynıdır. Dionysos'un eşlikçilerinden biri olarak görünen Pan'ın Kyzikos sikkelerinde uygun bir şekilde görünmesi olağandır, ancak ayrıca, iki şehir arasındaki sürekli ticari ilişkiler nedeniyle, Panticapeum'un baş tanrısı, Kyzikos staterinde çok uygun bir yer bulmuştur¹⁷⁸.

Çalışmadaki **17 ve 35-47 no'lu sikkelerde** Satyros/Silenos betimleri görülmektedir. Bu betimler hem sadece baş hem de tüm gövde olarak görülebilmektedir. **35 no'lu sikkede** görülen Satyr başı Fig. 3-4 de verilen Kyzikos Tiyatrosu civarında bulunan sütündeki yüksek kabartma Satyr figürlerini andırır bir şekilde gür dalgalı saçlı olarak profilden verilmiştir. Sarmaşık çelengi saçlarının arasından fark edilmektedir. Çatık kaşlı olarak resmedilen Satyros'un genç yaşlarda olduğu görülmektedir.

36-38 no'lu sikkelerde ise yaşlı bir Silenos başı betimi görülmektedir. Greenwell¹⁷⁹ bu betime satirik maske betimi demiştir. Cepheden verilen Silenos başında sivri at kulakları ve yassı burun belirgindir. Kel şekilde verilen başına tezat oluşturacak ölçüde gür sakallıdır. Sadece baş kısmının betimlendiği figür oldukça eğlenceli bir şekilde sikke kullanıcılarına dil çıkarmıştır.

Silenos ve Satyros'un tüm gövdesinin betimlendiği dört grup *Kyzikene* örneği vardır (**39-46 no'lu sikkeler**). İki grup sikkede Silenos ellerindeki içki kaplarıyla betimlenmiştir (**39-42 no'lu sikkeler**). Bu iki sikke gurubunun konusu aynı olmakla beraber betimleme özelliklerinin farklı olduğu görülür. Bu sikkelerde betimlenen Silenoslar, sivri kulakları ve at kuyruğu dışında insani bir gövdeyle betimlenmiştir. **39 no'lu sikkede** betimlenen Silenos'un yaşlı olduğu, kelleşmiş saçları ile gevşemiş ve sarkmış kaslarından fark edilmektedir. Profilden betimlenmiş Silenos, sol dizini yere koyarak çömelmiştir. Elindeki koca içki kabından içki içmeye çalışmaktadır. **40, 41 ve 42 no'lu sikkelerde** betimlenen Silenos ise dizlerinin üzerine çömelmiş fakat elindeki çift

¹⁶⁷ Smith, 2013: 132.

¹⁶⁸ Boardman, 2003: res. 46.7; Arlı, 2019: 421- 433.

¹⁶⁹ Smith, 2013: 132.

¹⁷⁰ Boysal, 1967: 32.

¹⁷¹ Boysal, 1967: 77, res. 91.

¹⁷² Bkz. Erhat, 1989: Pan maddesi.

¹⁷³ Grimal, 1986: 324.

¹⁷⁴ Herodot, II-46.

¹⁷⁵ Platon, Kratylos, TLG CD Rom, California, 2000, 408.

¹⁷⁶ Vergilius, 1930: 2,3 1; Boyana, 2005: 167-193.

¹⁷⁷ SNG France, 330.

¹⁷⁸ Greenwell, 1887: 69. kat. no. 40

¹⁷⁹ Greenwell, 1887: 25.

kulplu amphoradan kantharosa içki dökmektedir. Benzer betimlere Hadrianoi kent sikkelerinde de rastlanmaktadır¹⁸⁰. Üçüncü grubu oluşturan **43-45 no'lu sikkelerde** genç Satyros sağ elinde ton balığı tutar şekilde betimlenmiştir¹⁸¹. İlk iki grupta görülen diz çökme hareketi burada da görülmektedir. Baş, kollar ve bacaklar ile at kuyruğu profilden göğüs cepheden verilmiştir. Arkaik tipi boncuk boncuk verilmiş saçlarının altından sivri at kulakları fırlamıştır. **46 no'lu sikke**-staterde ise yere oturmuş bir Silenos görülmektedir. Kucağında bir figür (bebek Dionysos?) görülmektedir. İki elinde birer nesne (çingirak?) vardır¹⁸². Roma Dönemi'nde genç Satyrosları, eşlikçi Pan, ağır sporların tanrısı Herkül/Herakles veya bir Menad ile beraber görmek mümkündür (**17 ve 47 no'lu sikkeler**).

Fig. 10. Pautalia kent sikkesinin arka yüz betimi. Menadı dansa davet eden Satyros (German özel koleksiyonu. Habetzeder 2021:419-463, Fig.3.)

dönemdeki Pautalia kent sikkesinin arka yüz betimi olarak kullanılmış olmasını da göz önünde bulundurarak bu iddianın güvenilirliğini zayıflattığını düşünmektedir¹⁸⁴.

Çalışmaya konu sikkelerden **48-49 no'lu sikkelerde** ise tek boyun üzerinde şekillenen başın bir tarafı Satyros diğer tarafı Nymphe yüzleri olacak şekilde betimlenmiş bir ikonografi görülmektedir. Bu yüzler, profilden verilmiştir. Satyros ve Nymphe yüzleri birbirlerinin tersi yönlerde bakmaktadır. Tanrı Dionysos'un bebekliğinden itibaren koruyan, arkadaşlık eden, büyüdükten sonra kültün en önemli hizmetkarları olarak görev yapan bu mitolojik varlıklar, sanatsal bir ifade ile bir arada verilmiştir¹⁸⁵.

Dionysos'un yarenlerinden olan Satyrler ve Nympheler, ilk kez MÖ 6. yüzyıla tarihlenen erken dönem seramiklerinde karşımıza çıkmaktadır. Çoğu erotik temalı olan bu sahnelerde genellikle dans ederken betimlenmişlerdir. Nymphe ve Satyrlerin başkahraman olduğu bu ikonografiler Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar devam etmiştir¹⁸⁶.

47 no'lu sikke Septimius Severus Dönemi'nde (MS 193–211) Kyzikos'ta darp edilmiştir. Benzer tasvir, Thrakia'nın MS 197-217 tarihli Pautalia kent sikkesinde görülmektedir (**Fig. 10**). Sikkenin arka yüzünde ayakta duran bir erkek ve oturan bir kadın figürü yer almaktadır. Menadı dansa davet eden bir Satyros'u temsil etmektedir. W. Klein'in 1909 tarihinde yayınlanan kısa makalesinde aynı ikonografiye sahip bir heykel grubunu anlatmıştır (**Fig. 11**). Roma Dönemi kopyaları olarak günümüze ulaşan bu heykel gurubunda dans eden bir satyr ve kendisiyle dans etmesi için davet ettiği, oturan bir nymphe betimlenmiştir. 19. yüzyıl bilginleri, bu iki figürün Greko-Romen heykelleri olarak da temsil edildiğine dikkat çekmişlerdir.

Wilhelm Klein 1909'da, bu sikke tasvirinde görülen betimin bu heykel grubu yansıttığını

söyleyen ilk kişidir¹⁸³. W. Klein ayrıca, söz konusu heykel kümesinin orijinalinin de, sikkenin basıldığı kentte, yani Kyzikos'ta bulunduğunu iddia eder. Ancak M. Koçak bu öneriye karşı çıkar. Aynı betimin aynı

Fig. 11. Menadı dansa davet eden Satyros Heykeli (Klein, 1909: Fig. 10)

¹⁸⁰ SNG France: 1079.

¹⁸¹ Ton balığı bütün Kyzikeneler için karakteristiktir. Her kyzikenenin ön yüzündeki sahnede mutlaka bir ton balığı vardır. Bazen sahnede konuyu tamamlayan bir figür bazen ise ana karakterin kendisidir. Bazı sikkelerde ise konudan bağımsız olarak ana figürün herhangi bir tarafında bir sembol kullanılmıştır.

¹⁸² Benzer betimli bir Antik Dönem sahtesi sikkede aynı konu işlenmiştir. (Credit Line: Bequest of Nanette B. Kelekian, 2020. Accession Number: 2021.40.86. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/330163> erişim tarihi: 09.09.2024.) Madeni paranın icadıyla, para basma yetkisine sahip yetkililer, ağırlıklarının garantilemek için değerli metaller dikkatlice tartılmış ve semboller koymuşlardır. Metropolitan Müzesi koleksiyonundaki bahsi geçen sahte sikkede saf elektron, yani altın ve gümüş alaşımı yerine, yalnızca değerli metalle kaplanmış. Sahte sikke darbi için ölüm de dâhil olmak üzere sert cezalara rağmen, sahtecilik antik çağda şaşırtıcı derecede yaygın görünmektedir.

¹⁸³ Habetzeder, 2012: 133-163, fig.5; Habetzeder, 2021: 419-463, fig.1

¹⁸⁴ Koçak, 2016: 323-340.

¹⁸⁵ Arlı, 2019: 421-433.

¹⁸⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Arlı, 2019: 421-433.

MÖ 6. yüzyılda Eksekias'ın siyah figür tekniğinde boyanmış kâsesinde¹⁸⁷ Tanrı Dionysos'un asma ağacı yeşermiş bir teknede uzanmış pozisyondaki sahnesi verilmiştir. Teknenin çevresine yayılmış şekilde yedi adet yunus balığı yüzmektedir. Çömlekçi ve ressam Eksekias, bu eserine Tanrı Dionysos'un bir hikayesini resmetmiştir. Eksekias'ın resmettiği mit şöyle anlatılmaktadır. Dionysos, Ege Denizi adalarında seyahat ederken, onu köle olarak satmayı düşünen Etrüsk Tyrrhenoi korsanları tarafından esir alınmıştı. Tanrı kendisine eziyet etmek isteyen korsanların gemisinde aniden ortaya çıkan ve büyüyen asmalar yeşertti. Geminin küreklerini yılanlara dönüştürdü. Gördükleri karşısında dehşete düşen denizciler, denize atladılar. Fakat denize atlayan bu korsanlar bir yunuslara dönüştü¹⁸⁸. Yunus balıkları ile Tanrı Dionysos ilişkisi bu şekilde açıklanmaktadır. Ele alınan sikkelerden **50 no'lu sikkede** yunus balığını süren genç delikanlı, **51 no'lu sikkede** ise sadece yunus balığı betimi verilmiştir. Yunus Balığına biner şekilde betimlenen genç delikanlı, Eros figürünü andırmaktadır. Eros'un da Tanrı Dionysos ile ilgili betimlerde sıkça betimlendiği bilinir. Nitekim MÖ 4. yüzyıldan itibaren heykeltıraşlar Dionysos'u, Eros eşliğinde betimlediler¹⁸⁹. Özellikle Hellenistik Dönem sonrasında kanatsız Eros figürleri, Dionysos'la ilgili sanatta sıkça kullanılmıştır. Dionysos ve Eros'un Antik Dönem sanatının çeşitli dallarında bir arada işlenmiş olmalarının temel nedeni, her iki tanrı kültüründe ortak olan ve bu tanrıların tapınanlarını etkileyen çılgınlık olgusudur. Dionysos ve Eros, kendilerine tapınanlara aşkınlığı bahşederler¹⁹⁰. Yunus ile betimlenen bir diğer mitolojik kahraman İtalya'daki Taranto kentinin kurucusu olan Taras'tır. Özellikle Antik Dönem adı Tarentum olan kentin sikkelerinde Taras, pek çok sikkede elinde farklı sembollerle yunus balığı üzerinde çıplak bir şekilde betimlenir. Ancak Taras'ın bazı tasvirlerinde, Dionysos ikonografisinden aşına olduğumuz kantharos¹⁹¹ üzüm salkımı¹⁹² gibi semboller kullanıldığı görülmektedir.

Keçi sembolü Dionysosa inananlar için önemli olmalıdır. Hem mitolojik hikâyesi bakımından hem de Dionysos ayinlerinin temelinde gelişen tiyatro sanatının gelişim evresinde bu yaratığa atıf yapılmaktadır. Nitekim başlangıcından Hellenistik Döneme kadar Hellen Tiyatrosu sıkı sıkıya Dionysos kültürüne bağlıdır. Tiyatral gösteriler onun festivallerinde verilirdi. Başlarda sahne sadece orkestradan yani koroların bu tanrının sunağı çevresinde dönerek şarkılar söyledikleri dairesel alandan ibaretti. MÖ 534'ten sonra Atina'da tragedya (Tragedya kelimesinin kökeni Tragos'tan – tragos: tanrının simge hayvanı olan teke demektir - gelmektedir) ile komediler (Komedi kelimesi komos'tan gelir. Komos: Satyros kostümü giymiş ya da maske takarak cümbüşe katılan halk kortejinin adıdır). Birbirinden ayrılmıştır¹⁹³. Bu görüşe uygun olarak, Kyzikos sikkelerinde görülen keçi betimlerinin, Dionysos kültürüyle bir ilişkisi olduğu düşünülmektedir. **52-54 no'lu sikkelerin** ön yüzlerinde keçi veya teke başı **55 no'lu sikkede** ise tüm keçi/teke profilden verilmiştir.

Dionysos şenliklerinde koro, tanrının ona bağlı kölelerini simgeliyordu. Tanrının çevresinde hep doğanın yabancı güçlerini temsil eden teke ayaklı Satyrler bulunduğu için ilk başlarda, koro da Satyrlerin biçimine giriyordu; ilk dönemlerde, korodaki oyuncular teke derileri (tragoi) giyerek oyun alanına çıkıyorlardı. Tragedya türü de tragosların yani tekelerin şarkılarından doğmuştur¹⁹⁴. Mythos'a göre Zeus'un yaptığı kaçamakların birinden Bebek Dionysos doğmuştu. Daha annesinin karnındayken Hera tarafından yok edilmek istenmişti. Bebek Dionysos'u kıskanç Hera'dan korumak için onu bir keçiye dönüştürerek Nysa dağındaki Nymphaların arasına yollamış¹⁹⁵ ve Dionysos'u dönüştürdüğü bu keçi görüntüsü sayesinde Hera'nın hışmından kurtarabilmişti.

Tanrı Dionysos üvey annesinin hışmından korunmak için boğa, keçi gibi yaratıklara dönüşerek saklanması hikâyeleri farklı bölgelerdeki tapınımların senkretizmini kolaylaştırmış olmalıdır. Kimi bölgelerde tapınıldığı şekliyle bazen boğa, keçi, koç veya geyik boynuzlu olarak betimlenmiştir. Bunun nedeni ise farklı yerlerdeki tapınımdan kaynaklı insanların kültürünü sahiplenmeleri ve ona ibadet etmeleri gösterilmektedir. Nitekim devasa boyutlu boynuzlu vahşi bir keçi olan Dionysos

¹⁸⁷ Boardman, 2003: 57, Fig. 104.3.

¹⁸⁸ Graves, 2010: 129; Isler-Kerényi & Watson, 2007: 5-16.

¹⁸⁹ Smith, 2013: 68; Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹⁹⁰ Doğan-Gürbüz, 2022: 165-179.

¹⁹¹ Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG > eLive Auction 83 lot 9 müzayedeye tarihi: 22.07.2024; Harlan J. Berk, Ltd. - Buy or Bid Sale 228, Lot 62 müzayedeye tarihi: 30.07.2024; Savoca Numismatik GmbH & Co. KG - Online Auction 229 | Silver, Lot 1 müzayedeye tarihi: 24.08.2024.

¹⁹² The Coin Cabinet Ltd. - Ancients Auction 12, Lot 6 müzayedeye tarihi:22.08.2024; cgb.fr - Internet Auction August 2024, Lot 4 müzayedeye tarihi:20.08.2024.

¹⁹³ Estin & Laporte, 2002: 84.

¹⁹⁴ Koçak & Usta Demirlıkan 2015.

¹⁹⁵ Grimal, 1986: 128-129; Graves, 2010: 131.

Zagreus'un Girit kültü bu şekilde açıklanmaktadır¹⁹⁶.

Hellen ve Roma mitolojisinde bolluk, verimlilik, zenginlik biçiminde insanlara sunulan karşılıksız tanrı bağışlarını simgeleyen keçiye bolluk ritüellerinde yer verilir. Hellen mitolojisine göre şarap, bir keçi sayesinde keşfedilir. Bir çoban, sürüsünden bir keçinin, diğerlerinden çok neşeli ve hareketli görüldüğünü fark eder. Onu takip edince de keçinin bir bitkiden yediğini görür. Bundan krala söz eder. Kral da bu meyvenin suyu sıkılarak ilk şarap üretilmesini sağlar¹⁹⁷.

Büyülü bir şekilde koruyucu özellikleri vurgulanacak şekilde ve konularda grifonlar betimlenmişlerdir¹⁹⁸. Grifon, Hellen sanatında kartal veya şahin başlı, aslan gövdeli, kanatlı yaratıklara verilen addır¹⁹⁹. Grifon tasvirlerinin en erken örnekleri Mısır ve Mezopotamya sanatlarında görülür²⁰⁰. Grifon çoğunlukla Tanrı Apollon ile özdeşleştirilse de Dionysos ile ilgili bağlantısı da göz ardı edilemez²⁰¹. Dionysos canlıların yaşamında vazgeçilmez etkisi olan, bitkileri topraktan fıskırtan bir doğa tanrısıdır. Dionysos özellikle geç dönemlerde iki yanında grifon ile betimlenir. Mezopotamya sanatında görülen hayat ağacı ve grifon bu ilişkinin kökenini yansıtır²⁰².

Grek sanatındaki ilk örnekleri ise MÖ 8. yüzyıla kadar iner. Siyah figür tekniğinde boyanmış Francois vazosunda görülür örneğin²⁰³. H. Çoruh Kurt'a göre Kyzikos sikkeleri üzerinde görülen grifonlar altının koruyucularıdır. Grifon, aynı zamanda Dionysos ile ilişkili bir sembol olup, kent *staterleri* üzerinde yaygındır²⁰⁴. Bu da kentte tanrıya verilen özel önemin kanıtıdır. Makaledeki **56 no'lu sikkede** tam bir grifon betimi görülürken **57 ve 58 no'lu sikkelerde** gövdesinin ön cephesi; **59 no'lu sikkede** ise sadece başı verilmiştir. Ayakta duran, oturan, uzanan, uçan ve sadece gövdesinin bir bölümü verilen grifon betimleri MÖ 5. ve 4. yüzyıl boyunca Kyzikos kent sikkelerinde görülmüştür²⁰⁵. **60 no'lu sikkede** ise kartal veya şahin başlı değil köpek başlı olarak betimlenen karışık bir yaratık görülmektedir. Bu yaratık da grifon olarak nitelendirilmiştir²⁰⁶. Çünkü Literatürde Aiskhylos'un bu yaratığı tanımladığı şekilde resmedilmiştir²⁰⁷.

Dionysos ikonografisinde yaygın görülen ve Kyzikos sikkelerine yansıyan diğer figür eşektir. **61 no'lu** Kyzikos sikkesinde eşek betimi bütün gövdesi profilden olacak şekilde görülmektedir. Greenwell'e göre bu betim Tanrı Dionysos ile ilgilidir²⁰⁸. Zaten Mende sikkelerinde de Dionysos kültü ile ilişkili bir şekilde yaygın olarak görülür. Eşek betimi sikkelere sarhoş olan Dionysos'u taşıyan bir varlık olarak yansımıştır. Bu savı destekleyecek bir şekilde Dionysos'un kahraman olduğu kimi hikâyelerde eşeğin binek hayvanı olarak kullanıldığı görülür. Ressam Kleophon tarafından boyanan MÖ 430-420 yıllarına ait bir Attika kırmızı figürlü skyphos'un cephesinde Dionysos tarafından sarhoş edilen Hephaistos'un eşeğe bindirilip Olympos'a götürülme sahnesi işlenmiştir²⁰⁹. MÖ 460-423'e tarihlenen Mende kentinin gümüş *tetradrahmisinde*, bir eşeğin sırtında elinde kantharosuyla sarhoş bir şekilde yol alan Dionysos, betimlenmiştir²¹⁰. Bir başka Mende kent sikkesinde eşeğin sadece başı ön yüz betimi olarak kullanılmıştır²¹¹. Lydia'nın Silandus, Ionia'nın Teos ve Lesbos Bölgesi'ndeki Mytilene şehir sikkelerinde eşeğe binmiş Silenos betimleri görülmektedir²¹².

Kyzikos sikke yüzlerinde kullanılan tiplerin hepsinin Kyzikos yerel tasvirini yansıttığını düşünmek doğru değildir. Antik

¹⁹⁶ Graves, 2010: 131.

¹⁹⁷ Koçak-Usta Demirlikan, 2015.

¹⁹⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Temur, 2014: 31-55.

¹⁹⁹ Temur, 2014: 31.

²⁰⁰ Temur, 2014: 32-41.

²⁰¹ Çakır 2013: 31-44.

²⁰² Temur, 2014: 50; Çakır, 2012: 50 - 68.

²⁰³ Boardman 2003: res. 46.6.

²⁰⁴ Motor, 2010: 101.

²⁰⁵ Çakır, 2013: 31-44.

²⁰⁶ Kartal veya şahin başlı aslan gövdeli ve kanatlı karışık yaratıklara grifon denir. Ancak adı geçen sikkemizin aslan gövdeli ve kanatlı olması dili grifonlarda görüldüğü üzere dışarıda betimlendiği için grifon olarak tanımlanmıştır.

²⁰⁷ Aiskhylos, Zincire Vurulmuş Prometheus, 804. Aiskhylos, "Zincire Vurulmuş Prometheus" adlı eserinde bu yaratığı, havlamayan uzun gagalı kanatlı köpek olarak tanımlamıştır.

²⁰⁸ Greenwell, 1887: 25.

²⁰⁹ Toledo Sanat Müzesi koleksiyonu, Beazley Numarası:11777 <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Toledo+1982.88&object=Vase> erişim tarihi: 10.09.2024.

²¹⁰ CNG Feature Auction 127, lot: 89. müzayede tarihi: 18.09.2024.

²¹¹ MÖ 510-480. Nomos AG - obolos 33, Lot 111 müzayede tarihi: 08.09.2024

²¹² Silandus RPC IV.2 №: 1508; Teos RPC II №: 1047; Mytilene RPC VI №: 4194

Dönem’de birçok kent devletinde yerel sikke tipleri görmek mümkündür. Genelde kentlerin sikkeleri, bölgenin dini kültürleri veya mitleri hakkında bilgi verirler. Yerel kent sikke gravür sanatçıları, sadece oradaki özel sanat atölyesinin geleneksel ve sürekli öğretilerini sikkelere yansıtmamışlardır. Aynı zamanda şehrin bir şekilde bağlantılı olduğu koruyucuları ve bazı durumlarda hem kurucuları hem de koruyucuları olan tanrılara yapılan ibadetin doğurduğu duygudan etkilenerek tasvir seçimlerini ve betimlerini şekillendirmiştir. Kyzikos'ta da benzer bir durum görülse bile durum tam olarak böyle değildir. Greenwell, Kyzikos'taki elektron sikke tiplerinin -belki de ticari ilişkilerden kaynaklanan etkileşimle- özgünlükle birleşmiş bir etkileşim eğilimi olduğunu belirtmektedir. Sikkelerin eklektik eğilimine rağmen, belirgin bir karakteri olduğunu da söylemektedir. Kyzikos sikke betimlerini hazırlayan kalıp oymacıları yalnızca diğer sanatçıların eserlerinin kopyacıları veya uyarlayıcıları değildirler. Atölyelerinde icra ettikleri orijinal tasarım birçok statere dair örnekler sunarlar. Bu anlamda Kyzikos sikke gravür sanatçılarının ifade ve uyarlamada üstün bir sanatsal güç ve beceriye sahip sikke atölyelerinin var olduğunu tahmin etmektedir²¹³. Özellikle Dionysos tiplerine yönelik eylemlerinde becerilerini ortaya koymuşlardır. Satyrlerin farklı yönlerden görüldüğü 39 ve 46 no’lu sikkeler-staterler²¹⁴, Dionysos'un hizmetkârlarına yönelik oldukça yeni bir kompozisyonun örnekleridir ve yeni oldukları kadar başarılı örneklerdir. Sikke tiplerinin konuları büyük ölçüde diğer eyaletlerden ödünç alınmış olsa bile sikke atölyesi, tiplerin seçiminde en eklektik örneği göstermiştir. Gerçekten de, sikkelerinin birçoğu için, üzerlerindeki konunun şehre özgü olup olmadığını veya diğer uzak eyaletlerin sikkelerinden veya heykellerinden uyarlanıp uyarlanmadığını söylemek zordur. Ancak önemli bir oranın ikinci sınıfa ait olduğu düşünülmektedir

Sonuç

Kyzikos sakinleri saygı duydukları Dionysos adına festivaller kurmuştur. Atinalıların da kutladıkları Lenaeon ve Anthesterion bayramlarının adlarını ay isimlerini kendi takvimlerinde kullanmışlardır. Kalıntıları günümüze ulaşan kentin anıtsal tiyatrosu ile amphitiyatrosunda bu aylarda Dionysos onuruna yapılan tiyatral etkinlikler düzenlenmiştir.

Kyzikos elektron *stater* ve *hektelerinin* başta Karadeniz kıyı kesimleri olmak üzere Ege ve Akdeniz sahilleri dâhil birçok bölgede dolaşıma girmiş ve geçerliliği kabul edilmiş Arkaik ve Klasik döneminin en tanınmış sikkeleri arasındadır. İtibari değeriyle Antik dünyanın büyük bir bölümüne yayıldığı define buluntularıyla kanıtlamaktadır. Deniz ve kara ticaretinin de sayesinde ekonomik ve siyasi anlamda oldukça güçlü bir kent konuma gelen Kyzikos’un darp ettirdiği Kyzikenelerde ve Roma Dönemi’ne kadar darp ettiği sikkelerde Dionysos kültü ile ilgili sahnelerin varlığı bölgedeki Dinoyos kültürünün varlığını kanıtlayıcı yönde destek sağlamıştır. Sikkelerde Dionysos’un bazen kendi öz betimi bazen de mythoslarıyla ilgili semboller görülmektedir.

Değişik tiplerde betimlenebilen Tanrı Dionysos bazen insan şeklinde bazen de boğa şeklinde betimlendiği görülmektedir. Dionysos insan formunda sikkelere bazen sadece başı bazen de kült heykellerinden birinin betimi şeklinde yansımıştır. Arkaik Dönem’den Roma Dönemi’ne kadar süregelen kesintisiz tapınımı boyunca ikonografisindeki değişimleri bu sikkelerde de gözlemleyebilmek mümkündür. Dionysos’un boğa şeklinde betimlerinde kimi zaman kült heykelinin yansıması olan tüm gövdesi kimi zaman ise protom hali verilmiştir. Bazı boğa protomlarının dini sembol olarak kullanımında Mezopotamya sanatının köklü ikonografik geleneklerinin devam ettirildiği görülmektedir.

Dionysos’un antropomorfik betimlerinin yanı sıra kültle ilişkili betimlerin de sikkelere yansımış olduğu görülmektedir. Bu betimlerin başında Satyrlerin başkahraman olduğu sahneler gelmektedir. Satyrler bazen içki içmeye hazırlanırken bazen de ellerinde Kyzikos kentinin en ünlü ticaret ürünü olan ton balığını tutar şekilde bazen dans ederken betimlenmiştir. Kültle ilgili diğer betimler ise panter, Nympe, grifon, keçi, eşek, yunus balığı ve yılan betimleridir. Kültle ilgili zoomorfik sembol olarak boğa ve keçi kullanıldığı görülmektedir. Mitolojik hikâyelerine atıf yapmak için Satyr, Pan, Nympe, panter, yunus balığı, eşek ve grifon betimleri kullanılmıştır. Sikkelerde görülen sahnelerin bazıları o dönem için bilindik bir eseri yansıtmıştır. Bazı sikke tasvirleri ise ticari ilişkiler içinde oldukları kentlerden ödünç alınmıştır. Ancak Kyzikos sikke betimlerini hazırlayan kalıp oymacıları yalnızca diğer sanatçıların eserlerinin kopyacıları veya uyarlayıcıları olarak değerlendirilemez. Zira atölyelerinde icra

²¹³ Greenwell 1887: 37-39.

²¹⁴ Greenwell 1887: kat. no. 42,44.

ettikleri orijinal tasarım birçok statere dair örnekler sunarlar.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı gerekmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları:

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions:

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Bibliyografya

Antik Kaynaklar

Atasoy, A. (2017). *Uşak Atlası*. Kayseri: Tiyyem Yayıncılık.

Aiskhylos (1968). *Zincire vurulmuş Prometheus* (Çev. A. Erhat & S. Eyüboğlu).

Aristophanes (2006). *Acharnians of Aristophanes*. Wentworth Press.

Diodorus (1970). *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes* (Trans. C. H. Oldfather).

Euripides (2001). *Bakkha'lar* (Çev. G. Dilmen).

Herodotus (1991). *Herodot Tarihi* (M. Ökmen).

Ksenophon (1998). *Anabasis – Onbinlerin Dönüşü* (Çev. T. Gökçöl).

Pausanias (1935). *Periegesis tes Hellados: Pausanias, Description of Greece*.

Plato (1984). *The Dialogues of Plato: The symposium*. Vol II (Trans. R. E. Allen).

Pliny (1855). *The Natural History of Pliny. Translated, with Copious Notes and Illustrations. By the Late John Bostock, M.D., F.R.S. and H. T. Riley, Esq., B.A., Late Scholar of Clare Hall, Cambridge*.

Suetonius (2008). *On İki Caesar'ın Yaşamı* (Çev. F. Taletar – G. Özaktürk).

Strabo (1991). *Strabon Coğrafya, Anadolu: (kitap: XII, XIII, XIV)* (Çev. A. Pekman).

Thukydides (1976). *Peloponnesos Savaşı* (Çev. T. Gökçel).

Modern Kaynaklar

Aktan, G. (2018). Çatalhöyük'te Çıkarılan Boğa Boynuzlarını Anlamlandırmada, Antik Dönem Mitolojilerindeki Boğa Figürü. *İdil Dergisi*, 7/50, 1221-1228.

Anadolu, M. (1997). Yunan-Roma Dönemi Anadolu Sanatında Boynuzlu Figürler. *Bellekten*, LXI-1997, 33-36.

Aneziri, S. (2009). World travellers: the associations of Artists of Dionysus. In R. Hunter & I. Rutherford (Eds.), *Wandering Poets in Ancient Greek Culture: Travel, Locality and Pan-Hellenism* (pp. 217–236). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.

Arlı, Y. (2019). Satyrlerin Nymphelerle İlişisine Örneklemeler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (12 – 63), 421-433.

- Aşık, A. B. (1849). Боспорское царство с его палеографическими и надгробными памятниками, расписными вазами, планами, картами и видами: В 3 т. - Одесса: Типография Т. Неймана и Ко.
- Baines, J. & Malek, J. (1986). Eski Mısır. *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, C. II.
- BMC Mysia. (1892). W. Wroth. *A Catalogue of the Greek Coins in British Museum. Mysia*. London.
- BMC Pontos. (1889). W. Wroth. *British Museum Catalogue of Greek Coins. Pontos, Paphlagonia, Bithynia, Kingdom of Bosphorus*. London.
- Boardman, J. (2003). *Siyah Figürlü Atina Vazoları*. Homer Kitabevi.
- Boardman, J. (2014). *Yunan Heykeli Geç Klasik Dönem*. Homer Kitabevi.
- Borrell, H. P. (1844). Unedited Autonomous and Imperial Greek Coins. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society, Vol. 6*, 115-160.
- Boyana, H. (2004). Priapos Kültü. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(35), 31-44.
- Boyana, H. (2005). Arkadia Kökenli Keçi Tanrı Pan. *Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 24, Sayı 37*, 167-193.
- Boysal, Y. (1967). *Grek Klasik Devir Heykeltraşlığı (İÖ 5. ve 4. yüzyıllar)*.
- Булатович, С. А. (1970). Клад Кизикинов Ие Ольии. In *Sovetskaia Arkheologiya/ Soviet Archaeology (2)*, 222-224.
- Can, Ş. (1970). *Klasik Yunan Mitolojisi*, İnkılap Kitabevi.
- Cancik, H. & Schneider, H. (2004). Dionysos. *Encyclopaedia of the Ancient World New Pauly, Volume 4*. 496- 509.
- Carpenter, T. (1993). *Dionysian Imagery in Archaic Greek Art*, London.
- Carradice, I.-Price, M. (2000). *Helen Dünyasında Sikkeler*, (Çev. O. Tekin), Homer Kitabevi.
- Chulev, B. (2015). *Ancient Macedonia Leivino Dionis The Macedonic God of Wine. Republic of Macedonia*.
- Clay, M. A. (1910). *Kyzikos*, Cambridge.
- Cole, S. G. (1984). The Social Function of Rituals of Maturation: The Koureion and the Arkteia. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 55, 233-244.
- Çakır, G. Ö. (2012). Binyılların Ağında Antik Ön Asya Grifonu: Kaynakları, Yayılımı ve Mitolojik Bağlantıları Hakkında Notlar. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 5*, 50 - 68.
- Çakır, G. Ö. (2013). Küçük Asya Sikkeleri'nde Grifon Tipleri. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 3(2), 31-44.
- Çetin, C. (2006). Anadolu'da Bereket Kültü ve Anadolu Türk Köylüsü Seyirlik Oyunlarına Yansımaları. *DTCFD*, 46, 1, 189-210.
- Çoruh Kurt, H. (2016). Kyzikos Ve Karadeniz Kentleri Arasındaki Bağlantılar. *13. Uluslararası Türk Dünyası Kongresi Bildiriler Kitabı*. İstanbul, 7-14.
- Çoruh, H. (2017). Circulation of Kyzikos Coins: From Propontis to the South-Eastern Europe. *International Numismatic Symposium Circulation of the Antique Coins in Southeastern Europe*. Viminacium, Serbia.
- Çoruh Kurt, H. (2020). Batı Anadolu'da Kavşak Noktası Bir Kent: Kyzikos. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7 (51), 440-448.
- Çoruh Kurt, H. (2023). Sikkeler Işığında Kyzikos'un Homonoia Anlaşmaları. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10(92), 500-515.
- Demirtaş, N. (2014). İzmir (Smyrna) Agora Kazısı 2002-2003 Yılları Sikkeler Buluntuları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*

- Dergisi*, 4(08), 111-138.
- Doğan, A. (2017). MÖ V. Yüzyılda Pers-Hellen İlişkileri Bağlamında Hellespontos Bölgesi: Kyzikos Örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Derneği*, 18 (39), 1-21.
- Doğan-Gürbüz, E. (2022). Dionysus-Eros-Panther: A Terracotta Figurine Inscribed by Diphilos. *Arkeoloji Dergisi*, 2(29), 165-179. <https://doi.org/10.51493/egearkeoloji.1101476>
- Dönmez Öztürk, F. (2006). *Roma Çağı Küçükasya Kentleri Arasında Homonoia Anlaşmaları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mystera'larına*.
- Erdoğan, A & Arıcı S. (2018). Tripolis’de Bulunmuş Çocuk Dionysos Heykeli. *OLBA XXVI*, 2018, 285-304.
- Erhat, A. (1989). *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi.
- Erpehlivan, H. (2019). Arkaik ve Klasik Dönem’de Propontis Çevresindeki Kültler ve Kutsal Alanlar, MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (19), 35-57.
- Ertüzün, R. M. (1999). *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar*, Tarih ve Arkeolojisi Üzerine Araştırmalar.
- Estin, C. & Laporte, H. (2002). *Yunan ve Roma Mitolojisi*, TUBİTAK.
- Figueira, T. (1998). Electrum Mints. In *The Power of Money: Coinage and Politics in the Athenian Empire*. University of Pennsylvania Press., 92–109.
- Frazer, J. G. (1991). *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri*, (çev. Mehmet H. Doğan), Payel Yayınevi, İstanbul.
- Frolova, N. A. Smekolova T. N. & Djukov Y. L. (2007). Cyzicenes From The State Historical Museum, Moscow And The State Hermitage Collections, St. Petersburg. *SNR(86)*, 5-22.
- Ful, Ş. D. (2008). Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültleri, (Tez No 254934) [Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi], Erzurum.
- Gane, C. E. (2012). *Composite Beings in Neo-Babylonian Art*, UC Berkeley.
- Graves, R. (2010). *Yunan Mitleri*, Say Yayınları.
- Greenwell, W. (1887). The Electrum Coinage of Kyzikos. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Third Series, vol. 7, 1-125.
- Grimal, P. (1986). *A Conside Dictionary of Classical Mythology*. Padstow U.K.: T.J. Books.
- Greenwell, W. (1887). *The Electrum Coinage of Cyzicus*. London: Rollin and Feuardent.
- Greenwell, W., & Greenwell, C. (1890). On A Find of Archaic Greek Coins, Principally of The Islands of The Aegean Sea. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society* 10, 13–19.
- Gülsef, G. (2022). Myndos Asar Adası Sikke Buluntuları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 11(4), 1821-1849.
- Habetzeder, J. (2012). The impact of restoration The example of the dancing satyr in the Uffizi. *Opuscula Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome*. 133-163.
- Habetzeder, J. (2021). The Invitation to the Dance. An Intertextual Reassessment. *Opuscula Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome* 14. 419-463.
- Harl, K. W. (2001). *Guide for Coins Commonly Found at Anatolian Excavations*. İstanbul.

- Hasluck F. W. (1906). Notes on Coin Collecting in Mysia. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, Fourth Series, Vol. 6, 26-36.*
- Hasluck, F.W. (1907). Inscriptions From The Kyzikos District. *JHS 27, 61-67.*
- Head, B. V. (1911). *Historia Numorum A manual of Greek Numismatic. New and Enlarged Edition.* Oxford at the Clarendon Press.
- IGCH, Morkholm, O. Thompson M. & Kraay, C. M. (1973). *An Inventory of Greek Coin Hoards, American Numismatic Society (IGCH) 1.*
- Isler–Kerényi C. & Watson W. G. E. (2007). *Dionysos in Archaic Greece: an Understanding Through Images,* Leiden: Brill.
- İndirkaş, Z. (2012). Dionysos Tanrının Maskesi ya da Maskenin Tanrısı. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi, 0 (5), 61-70.*
- Imhoof-Blumer, F. (1890). *Griechische Münzen: neue Beiträge und Untersuchungen.*
- Jenkins, G. (1972). *Ancient Greek Coins,* G. P. Putnam's Sons.
- Kalkan, H. & Deniz, Ö. (2021). Yılan Figürü ve Sembolizm. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 10 (3), 2328-2344.*
- Klein, W. (1909). Die Aufforderung zum Tanz. Eine wiedergewonnene Gruppe des antiken Rokoko, *Zeitschrift für bildende Kunst 20, 101–108.*
- Koçak, M. (2016). Antakya’da “Dansa Davet”?: İki Heykel Başı Üzerine Düşünceler. *OLB, XXIV. 323-340.*
- Koçak, A. N. & Usta Demirlikan, Y. (2015). Mit-Rituel Dünyasında ‘Teke’, 1. *Teke Yöresi Sempozyumu* Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi 04-06 Mart.
- Koçhan, N. (2011). *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları,* Bursa.
- Koçhan, N. (2014). Kyzikos, Hellespontus’da Bir Eyalet Merkezi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (31), 69-91.*
- Kraay, C. M. (1976). *Archaic and Classical Greek Coins.* University of California Press.
- Кравченко, А. А. (1969). Клад кизикских статеров из Одесской области. *Sovetskaya Arkheologiya [SA]. Cilt 1, 274-277.*
- Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi,* (Çev. Hamide Koyukan), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Kretschmer, P. (1890). Semele und Dionysos, in: *Aus der Anomia: archäologische Beiträge, Carl Robert zur Erinnerung an Berlin dargebracht.* Berlin, 17–29.
- Kurt, H. (2018). Batı Anadolu’da Pers Yönetimi ve Kyzikos. *Çinde: VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı 1., Türk Tarih Kurumu, 179-194.*
- Lenzen, V. (1946). *The Figure of Dionysos on Siphnian Frieze,* Berkely&Los Angeles.
- Liewald, S. M. (2006). Die frühesten Typen der Elektronprägung von Kyziko, *Schweizerische numismatische Rundschau (85), 5-17.*
- Lloyd, S. (1989). *Türkiye’nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu* (Çev: E. Varinlioğlu), TÜBİTAK, Ankara.
- Mansel, A. M. (2014). *Ege ve Yunan Tarihi.* Türk Tarih Kurumu.
- Marquardt, J. (1837). *Kyzikos und sein Geibiet,* Berlin.
- Meral, K. & Has, A. C. (2017). Batı Anadolu Ticaretine Yön Veren Bir Liman: Kyzikos Antik Kenti Hytos Limanı, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, (38), 105-115.*

- Merker, I. L. (1960). The Silver Coinage Of Antigonos Gonatas and Antigonos Doson. *Museum Notes. American Numismatic Society*, 9, 39-52.
- Moisil, C. (1923). Cyziceni. *Cronica Numismatică Arheologică* 4/2, 17-18.
- Motor, H. (2010). Bursa, Balıkesir ve Bandırma Müzelerindeki Kyzikos Sikkeleri, (Tez No 294719) [Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi], Erzurum.
- Mutlu, G. (2019). Antikçağ Kholkis'te Boğa Figürü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (41), 62-79.
- Nilsson, M. P. (1957). *The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age*. New York.
- Olszewski, E. (2019). Dionysus's Enigmatic Thyrsus. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 163(2), 153–173. <http://www.jstor.org/stable/45380627>
- Öncü, F. (2018). MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda Achaemenid/Pers İmparatorluğu Yönetiminde Anadolu'da Ekonomik Durum, (Tez No 526908) [Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi], Ankara.
- Öncü, F. (2019). Persler /Akhaemenidler Dönemi'ndeki Bölgelerarası Ticari İlişkiler Bağlamında MÖ 6. ve 5. yüzyıl Sikke Defineleri, *History Studies* 11- 1, 225-249.
- Öztürk, B. (2010). *Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Küçükasyası'nda Dionysos Kültü*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Parke, H. W. (1986). *Festivals of the Athenians*, London.
- Parrot, A. (1937). *Peintures du Palais de Mari, Syria Archéologie, Art et histoire* 18 - 4.
- Preda, C. (1966). Câteva tezaure monetare antice descoperite în regiunea București. *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie (SCIVA)*, tom , 363-374.
- Regling, K. (1931). *Der griechische Goldschatz von Prinkipo*. ZfN 41. 1-46 pdf & Tf.1-4.
- Quandt, G. (1912). *De Baccho ab Alexandri aetate in Asia Minore culto*, Dissertationes Philologicae Halenses.
- Otto, W. F. (1965). *Dionysos. Mythos und Kultus*, Indiana Universty Press.
- Sacks, D., Murry O. & Bunson, B. (1997). *A Dictionary of the Greek World*. Oxford University Press, US.
- Sevin, V. (1999). *Yeni Assur Sanatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Seyrig, H. (1969). Monnaies Hellénistiques. *Revue numismatique, 6e série - Tome 11*, 36-52
- Sharpes, D. K. (2006). Sacred Bull and Holy Cow A Cultural Study of Civilization's Most İmpotent Animal. Peter Lang.
- Sifakis, G. M. (1965). Organization of Festivals and the Dionysiac Guilds, *The Classical Quarterly* 15- 2, 206-214.
- Sina, A. (2015). Eskiçağda Atina'da Şenlikler. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, 42-59.
- Smith, R.R. R. (2013). *Hellenistik Heykel*. İstanbul.
- SNG France (2001). *Sylloge Nummorum Graecorum: Mysie, France* 5. Bibliotheque Nationale & Numismatica Ars Classica, Paris.
- Temur, A. (2014). *Grek Sanatında Karışık Yaratıklar*. Gece Kitaplığı.
- Thompson, M. (1954). A Countermarked Hoard from Büyükçekmece. *Museum Notes (American Numismatic Society)*, 6, 11–34. <http://www.jstor.org/stable/43573325>
- Thompson, M., Morkholm, O. & Kraay, C. M. (1973). *An Inventory of Greek Coin Hoards*. New York.
- Tripolitis, A. (2002). *Religions of the Hellenistic-Roman Age*.

Turcan, R. (1999). *The Cult of Roman Empire*, London.

Uncu, E. (2012). Demeter Kültünde Mezopotamyalı ve Anadolulu Unsurlar, *History Studies, Volume 4/1*, 529-545.

Versnel, H. S. (1990). *Inconsistencies in Greek and Roman Religion. 1, Ter Unus: Isis, Dionysos, Hermes, Three Studies in Henotheism*. Brill.

Weber, H. (1929). *Descriptive Catalogue of The Collection of Greek Coins 1823-1918 (The Weber Collection volume III part II)*. London.

Welch, Z. (2005). The Mosaic of Dionysos in the House of the Masks at Delos: iconographic ambiguity. *Publications de l'École Française de Rome, 352-2*. 941-950.

Whittall, J. (1884). *Catalogue of the Whittall Collection of Greek Coins: Auction 10*.

Yağız, O. (1998). Ainos Kazı Sikkeleri, (Tez No 92449) [İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Doktora Tezi]. İstanbul.

Yücel, Ç. (2015). Dionysos Bayramları ve Şenlikleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (4) 5*, 151-164.

Katalog

²¹⁵ El Stater. MÖ 460 - 400 (20 mm. 15.95 gr.) Boston MFA col. no. 1529 erişim numarası: 04.1304. Ayrıca bkz SNG France: 288.

²¹⁶ El Stater. MÖ 400 - 330 (20 mm.15.95 gr.) Boston MFA col. no. 1558. erişim numarası 04.1305. Ayrıca bkz SNG France: 287.

²¹⁷ El Stater. MÖ 400 - 330 (19 mm. 16.50 gr.) Boston MFA col. no. 1568 erişim numarası 31.966.

²¹⁸ AE Bronz (20.5mm. 4.9gr) Aquila Numismatics – Action 2, Lot 557 müzayede tarihi: 7 Mayıs 2022. Ayrıca bkz SNG France: 585.

²¹⁹ AE Bronz (34mm. 26.37gr) Vienna 16135 <https://www.wildwinds.com/coins/greece/mysia/kyzikos/i.html> erişim tarihi 14.12.2023. ayrıca bkz. RPC IV.2№: 9692; RPC IV.2№: 750.

²²⁰ AE Bronz (34 mm. 25.06 gr) RPC IV.2№: 681.

²²¹ AE Bronz (34 mm. 23.11 gr) RPC IV.2№: 727.

²²² AE Bronz MS 161-169 (23 mm. 7.20 gr) RPC IV.2№: 2522. Ayrıca bkz. RPC IV.2№: 2523; RPC IV.2№: 2521; RPC IV.2№: 687. Ayrıca bkz. SNG France 683, 684, 685.

²²³ AE Bronz (22.8mm. 6.5gr) RPC IV-2; <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/2522> erişim tarihi 19.03.2023.

²²⁴ AE Bronz (21 mm. 4.65 gr.) RPC IV.2№:8409. Ayrıca bkz. RPC Vol: IV.2 №:1619.

²²⁵ AE Bronz (25 mm. 9.12 gr) RPC Vol: X №: atanmamış; ID 84292. Ayrıca bkz. RPC vol X №: atanmamış; ID 92277.

²²⁶ AE Bronz MS 192 (40mm. 33.17gr) Nomos AG auction 5, lot 177, müzayede tarihi:25.10.2011.

²²⁷ AE Bronz (43 mm. 43.51 gr) RPC IV.2№: 741. Ayrıca bkz. SNG France: 574.

²²⁸ AE Bronz MS 169–175 (34 mm. 24,80 gr) RPC IV.2 №: 711.

²²⁹ AE Bronz MS.180-182 a- (43mm 32.92 gr)Kyzikos - Smyrna Homonoia Sikkesi. Ön Yüz: Commodus'un (kısa sakallı) defne başlı büstü B. V. Head, Historia Numorum, A Manual of Grek Numismatics, Oxford, 1911, 527, Fig. 275; RPC IV, 2, 745; BMC Mysia: 61, Kat. no. 293-294, Pl. XV-5, XVI- 7;Motor 2010:164.; Çoruh Kurt 2023, Resim 10. b- (43mm 34,15gr) Ön Yüz: Kore Soteira'nın mısır çelenkli ve bol dökümlü büstü (baş Faustina II'nin portresi mi?) arka yüz a maddesiyle aynı. RPC IV, 2, 744; Çoruh Kurt 2023, resim 8.

²³⁰ MÖ 192 43 mm 29,18 gr. RPC IV.2 №:10380.

²³¹ AE Bronz (24 mm. 6,54 gr) RPC IV.2№: 160.

²³² AE Bronz MS 169–175 (19 mm) RPC IV.2№:776. Ayrıca bkz. RPC IV.2№: 772.

19²³³20²³⁴21²³⁵22²³⁶23²³⁷24²³⁸25²³⁹26²⁴⁰27²⁴¹28²⁴²29²⁴³30²⁴⁴31²⁴⁵32²⁴⁶33²⁴⁷34²⁴⁸35²⁴⁹36²⁵⁰37²⁵¹38²⁵²39²⁵³

²³³ El Stater. MÖ 460 - 400 (15.99gr) Ön Yüz: Panter derisi serilmiş taşta oturan Genç Dionysos sola, sol dirseğinden destek almış ve sağ elinde kantharos'u uzatmış; dizlerinin çevresinde bir manto, dizlerinin önünde bir thyrros'un üst kısmı görülmekte. Orkinos balığı aşağıda sola. Hermitage Müzesi koleksiyonu env. No. SHM 1221 (Frolova vd. 2007, 5-17.)

²³⁴ El Stater MÖ 460-400 (16.00 gr) Triton V Sale, lot 1406, müzayede tarihi:16.01.2002.

²³⁵ El Stater MÖ 460-400 (20 mm. 16.06 gr.) Boston MFA col. no. 1541. erişim numarası: 04.1306.

²³⁶ El Stater MÖ 460-400 (15.99gr. 20mm.) Weber col, lev. 182 res. 5003.

²³⁷ El 1/6 Stater (Hekte) MÖ 460-400 (11 mm. 2.55 gr.) Boston MFA col. no. 1542. erişim numarası: 04.1307.

²³⁸ El 1/12 Stater (Hemihekte). MÖ 500-450 civarı. (8 mm. 1.36 gr.) Nomos AG - obolos 24, Lot 130. Müzayede tarihi: 21.08.2022

²³⁹ El Stater. MÖ 400 - 330 (20 mm. 16.04 gr.) Boston MFA col. no. 1567. erişim numarası: 04.1308.

²⁴⁰ El Stater. MÖ 460-400 (20 mm. 16.00gr.) Boston MFA col. no. 1513, erişim numarası: 04.1389.

²⁴¹ El Stater. MÖ 500-460. (21 mm. 16,02 gr.) Boston MFA col. no. 1466. erişim numarası: 04.1388.

²⁴² El 1/6 Stater (Hekte). MÖ 500-460. (12mm. 2.680 gr.) BM col. Müze numarası 1979,0101.130. Kayıt numarası 1979, 0101.130.

²⁴³ El 1/6 Stater (Hekte). MÖ 600-550 BC. (10.5 mm. 2.72 gr.) Nomos AG - obolos 24, Lot 129 müzayede tarihi:21.08.2022

²⁴⁴ El Stater. MÖ 550-500 (21 mm. 15.97 gr.) Boston MFA col. no. 1439. erişim numarası: 04.1390

²⁴⁵ El Stater. MÖ 500-450 (21 mm. 16.06 gr.) Nomos AG - Auction 25, Lot 178, müzayede tarihi: 13.01.2013.

²⁴⁶ El Stater. MÖ 460-400 (19 mm. 16.01 gr.) Boston MFA col. no.1491. erişim numarası: 04.1317.

²⁴⁷ El Stater. MÖ 500-450 (15,87 g). CNG Auc. 75 (5/2007), lot 339.

²⁴⁸ El Stater. MÖ 400-330 (18 mm. 16,08 gr.) Boston MFA col. no. 1564. erişim numarası: 04.1309

²⁴⁹ El Stater MÖ 380 (16.23 gr.) Numismatica Ars Classica Auction 132, lot 297 SNG France: 331.

²⁵⁰ EL Stater. MÖ 500-450 civarı. (19mm. 16.06gr.) Roma Numismatics Ltd - Action XXV, Lot 383. müzayede tarihi:22.09.2022

²⁵¹ El 1/6 Stater (Hekte). MÖ 550-500 (11 mm. 2,66 gr.) Boston MFA col. no. 1424. erişim numarası:04.1314

²⁵² EL 1/12 Stater (Hemihekte). MÖ 500-450 (8mm. 1.33 gr) Heritage World Coin Auctions - ANA Signature Sale 3101, müzayede tarihi: 25.08.2022

²⁵³ EL Stater. MÖ 460-400 (21 mm. 16,02 gr.) Boston MFA col. no. 1507. erişim numarası: 04.1313.

²⁵⁴ EL Stater. MÖ 460–400 (20 mm.16.06 gr.) Boston MFA col. no. 1506 erişim numarası: 04.1312.

²⁵⁵ EL Stater. MÖ 460–400 (20 mm. 16.01gr.) Weber col. lev. 182 res. 4992.

²⁵⁶ EL Hekte MÖ 5.-4. yüzyıl. (2.65g). CNG Triton XI (1/2008), lot 212.

²⁵⁷ EL Stater. MÖ 500–460 (22 mm. 16,14 gr.) Boston MFA col. no. 1461. erişim numarası: 04.1310. Ayrıca bkz. SNG France: 279.

²⁵⁸ EL Stater. MÖ 500–460 (20 mm. 16.12gr.) Weber col. lev. 182 res. 4980.

²⁵⁹ El 1/6 Stater (Hekte) MÖ 500-450 (10 mm. 2,65gr.) bddr savaco coins Black 1st Black Auction lot 27, müzayede tarihi: 01.06. 2019

²⁶⁰ EL Stater MÖ 550–500 (16.070gr) BMC Mysia: kat. no. 68 lev. VI-4

²⁶¹ AE (MS 193–211) Photo:Bibliothèque Nationale de France. Département des Monnaies, Médailles et Antiques. FG 444.

²⁶² EL Stater MÖ 550–500 (18 mm. 16,09 gr.) CNG coin, Triton XXIV lot 572. müzayede tarihi: 20.01.2021

²⁶³ El 1/6 Stater (Hekte) MÖ 550–500 (11 mm. 2,65 gr.) Boston MFA col. no. 1426.erişim numarası: 04.1315

²⁶⁴ El Stater MÖ 500-450 (19 mm. 15.93 gr.) Nomos AG - Auction 24, Lot 172, müzayede tarihi:22.04.2022

²⁶⁵ EL Hekte MÖ 550-450 (2.69gr.) Stack's Bowers Galleries (& Ponterio) - Summer 2022 Global Showcase Auction, Lot 33039 müzayede tarihi: 22.08.2022.

²⁶⁶ El Stater MÖ 550-500 civarı. (20 mm. 16.08 gr.) Leu Numismatik AG - Web Müzayedesi 20, Lot 1043, müzayede tarihi: 16.07.2022

²⁶⁷ El Stater MÖ 550–500 (21 mm. 16.04 gr.) Boston MFA col. no. 1421. erişim numarası: 04.1404.

²⁶⁸ El 1/6 Stater MÖ 500-450 (10 mm. 2,65 gr.) Boston MFA col. no. 14. erişim numarası: 61.1190.

²⁶⁹ EL Hekte – 1/6 Stater MÖ 500-450 (11mm, 2,72 g) CNG Triton XIV (4/2011), lot 264.

²⁷⁰ El Stater MÖ 500–460 (19 mm. 16,02 gr.) Boston MFA col. no. 1455. erişim numarası: 04.1416.

²⁷¹ El Stater MÖ 500–450 (20,32mm. 16,19 gr.) BMC Mysia: kat. no. 53 lev. V-16.

²⁷² El Stater MÖ 500–450 (16.05 gr.) Numis Corner Katalog referenz: 1066883. <https://www.numiscorner.com/de/products/1066883-coin-mysia-stater-ca-550-450-bc-kyzikos-ef-40-45-electrum> erişim tarihi:09.09.2024

²⁷³ EL Hemihekte - 1/12 Stater M.Ö. 500-475 (1.35g). CNG Triton VIII (1/2005), lot 368.

²⁷⁴ El Stater MÖ 500–460 (21 mm. 15,97 gr.) Boston MFA col. no. 1460. erişim numarası 04.1419.

²⁷⁵ El Stater (15,940gr) Catalogue of the Whittall Collection of Greek Coins: Auction 10. (July 1884) lot. 757; Greenwell, 1887: 112, lev. V.23.

Evaluation of Parion 2021 Excavation, Restoration-Conservation and Anthropology

Parion 2021 Yılı Kazı, Restorasyon-Konservasyon Ve Antropoloji Çalışmalarının Değerlendirilmesi

ABSTRACT

In the Ancient City of Parion, located near the village of Kemer in the Biga district of Çanakkale province, in the northwest of Anatolia's Biga Peninsula, the 2021 excavations were carried out by a team consisting of 13 academicians, 23 archaeologists, 2 restorers-conservators, 2 anthropologists, 1 art historian, 3 architects, 1 translator, 28 volunteer students, and 5 workers. The excavations took place in a total of 7 areas: Odeion, Southern-Tavşandere Necropolis, Drilling 10, Slope Bath, Roman Bath, Agora and Warehouse Building, and the Acropolis Northeast (Inner) Wall. In addition, field restoration and conservation applications were conducted in the sectors of the Acropolis Northeast (Inner) Wall, Roman Bath, Slope Bath, Odeion, Theater, Necropolis, and Drilling 10. In laboratory, conservation-restoration work on metal, glass, bone, terracotta, and stone/marble artifacts was done. In addition, anthropological and paleopathological studies on 22 individuals found in the Southern-Tavşandere Necropolis were performed. In these studies and researches, 1911 study and 89 inventory works were revealed. The data and findings obtained from the processes carried out throughout 2021 were introduced. Interpretations were made to make sense of Parion and sectors. Restoration-conservation processes in the field and laboratory were introduced. Data obtained from anthropological studies were conveyed.

Keywords: Parion, Troas, Archaeological excavation, Restoration-Conservation, Anthropology.

Öz

Anadolu'nun kuzeybatısındaki Biga Yarımadası'nda, Çanakkale ili, Biga ilçesi, Kemer köyü yakınlarında konumlanan Parion antik kentinde 2021 yılındaki çalışmalar 13 akademisyen, 23 arkeolog, 2 restoratör-konservatör, 2 antropolog, 1 sanat tarihçi, 3 mimar, 1 çevirmen, 28 gönüllü öğrenci ve 5 işçiden oluşan bir ekip tarafından; Odeion, Güney (Tavşandere) Nekropolis, Sondaj 10, Yamaç Hamamı, Roma Hamamı, Agora ve Depo Yapısı, Kuzeydoğu (İç) Sur olmak üzere toplam 7 alanda kazı çalışmaları, Kuzeydoğu (İç) Sur, Roma Hamamı, Yamaç Hamamı, Odeion, Tiyatro, Nekropol ve Sondaj 10 sektörlerinde arazi restorasyon konservasyon uygulamaları, metal, cam, kemik, pişmiş toprak ve taş/mermer eserler üzerinde laboratuvar koruma onarım çalışmaları yapılmıştır. Bunlara ek olarak, Güney (Tavşandere) Nekropolü'nde ele geçen 22 birey üzerinde antropolojik ve paleopatolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma ve araştırmalarda 1911 adet etütlük ve 89 adet envanterlik eser ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada, 2021 yılı boyunca gerçekleştirilen işlemlerden elde edilen veriler ve ele geçen buluntular tanıtılmıştır. Parion'un ve sektörlerin anlamlandırılmasını sağlayacak yorumlamalarda bulunulmuştur. Arazi ve laboratuvardaki restorasyon ve konservasyon işlemleri tanıtılmış ve antropolojik çalışmalardan elde edilen veriler aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Parion, Troas, Arkeolojik kazı, Restorasyon-Konservasyon, Antropoloji.

Vedat KELEŞ¹

Hasan KASAPOĞLU²

Kasım OYARÇIN³

Alper YILMAZ⁴

Büşra Elif KASAPOĞLU⁵

Soner ÖZMEN⁶

Mustafa Tolga ÇIRAK⁷

Zeynep YILMAZ⁸

Sadık TUĞRUL⁹

Ahmet Levent KESKİN¹⁰

Salih PEKGÖZ¹¹

Selman TAMYÜREK¹²

^{1, 3, 6, 9, 10, 11, 12} Ondokuz Mayıs University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Archaeology, Samsun, Turkey

^{2, 5} Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Archaeology, Erzurum, Turkey

⁷ Hitit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Anthropology, Çorum, Turkey

⁸ Ankara University, Faculty of Fine Arts, Department of Conservation and Restoration of Cultural Properties, Ankara, Turkey

Geliş Tarihi/Received 09.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted 26.09.2024

Yayın Tarihi/Publication 30.09.2024

Date

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Vedat KELEŞ

E-mail: vkelesus@gmail.com

Atf: Keleş, V., vd. (2024). Parion 2021 Yılı Kazı, Restorasyon-Konservasyon ve Antropoloji Çalışmalarının Değerlendirilmesi. *Anatolian Archaeology*, 4, 28-57.

Cite this article: Keleş, V., et al., (2024). Evaluation of Parion 2021 Excavation, Restoration-Conservation and Anthropology Studies. *Anatolian Archaeology*, 4, 28-57.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Anatolian Archaeology

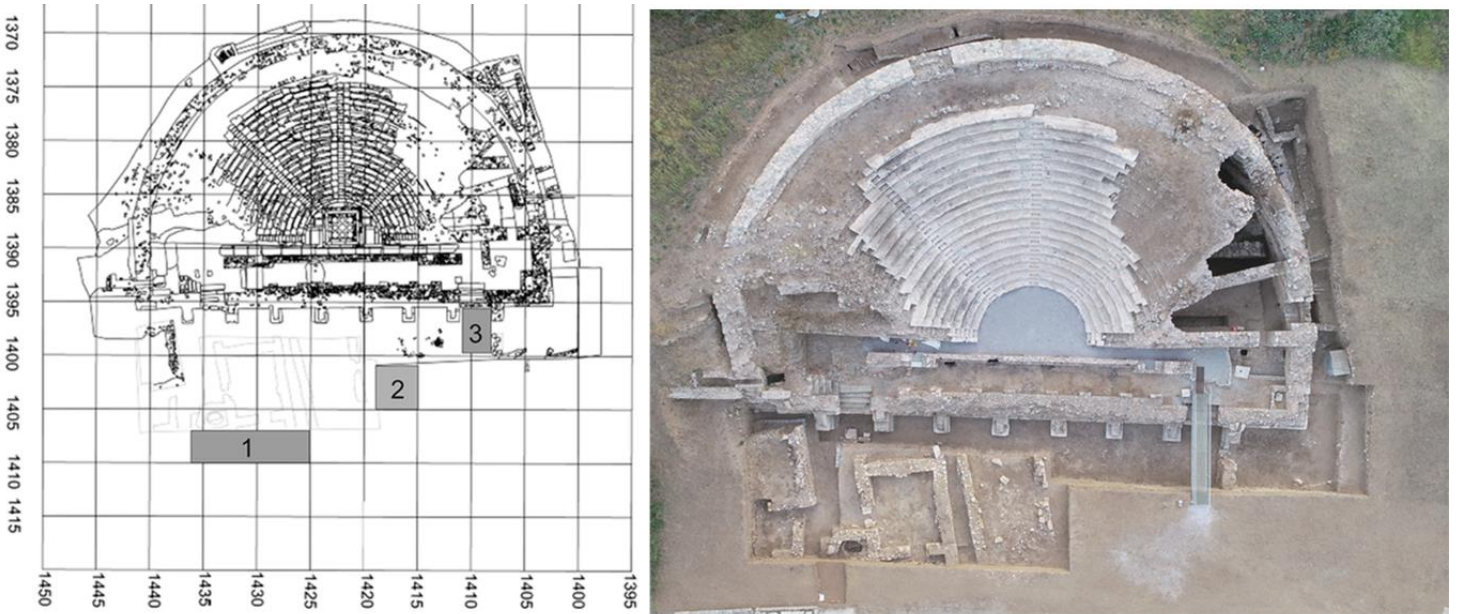
Giriş

Çanakkale'nin Biga İlçesi, Kemer Köyü'nde yer alan Parion Antik Kenti 2005 yılı itibariyle bilimsel kazılarla gün yüzüne çıkartılmaya başlanmış ve aralıksız devam etmektedir. Çalışmaya konu Parion Antik Kenti 2021 yılı kazılarında 6 farklı kamu yapısı ve Nekropol'de kazı çalışmaları yapılmıştır. Yapılan kazıların dışında mimari yapılar ve bloklar için arazide, küçük eserler için kazı laboratuvarında restorasyon ve konservasyon işlemleri yapılmıştır. Ayrıca Nekropol'de bulunan iskeletler incelenmiştir. Çalışmada bahsi geçen veriler ve bu verilerle ilgili sonuçlar bilim dünyasına sunulacaktır.

I. Kazı Çalışmaları

I.I. Odeion

Parion Odeion'u Bodrum Burnu Mevkii olarak adlandırılan alanın güney doğusundaki, genel olarak Roma İmparatorluk Dönemi kamu yapılarının yer aldığı, sığ vadinin batısında, doğal bir yamaç üzerine oturtulmuştur¹. 2010 yılından itibaren yapılan kazılar ile orkestra ve kaveası tamamen gün yüzüne çıkarılmıştır². 2021 yılı kazılarında, yapının orijinal kullanım evresindeki haliyle ön cephesinin tamamen görünür hale getirilmesi ve kent dokusu ile bağlantılı olası yolun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 2019-1 MDY³ ve 2019-2 MDY olarak adlandırılan moloz taş duvarlı iki yapıdan güneydeki 2019-2 MDY'nin doğu mekânı ve güneyindeki apsisli bölüm ile daha kuzeydeki alınmamış 1 ve 2 ve 3 no'lu bölümde çalışmalar gerçekleştirilmiştir⁴ (**Figür 1**).

Figür 1: Parion Odeion'u 2021 yılı kazı çalışması gerçekleştirilen alanları (1, 2, 3) gösterir plan ve çalışmalar öncesi hava fotoğrafı (Parion Kazı Arşivi)

1405-1430/1435 nolu açmalarda (1 nolu alan) çalışmalara başlanmıştır (**Figür 1**). Mekânın iç kısmında belirgin hale getirilen, yapının duvarlarına ait moloz yığını belirginleştirilip belgelendikten sonra bu katmanın karışık malzeme grubunu içeren kültür katmanı olduğu anlaşılmıştır (**Figür 2**). Bu kültür katmanının altındaki MS 9.-11. yüzyıl aralığına verilen 1. yapı katına ait moloz yığını kaldırılırken mekânın güneybatı çeyreğinde ters durur vaziyette mermerden oturan kadın heykeline ait gövde parçası (üst yarısı kırık) ele geçmiştir (**Figür 2 orta üst, sağ**). Devam eden çalışmalarda mekânın güneybatı çeyreğinde bir korozyonlu bronz sikke, güneydoğu çeyrekte ise kabaca işlenmiş küçük boyutlu mermerden heykel baş parçası ele geçmiştir

¹ Kasapoğlu & Başaran, 2021: 246.

² Başaran & Kasapoğlu, 2014: Res. 1-2.

³ MDY: Moloztaş Duvarlı Yapı.

⁴ Odeion'un önündeki bu alanın kazısına 2019 yılında başlanmış ve 2020 yılında da devam edilmiştir. 2019-2020 yılları çalışmaları için bkz. Keleş vd., 2023a; Keleş vd., 2023b.

(**Figür 2 orta alt, sağ**). 2019-2 MDY'nin doğu mekânında moloz dolgunun devam etmesi nedeniyle inilen 8.80 m. kota ulaşılmasına karşın, yapının önceki yıl açılan batı mekânında yarım bırakılan zemin seviyesi için de sonraki süreçte yeniden seviye inme çalışmaları yapılması gerektiği anlaşılmıştır (**Figür 2 sol**). 2019-2 MDY'da gerçekleştirilen çalışmalar sonunda MS 4. yüzyıl ikinci yarısı ile MS 11. yüzyıl aralığına ait 22 adet korozyonlu bronz sikke ve amorf nitelikte Geç Roma ve Bizans Dönemi'ne ait seramik parçaları, 1 cam yüzük kaşı, yapının duvarlarında devşirme olarak kullanılmış, üst gövde ve baş kısmı eksik olan küçük boyutlu bir oturan kadın heykeli ve yine küçük boyutlu bir heykele ait, özensiz işlenmiş bir yüz parçası ele geçmiştir. Bu buluntuların tamamı göz önünde bulundurulduğunda yapının kullanım evresi için MS 9.-11. yüzyıl aralığı uygun görülmektedir.

Figür 2: 2019-2 MDY'nin doğu mekânı yıkıntısından ele geçen heykeltıraşlık eserleri (Parion Kazı Arşivi)

Odeion'un ön cephesinde, kuzey kısımdaki çalışmalardan bir diğeri olan 2 nolu bölümde de cephe genişletme çalışmaları yapılmıştır (**Figür 1: 2 nolu kısım**). Odeion'un ön cephesindeki belirginleştirme çalışmalarının yanı sıra, yapının orijinal kullanım evresindeki ön cephe giriş zemin seviyesi ve muhtemel yol bağlantısının tespiti için sahne binası kuzey girişi doğu-ön bölümündeki iki payanda arasında dip sondajına başlanmıştır (**Figür 1: 3 nolu kısım**). Bu çalışmalar sonucunda kuzey girişin en alt blok taşının dip kısmından 5-10 cm. seviye inildiğinde, bu taşların dip kısmından süpürgelik tarzı harçlı bir geçişe sahip olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca ana kaya üzerinde sıkıştırılmış bir zemin üzerine basit bir ince harçlı zeminin oluşturulduğu, ancak bu basit harç tabakasının üzerinde herhangi zemin döşemesi benzeri kaplama olmadığı tespit edilmiştir (**Figür 3 sağ üst ve alt**). Bu bölümde harçlı zeminin altından görülen ana kaya ışığında, Odeion sahne binasının ana kaya üzerine oturtulduğunu ve bu ana kayanın doğuya doğru derinleşerek devam ettiği de belirlenmiştir⁵. Sondajda devam eden çalışmalarda, dere-sel dolgusunun ortalama 0.30 m. altında başlayıp, ana kaya üzerine oturtulmuş 3 basit mermer bloğu görülebilen bir mimari örgü olduğu belirlenmiştir. Doğuya doğru kesit içerisinde devam eden bu mermer blokların batı yanında, genel olarak MÖ 4. yüzyıl ortaları ve sonları aralığına işaret eden az sayıda seramik parçası ele geçmiştir. Bu veriler nedeniyle, Odeion'un ön kısmındaki topografyada ana kaya üzerine oturtulmuş, Geç Klasik-Erken Hellenistik Döneme ait olması muhtemel bir yapının var olabileceği düşünülmektedir (**Figür 3 sağ üst**).

Odeion'da yapı mimarisi odaklı bir diğer çalışma da, önceki yıl kısmen başlanılan, sahne binası pulpitem duvarı altındaki kanalın iç dolgusunun alınmasıdır. Kısa süreli gerçekleştirilen bu çalışmada da yapının kuzey analemma dış kısmındaki kemerli kanal çıkışından güneye doğru ortalama 13.50 m. ilerlenerek kanal iç kısım dolgusu alınmıştır (**Figür 3 sol alt**).

⁵ Kibyra Olympeion Odeionu'nun da ana kayanın üzerine oturtulduğu bilinmektedir bkz. Özüdoğru & Tarkan, 2023: 158. *Anatolian Archaeology*

Figür 3: Sahne binası kuzey giriş ön kısmındaki dip sondajında üst ve alt evrede bulunan seramik parçaları (üst, alt sağ). Pulpitum altındaki kanalın dolgusu alınan bölümü (alt sol) (Parion Kazı Arşivi)

I.II. Güney (Tavşandere) Nekropolü

Güney-Tavşandere Nekropolisinde, gömü evrelerini saptamak ve alan düzenlenişini anlayabilmek için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde Roma Dönemi'ne tarihlenen tekli ve çoklu gömülere sahip AM 6, M 248, M 249 ve M 250 numaralı mezarlar açığa çıkarılmıştır (**Figür 4a**).

AM 6, gömü alanının güneybatısında tespit edilen anıt mezar kompleksinin batısında yer almaktadır⁶. Doğu-batı yönünde, harç kullanılarak moloz taşlar ile inşa edilen mezarın ön cephesi güneye bakmaktadır (**Figür 4b**). Anıt, altta üzeri 5 adet dikdörtgen taş plaka ile kapatılan mezar teknesi ve onun üzerinde yükselen U biçimli ön cephesi açık, olasılıkla üzeri tonozla kapalı üst örtüden meydana gelmektedir. 2.40x1.13 m ölçülerine sahip tekne, içten ince pembe bir katman ile sıvanmıştır. Tekne pervazları üzerinde yükselen beden duvarları 1.90 m yüksekliğine kadar korunagelmıştır. Mezar, Pompei Porta Nocera Nekropolü'nde⁷ yer alan ve yüksek statülü vatandaş ve yöneticilerin tercih ettiği anıtlar ile mimari açıdan benzerlikler göstermektedir. U planlı üst örtü içerisinde kuzeybatı köşeye dayalı olarak dik bir şekilde oturtulan mermer stel ile karşılaşmıştır (**Figür 4c**). Kuzey beden duvarının içe bakan cephesinde yer aldığı tespit edilen stelin, yerinden sökülerek tekne

⁶ B. E. Kasapoğlu & H. Kasapoğlu, 2022.

⁷ Hagen, 2016: 51, 52.

üzerine sonradan taşındığı in-situ olarak korunan dikey bağlama öğelerinden anlaşılmıştır. Stelin sağ ve sol kenarında Dor düzeninde sütunlarla yükseltilmiş tapınak cephesi işlenmiştir. En üstte triglif-metop kuşağı yer alırken ortada ise kline sahnesine yer verilmiştir. Ana sahnenin sol kesiminde kline üzerinde karı koca ve her ikisinin de yanında hizmetçiler görülmektedir. Sahne, sağında hizmetçi tarafından koşum takımlarından tutulan, vücudu cepheden başı ise profilden işlenen at ile sonlandırılmıştır. Stelin 0.12 m genişliğindeki alt bölümünde iki satır Latince yazıt bulunmaktadır. Yazıt ışığında, mezar sahiplerinin azatlı köle Lucius Furnius Lesbonax ve eşi Lucius Furnia Sympherusa olduğu anlaşılmıştır⁸. Stel, stilistik ve ikonografik olarak incelendiğinde MÖ 2. yüzyıl özellikleri taşımaktadır⁹. Fakat sahne üzerinde yer alan olasılıkla ilk kullanımına ait yazıtın silinmiş olması ve mevcut yazıtın stele kıyasla estetikten uzak yazımı ikincil olarak kullanımını doğrulamaktadır.

⁸ Stel üzerindeki epigrafik ön değerlendirme Prof. Dr. M. Hamdi SAYAR tarafından yapılmıştır. Eserin epigrafik ve ikonografik değerlendirmesi yayın aşamasındadır.

⁹ Pfuhl/Möbius II, no. 1859, 1867.

Figür 4: Güney (Tavşandere) Nekropolü, AM 6 (Parion Kazı Arşivi)

Mezar teknesi içerisinde dorsal olarak uzatılmış doğu-batı yönlü inhumasyon gömü biçimine sahip 10 bireye ait iskelet tespit edilmiş ve osteoarkeolojik çalışmaları gerçekleştirilmiştir¹⁰. İskeletlere ait kemiklerin korunma durumları ve bir sonraki gömü için mevcut kemiklerin tekne kenarlarına toplanması sebebiyle gömü evrelerinin analizi mümkün olmamıştır. Fakat kemiklerin duvar kenarlarına toplanması ve buluntuların konumu, mezarın çoklu gömü için diakron olarak uzun yıllar boyunca kullanıldığını göstermektedir (**Figür 4d**). Tekne içerisinde mezar hediyesi ve ölü eşyası olarak bırakılan 6 adet pişmiş toprak testi, 1 adet pişmiş toprak maşrapa, 2 adet pişmiş toprak kâse, 21 adet pişmiş toprak unguentarium, 8 adet pişmiş toprak kandil, 1 adet pişmiş toprak figürin, 5 adet cam unguentarium, 1 adet demir strigilis, 1 adet mermer karıştırma tablası, 1 adet

¹⁰ Çırak vd., 2023.

kemik öreke, 2 çift altın küpe, 10 adet bronz sikke, 1 adet bronz kulp, demir çivi ve raptiyeler ele geçmiştir¹¹ (**Figür 4e**). Eserlerin analogik olarak tarihlendirmesi yapılmış ve mezarın MS 1. yüzyıl başları ile MS 2. yüzyıl sonlarına kadar kullanım gördüğü tespit edilmiştir. Parion'un Roma Dönemi'nde elde ettiği koloni statüleri¹² ile refah seviyesinin ve demografisinin doruk noktasına ulaştığı bilinmektedir. AM 6 ve Toprak Kuleler mevki gömü alanındaki oda mezarlarda¹³ görülen çoklu gömü kontekstleri bu sosyo-kültürel, ekonomik ve demografik değişimi en iyi yansıtan veriler arasında yer almaktadır.

AM 6 numaralı anıt mezarın mezar teknesini kapatan taş plakaların üst kotunda irili ufaklı moloz taşlar ve bu taşların hemen altında kemik parçaları tespit edilmiştir (**Figür 5a**). Olasılıkla AM 6'nın son kullanım evresinden bir süre sonra bu plakaların üzerine inhumasyon olarak gömüler yapılmıştır. Tahribata uğramış birden çok birey iskeletine ait kemik parçaları çoklu gömüye işaret etmektedir. M 249 olarak numaralandırılan ve formu bozulmuş olan mezar konteksti içerisinde MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen pişmiş toprak kandil, bronz strigilis, pişmiş toprak savaşıç kukla figürünü, pişmiş toprak unguentarium parçaları, bronz sikke, çivi ve raptiyeler ele geçmiştir¹⁴.

Figür 5: Güney (Tavşandere) Nekropolü, M 248, M 249, M 250 (Parion Kazı Arşivi)

Gömü alanının doğusunda gerçekleştirilen çalışmalarda ise tahribata uğramış olan taş podyumun iç kısmında yer alan M 248 numaralı basit toprak mezar ile karşılaşılmıştır (**Figür 5b**). Kuzeydoğu-güneybatı yönünde inhumasyon gömü biçiminde dorsal olarak uzatılan bireyin erişkin erkek olduğu belirlenmiştir. Batı yönde tahribata uğramış iskeletin sol tarafına ait kemiklerde büyük oranda eksiklerin olduğu gözlemlenmiştir. Bireyin sol göğüs üzerinde MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen 1 adet pişmiş toprak kukla bacağı¹⁵ ele geçmiştir. Bu alandaki diğer bir gömü ise 2004 yılında Çanakkale Müzesi tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazılarında bir bölümü açığa çıkarılmış olan M 250 numaralı kiremit mezardır (**Figür 5c, 5d**). Bireye kremasyon gömü biçimi uygulanmış olup Lakonia tipi stroterler ile kapatılmıştır. Mezar içerisinden ele geçen 1 adet pişmiş

¹¹ Testilerin benzerleri için bkz. Ergürer, 2012: 354, Kat. No. 140. Kaselerin benzerleri için bkz. Hayes, 2008: 175, Fig. 7; Robinson, 1959: Group H, Pl. 8, H8, P 17143; Dusenbery, 1998: 809, W12-1. Unguentariumların benzerleri için bkz. Carington-Smith, 1982: 290-291, Fig. 7, Nr. 129, Pl. 44 g; Bujukliev, 1986: 127, Taf. 25, Nr. 339-341; Günay, 1989: 73, Çiz. XXV a-b-c, Kat. No. 104-107-106; Meriç, 2002: Taf. 97, K498; Ergürer, 2012: 50-53, Kat. No. 102-109, Lev. 49-52; Kasapoğlu, 2021: 6, Kat. No. 7. Kandillerin benzerleri için bkz. Ivanyi, 1935: Taf. XXVII, Fig. 9; Heimerl, 2001: Taf. 7,8 No. 295, 300; Yılmaz, 2012: 134, Kat. No. 58.

¹² Keleş, 2011: 241; Keleş, 2013a: 25; Keleş, 2013c: 195. Yazıt için bkz. Sayar, 2016: 204-207, Fig. 4.

¹³ Kaba vd., 2019: 488, 489.

¹⁴ Pişmiş toprak kandillerin benzerleri için bkz. Yılmaz, 2012: 53. pişmiş toprak savaşıç kukla figürinlerin benzerleri için bkz. Kasapoğlu, 2015: 236, 237.

¹⁵ Pişmiş toprak kukla bacağının benzerleri için bkz. Kasapoğlu 2015, Kat. No. 23.

toprak testi¹⁶, 1 adet pişmiş toprak unguentarium¹⁷ ve 1 adet bronz ayna¹⁸, MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

I.III. Yamaç Hamamı

Parion Yamaç Hamamı; “Atomtaşı” olarak adlandırılan yerin kente bakan batı yamacı üzerinde bir Roma yolunun doğu bitişiğine kent merkezine bakacak şekilde konumlandırılmıştır¹⁹. Yamaç Hamamı’nda arkeolojik araştırmalar ve kazılar 2008 yılında başlamıştır²⁰. Yapının isimlendirilmesi hususunda ele geçen epigrafik belge olmadığı için adlandırmada konumlandırıldığı yamaçtan yola çıkarak yapıya “Yamaç Hamamı” ismi verilmiştir²¹. Yapı mevcut haliyle 793.2 m²’lik bir alana yayılmaktadır. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda toplam 6 ana salon tespit edilmiştir. Bu salonlar sırası ile apodyterium, frigidarium, tepidarium, laconicum, caldarium, latrina ve tamamı tahrip edilen praefurniumdur²². Yamaç Hamamı MS 1. yüzyılın ilk çeyreğinden sonrasında inşa edilip, MS 4. yüzyılda başlayan tadilatlarla birlikte yoğun bir şekilde kullanımın devam ettiği, MS 5. yüzyılın sonlarına doğru ise, fonksiyonunu kaybetmeye başlayarak farklı amaçlar için kullanıldığı tespit edilmiştir²³.

2021 yılı çalışmalarıyla yapının güney sınırının ve muhtemel güney kanadında bulunabilecek yapı grubunun niteliği ve işlevini belirlemek amaçlanmıştır.

2014 yılı kazı döneminde yapılan arkeojeoradar çalışmalarında Yamaç Hamamı’nın güney kanadında yer alan yapı grubunun, hamam yapısı ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu anlamak için yapının güney sınırından yaklaşık 20 m güneyde arkeojeoradar sonuçları dikkate alınarak 3x3 m ölçülerinde bir sondajla seviye inme çalışmalarına başlanmıştır. 2021-1 olarak isimlendirilen açmada, yapılan çalışmalar sırasında kuzey-güney doğrultusunda uzanan, genişliği 0,59-0,68 m arasında değişiklik gösteren bir duvar (KG-1) tespit edilmiştir. 10.15 m kota gelindiğinde ana kaya ile karşılaşmıştır (**Figür 6**). Devam eden çalışmalarda sondaj alanının kuzeyinde 2021-2 olarak isimlendirilen 3x3 m ölçülerinde bir açma daha açılarak çalışılan alan genişletilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalarda KG-1’in kuzey yönde devam ettiği ve 2021-2 nolu açmanın ortalarında batıya döndüğü belirlenmiştir. Seviye inme çalışmalarının devamında duvarların oturduğu taş temellerin tespit edilmesi ile bu alandaki çalışmalara son verilmiştir. 2021-2 nolu açmanın kuzeyine 3x3 m ölçülerinde 2021-3 olarak isimlendirilen bir açma ile devam eden çalışmalarda 2021-2 ve 2021-3 nolu açmaların batı sınırında bulunan kuzey-güney doğrultulu basit taş örgü bir duvar (KG-2) tespit edilmiştir. KG-2’yi doğu batı doğrultulu kesen ve en güneydeki tek sıra taştan oluşan 3 adet doğu-batı doğrultulu basit taş örgü duvarlarla karşılaşmıştır. Söz konusu duvarlarla oluşturulan 1.05x0.73 m ölçülerinde işlevi belirlenemeyen dar bir mekân oluşturulmuştur, mekânın batı duvarına 0.32x0.73 m ölçülerinde bir blok yaslanmıştır. Çalışılan alanın oldukça daralmasından dolayı 2021-3 nolu açmanın kuzeyinde 3x3 m ölçülerinde 2021-4 olarak isimlendirilen yeni bir açmaya geçilmiştir. 2021-4 nolu açmada devam eden çalışmalarda 0.50x0.80 m ölçülerinde bir blok tespit edilmiştir (**Figür 6**). KG-2 duvarının 2021-4 nolu açmada da devam ettiği gözlemlenmiştir. Çalışmalarda arkeojeoradar sonuçlarıyla yer yer paralellikler tespit edilirken bazı alanlarda yer yer farklılıklar saptanmıştır. Fakat arkeojeoradar sonuçlarında Yamaç Hamamı’nın güney kanadında olması gerektiği ifade edilen sütunlu yapı tespit edilememiştir. Bu nedenle çalışılan alan kuzey yönlü 1 metre daha genişletilmiş ve bu alan 2021-5 olarak isimlendirilmiştir. Genişleyen alanda Yamaç Hamamı’nın giriş bölümüne doğru uzanabileceğini düşündüğümüz podyum (?) benzeri bir alan tespit edilmiştir (**Figür 6**). Devam eden çalışmalarda bu alanı daha geniş görmek amacıyla 2021-5 olarak isimlendirilen açma 2x3 m ölçülerinde genişletilmiştir. 2021-5 nolu açmada devam eden seviye inme çalışmalarında podyumun korunmadığı görülmüş ve yanlardan iri moloz taşlarla desteklenmiş 2 parçadan oluşan uzunlukları eşit olmayan doğu batı doğrultulu künk sistemi tespit edilmiştir (**Figür 6**). Çalışmalara doğu yönde devam eden platformu takip etmek amacıyla 2021-4 ve 2021-5 nolu açmaların doğusunda 2x5 m ölçülerinde 2021-6 olarak adlandırılan açmada devam edilmiştir. Bu alanda yapılan seviye inme çalışmaları sırasında in-situ

¹⁶ Kasapoğlu, 2008: Kat. No. 56; Ergüner, 2012: 349, Kat. No. 132

¹⁷ Kasapoğlu, 2008: Kat. No. 56; Ergüner, 2012: 320, Kat. No. 74

¹⁸ Şahin, 2010: Kat. No. B30-B34; Şimşek vd., 2011: Kat. No. 306, 533; Çelikbaş, 2016: Kat. No. E3

¹⁹ Yılmaz, 2022: 125.

²⁰ İlk yıl kazılarında henüz ısıtma sistemine ait mimari elemanlar tespit edilemediği için yapının bir teras üzerinde konumlandırılmış bir konut olduğu düşünülmüştür. İlk yıl kazıları için bkz. Başaran, 2010: 401; Çelikbaş, 2013: 67-76

²¹ Yılmaz, 2022, 126.

²² Yılmaz, 2022: 126.

²³ Yılmaz, 2022: 152; Hamamın tadilat evreleri ve son kullanım evresi için bkz. Keleş vd., 2018: 269-303.

olmayan toprağa eğimli bir şekilde oturan 28 cm uzunluğunda 30 cm çapında sütun tespit edilmiştir. Bu sütunun arkeojeoradar çalışmasında görüntülenen sütunlardan biri olabileceği düşünülmektedir. 12.02 m kota gelindiğinde 2021-5 nolu açmada tespit edilen doğu batı doğrultulu künk sırasının belli bir eğimle devam ettiği gözlemlenmiştir (**Figür 6**). Seviye inme çalışmalarının devamında podyumun yer yer devam ettiği künk sırasının platformun bazı bölümlerini tahrip ettiği görülmektedir. Çalışmalara podyumun takibi amacıyla 2021-6 nolu açmanın güneyinde 2x5 m boyutlarında 2021-7 olarak isimlendirilen açmada devam edilmiştir. Seviye inme çalışmaları sırasında jeofizik çalışmalarında görülen doğu batı doğrultulu duvar tespit edilmiştir. Çalışmaların devamında doğu batı doğrultulu duvarın kuzeyinde düzensiz taşlarla oluşturulmuş zemin tespit edilmiştir (**Figür 6**). Doğü batı doğrultulu duvara yakın konumda zemin üstünde ahşap bir kapıya sahip olabileceği düşünülen çok sayıda demir çivi ve kilit aksamı ele geçmiştir.

Figür 6: Yamaç Hamamı (Parion Kazı Arşivi)

Yapılan çalışmalar sırasında farklı formlarda MS 5.-7. yüzyıllara tarihlenen seramik parçaları, 3 adet metal obje, 1 adet mermer kap parçası, 3 adet terrakotta figürin parçası, 1 adet kemik obje ve 20 adet sikke ele geçirilmiştir.

I.IV. Sondaj 10 (Büyük Hamam)

Kentte varlığı tespit edilen bir diğer Roma Hamamı kentin yerleşmiş olduğu vadinin genişleyen kısmında Odeion'un güney-

doğusunda konumlandırılan Büyük Hamamdır. Kentteki üç hamam içerisinde mimarisi hakkında en az bilgiye sahip olduğumuz yapıdır. Kentte bugüne kadar yapılan çalışmalarda korunabilen bir duvarının görünürlüğüyle her dönemde dikkat çekici olmuştur. Ancak yapının tanımlanmasında bu duvarın etkisi olmamış, günümüze kadar ulaşan kalıntıları yoğun bitki örtüsü altında gizlenmiştir²⁴. Belli bir kısmı görünürde olan yapıda kazıların geç başlamasının sebebi hamamın yer aldığı parsellin mülkiyet sorundan kaynaklamıştır. 2017 yılında parsel sahibinden gerekli muvafakatnamenin alınmasıyla Büyük Hamam'da kazı çalışmalarına başlanmış ve kullanım amacı bilinmediği için "Sondaj 10" olarak isimlendirilmiştir²⁵. 2017 yılından 2020 yılına kadar yapılan çalışmalarda yapının işlevi tam olarak belirlenememiştir. Buna karşın yapının duvarlarında görülen duvardan ısıtma sistemi izleri, opus signinum harcın yoğun bir şekilde kullanılması ve Anadolu hamamlarında görmeye alışkın olduğumuz ana duvarın içerisindeki derine yerleştirilmiş nişten dolayı şahsımızca bu yapının bir "hamam" olabileceği önerilmiştir. 2020 yılı çalışmalarında hypocaust sistemine ait tahrip edilmiş pilaeelerin ele geçmesi, yapının kullanım amacının belirlenmesinde önemli bir kanıt niteliği oluşturmuştur²⁶. Şimdiye kadar yapılan çalışmalar yapının planı ve mekânlarının yapı içerisindeki dağılımının nasıl olduğunu ortaya koyması konusunda yetersizdir. Bunun yanında Roma Hamamlarının temel ögesi olan ve yıkanma düzenini oluşturan soğuk-ılık-sıcak döngüsüne ait mekân dizilimi henüz tespit edilememiştir²⁷. Yapı MS 2. yüzyılın ilk çeyreğindeki kent planlaması esnasında inşa edilmiş olmalıdır²⁸.

SDJ-10'daki çalışmalara 2020 yılında ortaya çıkarılan calidariumun kuzey duvarının üzerine yapılan geç dönem duvarının sınırlarını belirlemek ve ortaya çıkarmak amacıyla 7-8 ve 9 nolu bölümlerde başlanmıştır.

İlk olarak 7 nolu bölümde 3.50x2.70 m'lik alanda seviye inme çalışmaları başlanmıştır (**Figür 7**). Sürdürülen çalışmalar sırasında yoğun şekilde irili ufaklı moloz taşların yanı sıra çok sayıda calipter formlu kiremit ve duvarda kullanılan tuğla parçaları gözlemlenmiştir. Açmanın kuzeyinde ilk belirlemelere göre apsis olduğu düşünülen bir taş sırası tespit edilmiş olup, bu taş sırasının altının toprak dolgusu olduğu gözlemlenmiştir (**Figür 7**). Devam eden çalışmalar sırasında geç dönem yapısının batı duvarı da tamamen ortaya çıkarılmış ve 7 nolu bölümde çalışmalar sonlandırılmıştır. 8 nolu bölümde seviye inme çalışmalarına başlanmış ve kemerli girişin doğusundaki kuzey-güney doğrultulu duvarın takibi yapılmıştır. Duvar takibi sırasında duvarın doğruya doğru döndüğü tespit edilmiş, ancak kamulaştırılan alan dışında kaldığı için duvar takibi yapılamamıştır. Bu sebeple kuzey-güney doğrultulu duvarın batı iç kısmında seviye inme çalışmalarına başlanmıştır. Kuzeye doğru sürdürülen çalışmalar sırasında kemerli girişin yıkıntısı olduğunu düşündüğümüz harçlı yıkıntı, yoğun şekilde irili ufaklı moloz taşlar, kiremit ve üst yapıya ait olabileceğini düşündüğümüz calipter parçaları gözlemlenmiştir (**Figür 7**). Kemerli girişin kuzeyindeki duvar ise oldukça tahrip olmuş ve duvarın yıkıntısı olan taş yığınının araları topraktan temizlenerek ortaya çıkarılmıştır. 9 nolu bölümde ise çalışmalara devam edilmiştir. Doğudan batıya doğru devam eden çalışmalar sırasında moloz taş yığıntısının devam ettiği gözlemlenmiştir. Stratigrafi dikkate alınarak sürdürülen çalışmalar sırasında 2 tabaka tespit edilmiş olup, 1. tabaka yaklaşık 1 m dolgu tabakası, 2. tabakada ise ve 25 cm ufak moloz taşlı bir tabaka gözlemlenmiştir (**Figür 7**).

Seviye inme çalışmaları sırasında az yoğun şekilde Bizans ve Roma dönemine tarihlenen seramiklerin yanı sıra, 8 nolu bölümde 1. tabakada 1 adet sikke, 9 nolu bölümde 2. tabakada 1 adet metal obje ve 1 adet cam kaide parçası ele geçmiştir.

²⁴ Yılmaz, 2022: 194.

²⁵ Yılmaz, 2022: 194; Keleş vd. 2019, 608.

²⁶ Yılmaz, 2022: 194.

²⁷ Yılmaz, 2022: 194.

²⁸ Başaran & Yılmaz, 2021: 121-122.

Figür 7: Sondaj 10 (Büyük Hamam) (Parion Kazı Arşivi)

I.V. Roma Hamamı

Parion'da Roma Dönemi kamusal yapılarından biri olan Roma Hamamı, kent merkezinde yer almaktadır²⁹. Yaklaşık 2000 m²'lik bir alan yerleşen yapıda arkeolojik kazılar 2006 yılında başlamıştır. Yapı Hadrianus Dönemi imar faaliyetleri sırasında inşa edilmiş, MS 5. yüzyılda yıkanma faaliyetleri son bulmuş ve farklı amaçlar için kullanılmaya devam etmiştir³⁰. Sıra tipi hamamlar grubu altında değerlendirilen yapıda günümüze kadar on üç salonda kazılar yapılmış ve bu salonlardan altında kazılar tamamlanmıştır³¹ (**Figür 8**).

²⁹ Yılmaz, 2022: 153.

³⁰ Parion Roma Hamamında hakkında ayrıntı bilgi için (Yılmaz, 2013: 57-66; Keleş & Yılmaz, 2014: 159-174; Yılmaz, 2015: 57- 66; Yılmaz, 2018: 209-220; Yılmaz, 2022: 153-194; Yılmaz & Yılmaz, 2023: 77-92.

³¹ Yılmaz, 2022: 153.

Figür 8: Roma Hamamı (Parion Kazı Arşivi)

Roma Hamamı'nda, 2021 yılı kazı çalışmalarına 1340-1235, 1340-1240, 1345-1235, 1345-1240 nolu açmalarda başlanmıştır. Calidariumun genelini kapsayan bu alanlarda 3 tabaka tespit edilmiştir. 1. tabakada yoğun şekilde irili ufaklı moloz taşlar ve tuğla parçaları gözlemlenmiş olup, bu durumun kamulaştırılan ev ile alakalı olduğu düşünülmektedir. 2. tabaka, yangın tabakası olarak adlandırılmış ve bu toprak tabakasının içerisinde MS. 5-7. yüzyıla tarihlenen seramik parçaları ele geçmiştir. 3. tabakada toprakta oluşan renk farklılığından dolayı ayrı değerlendirmeye alınmış olup malzeme bakımından 2. tabaka ile benzerlik göstermektedir. Devam eden çalışmalarda calidariumun güneybatı köşesinde kare biçimli tuğla parçaları ve günümüze ait beton parçaları gözlemlenmiştir. Kare biçimli tuğlaların calidariumda bulunan pilae parçalarına ait olduğu düşünülürken, beton parçalarının bu alanda kamulaştırılan eve ait parçalar olduğu düşünülmektedir. Calidariumun güney tuğlalı duvarları içerisinde yaklaşık 2.5 cm çapında çiviler gözlemlenmiş ve bu çivilerin muhtemelen Roma hamamlarında duvardan ısıtma modeli olarak kullanılan spacer tubeler için kullanılan çiviler olabileceği düşünülmüştür. Aynı zamanda 3. tabakada sürdürülen çalışmalarda parçalar halinde renkli duvar sıvaları gözlemlenmiş olup (Figür 8), sıvaların Kuzey Sur duvarındaki sıvalarla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. 1350-1240 nolu açmada calidariumun güneydoğusunda yer alan apsisli alan ve doğu duvarı da çalışmalar sonucunda açığa çıkarılmıştır (Figür 8). Apsisli alanın üst dolgusu alınırken üzerinde yer alan yatak harcının oldukça fazla tahrip olduğu ve parçalandığı gözlemlenmiş ve alan içerisinde ince mermer plakalar ele

geçmiştir. Bu mermer plakaların apsisli alanın duvarına ait olduğu düşünülmüştür (**Figür 8**). Son olarak, 1345-1235 nolu açmada yer alan tepidariumdan calidariuma geçişi sağlayan kuzey doğu giriş kapısında çalışmalar yapılmıştır. Bu alandaki çalışmalarda kapının iki basamaklı eşiği tespit edilmiş olup, üst basamağın az da olsa mermer ile kaplandığı gözlemlenmiştir.

Roma Hamamındaki seviye inme çalışmalarında Roma Dönemi'ne tarihlenen seramik parçalarının yanı sıra 1. tabakada 2 adet sikke, 2. tabakada 2 adet sikke, 1 adet kemik obje, 1 adet maşrapa, 1 adet sütun başlığı parçası, 4 adet metal obje, 1 adet cam obje, 3. tabakada 15 adet sikke, 1 adet ayna, 1 adet kemik obje, 3 adet metal obje, 2 terrakotta figürin parçası, 1 adet ağırşak ele geçmiştir.

I.VI. Agora Ve Depo Binası

Agora ve Depo Binası, antik dönemde kurumuş ya da bilinçli olarak ıslah edilerek imar faaliyetleri için oluşturulmuş akarsu yatağında, etrafındaki Roma Hamamı, Odeion ve Tiyatro gibi diğer kamusal yapılar ile birlik oluşturacak biçimde kent merkezinde yer almaktadır³². Harmanyeri olarak isimlendirilen alanda tespit edilen ve SDJ I (Sondaj I) olarak adlandırılan yapıda arkeolojik kazı çalışmaları 2006 yılında başlamıştır³³. 2017 yılına kadar kesintisiz devam eden kazı çalışmaları 2019 yılından günümüze kadar aralıksız sürdürülmektedir. 2019³⁴ ve 2020³⁵ yıllarındaki kazı çalışmalarının ardından Agora ve Depo Binası 2021 yılı çalışmalarında temel hedef, bugüne kadar açığa çıkartılan alanların kuzeybatısında kalan 6725-5760, 6720-5760, 6725-5755 ve 6720-5755 nolu açmaların açık alan sistemiyle kazılarak alanın geç dönem mimari yapılanmasını anlamlandırmak olmuştur. Bu doğrultuda öncelikle belirlenen açmalarda deniz seviyesinden 10.55-8.38 m. kot aralığında 1.1. tabaka olarak adlandırılan ve tarım toprağı, yoğun moloz taş ve yoğun kiremit-tuğla parçalarından oluşan tabakada seviye inme çalışmalarına başlanmıştır. Seviye inme çalışmaları sırasında 6720-5755/6720-5760 nolu açmaların kuzeyinde açık kahverengi ve yoğun iri moloz taştan oluşan tabakanın modern dolgu olduğu anlaşılmış ve bu tabaka 1.2. olarak isimlendirilerek kaldırılmıştır. 6725-5765 nolu açmada gerçekleştirilen seviye inme çalışmaları sırasında mekânın kuzeybatı köşesine ait olduğu düşünülen moloz taşlarla harçsız olarak inşa edilmiş bir duvarla karşılaşmıştır ve bu duvarın doğusunda kalan bölüm 1 nolu mekân olarak adlandırılmıştır (**Figür 9**). Çalışmaların devamında 6720-5760 nolu açmada 1.3. olarak isimlendirilen tabakanın kaldırılmasıyla aynı duvarın kuzey-güney yönlü olarak devam ettiği, duvarın batısını doğu-batı yönlü bir duvarın kestiği anlaşılmış ve 6720-5765 nolu açmada kuzey-güney yönlü duvarın paralelinin tespit edilmesiyle bu alanın geniş bir mekân olduğu tespit edilmiş ve 2 nolu mekân olarak adlandırılmıştır (**Figür 9**). 1 nolu mekânın kuzeyinde apsidal bir düzenleme tespit edilmiştir. Apsidal düzenleme ile 1 nolu mekânın kuzey duvarının örgü tekniği incelendiğinde bu iki duvarın çağdaş olduğu anlaşılmaktadır. 2 nolu mekân içerisinde gerçekleştirilen çalışmalarda mekânın kuzey-batı köşesinde havan olarak kullanıldığı düşünülen içi oyulmuş Korinth düzeninde bir sütun başlığına rastlanmıştır. 2 nolu mekânda devam eden çalışmalarda 9.62-9.48 m. kot aralığında üst örtünün yıkılması ile olduğu anlaşılan yoğun kiremit tabakası tespit edilmiş ve bu alan 1.6. tabaka olarak adlandırılmıştır (**Figür 9**). 2 nolu mekânın doğu duvarında 1 nolu mekâna geçişi sağlayan giriş açıklığı tespit edilmiştir. Kiremit tabakasının kaldırılmasının ardından tespit edilen sütun başlığının alt kotta bulunması ve kapı eşiği birlikte düşünüldüğünde mekânın sıkıştırılmış toprak zemininin 1.7. tabaka olarak ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir (**Figür 9**).

³² Ergüner, 2015: 49-50.

³³ Ergüner, 2015: 49.

³⁴ Keleş vd., 2023a: 9.

³⁵ Keleş vd., 2023b: 71-72.

Figür 9: Agora ve Depo Binası (Parion Kazı Arşivi)

2 nolu mekânın kuzey duvarının dış hattının ve apsidal yapının duvarının dış hattının temel seviyesinin tespiti amacıyla 6725-5760/5765 nolu açmalarda 9.15-8.70 m. kot aralığında seviye inme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu mekânın kuzey duvarının dış hattında yapılan çalışmalarda apsidal bir düzenleme ile karşılaşılmıştır. 2 nolu mekânın dış hattında duvarları temel seviyesinde görmek amacıyla seviye inme çalışmalarına devam edildiğinde 1 nolu mekânın zemin altında başlayan taş ve harç kullanılarak oluşturulmuş doğu-batı yönlü bir duvarın 2 nolu mekânı boylu boyunca geçerek doğu yönde devam ettiği güneye döndüğü tespit edilmiştir. 6720-5755 nolu açmada 2 nolu mekânın kuzeydoğusunda 9.94-8.51 m. kot aralığında yoğun olarak moloz taş, kiremit ve tuğladan oluşan tabaka tespit edilmiş ve temizlenerek belgelenmiştir. 6720-5755 ve 6720-5760 nolu açmalarda 2 nolu mekânın iç kısmında gerçekleştirilen seviye inme çalışmalarında da mekânı oluşturan duvarların temel seviyesine kadar açılarak belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu alanda 9.40-8.86 m. kot aralığında kuzey-güney doğrultulu moloz taşlarla oluşturulmuş harçsız bir duvar tespit edilmiştir. Söz konusu duvar üzerinde, tabanının bir kısmını taş bir kısmını yarım daire künk ile oluşturulan kanal ile karşılaşılmıştır. Kanalın kuzeyinde pithos çukuru olduğu düşünülen bir oyğun duvarı tahrip ettiği ya da duvarın pithosa göre şekillendirildiği gözlemlenmiştir.

Çalışmalar sırasında çok sayıda çeşitli formlarda 5-7/9-11. yüzyıllara tarihlenen seramik parçaları, 72 adet cam bilezik

parçası, 6 adet kemik obje, 15 adet metal obje ve 6 adet terrakotta figürin parçası ele geçmiştir.

I.VII. Akropol Doğu İç Suru

Parion antik kentindeki arkeolojik kazıların yoğunlaştığı Bodrum/Tersane Burnu üzerindeki önemli mimari yapılardan birini oluşturan daha önceden Kuzey sur duvarları içerisinde değerlendirilen 2021 yılında kazı çalışması gerçekleştirilen sur duvarlarının kuzey-güney yönünde uzanıyor olması, kentin dış sınırlarını korumak amaçlı değil, Parion Akropolünü koruma amaçlı olarak inşa edildiğini ortaya koymuş ve bu nedenle Parion Akropolü Doğu (İç) Suru olarak adlandırılmaya başlanmıştır³⁶.

2021 yılı kazı çalışmalarında, yapının kültür evrelerini ve dönemini saptamak, gidiş güzergâhını belirleyerek Tiyatro orkestrasından geçen geç dönem sur duvarı ile bağlantısını görmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda sur duvarının doğu cephesinde, 5695-6845/5700-6845/5705-6245 nolu açmaları kapsayan 5.00x5.00 m ölçülerinde 3 açma, sınırları oluşturularak belirlenmiştir (**Figür 10a sol üst**). Çalışmalara 5695-6845 nolu açmada Akropol Doğu (İç) Surlarının doğu cephesinde, açmanın batı yarısında seviye inilerek başlanmıştır. Çalışmalarda tabaka 1'in (dolgu) devam ettiği gözlemlenmiş olup, yoğun şekilde irili ufaklı moloz taşların yanı sıra sur duvarına ait kesme blok taşların yıkıntısı ile karşılaşmıştır. Arazinin yamaçta yer almasından dolayı 5700-6845 nolu açmada çalışmalara başlayarak step trench (basamak) uygulaması ile devam edilmiştir. 1. tabakanın tamamen alınmasının ardından sur duvarının 0.80 m'lik bir çıkıntı yaparak devam ettiği gözlemlenmiştir. Stratigrafinin dikkate alınarak devam edildiği çalışmalarda kesit üzerinde gözlemlenen tabakalar 2A ve 2B olarak isimlendirilmiştir. 2A tabakasında herhangi bir buluntu ele geçmezken 2B tabakasında yoğun olarak Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen seramik parçalarına rastlanmış olup, bu tabakanın alınmasının ardından 3. tabakada çalışmalara başlanmıştır. Devam eden çalışmalar sırasında kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu iki duvar tespit edilmiş olup, duvarların birbirleriyle bağlantılı oldukları gözlemlenmiştir (9b sağ üst). 1 nolu mekân olarak adlandırılan bölümde sürdürülen çalışmalar sırasında sur duvarı içerisinde boşluk bırakılarak yapılan 0.30x0.30 m ölçülerinde kanallar vasıtasıyla kuzeydoğu-güneybatı yönde sıralanan 3 adet künk tespit edilmiştir. Bu künklerden ikisinin dirsekler yardımıyla güneye doğru uzandığı tespit edilmiştir. Sürdürülen çalışmalar sırasında alan içerisinde yoğun şekilde in-situ halde renkli duvar sıvaları ele geçmiştir. Yapının doğu cephesinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sahile inen modern yola zarar vermemek amacıyla deniz seviyesinden 4.20 m kotta bırakılmıştır.

Kentin akropolünü çevrelediği düşünülen savunma amaçlı inşa edilen sur duvarının³⁷ ilk yapı evresini ve tamirat evrelerini tespit etmek ve daha önceki yıllarda tiyatronun ön kısmında çıkarılan erken dönem yapılanmasının bu bölümde de devam edip etmediğinin belirlenmesi için dip sondajı yapılması planlanmıştır. Bu doğrultuda sur duvarının doğu cephesine bitişik olarak 4.00x4.00 m ölçülerinde açma sınırları belirlenerek çalışmalara başlanmıştır. 1. tabaka sur duvarının her iki yanından örülen kesme taş bloklar ve bu blokların arasında dolgu malzemesi olarak kullanılan irili ufaklı moloz taşlar ve harç parçalarından oluşmaktadır. 2. tabaka ise 0.80 m yüksekliği ile tespit edilen yangın tabakasıdır³⁸. 1 nolu sondaj yüzeyinde görülen duvarlar takip edilerek bu yapı grubu içerisinde yer alan mekânlar 1 nolu mekân, 2 nolu mekân, 1 nolu koridor/sokak ve 2 nolu koridor/sokak olarak isimlendirilmiştir (**Figür 10c-d orta**). 6.00 x 4.00 m ölçülerinde genişleyen sondaj çalışmasında 4 yapı katına ulaşılmış olup, 3. tabaka belirlenmiştir. 2.07 m kotta mekânın iç kısmına denk gelecek şekilde, etrafı küçük taşlarla desteklenerek sabitlenen bir amphoraya rastlanmıştır (**Figür 10d-e alt**). Mekâna ait duvarların kuzey-güney yönde ulaşılan uzunluğu 3.65 m iken, doğu-batı yönde ise 4.05 m olarak ölçülmüştür. Mekân duvarları içten siva ile kaplanmıştır. Mekân üzerine 4. yapı katında yer alan sur duvarı bindirildiği için batıda yer alan duvarın dış hattı ve yüzeyi belirlenememiş olsa da kuzey de yer alan duvarın dış hattı ve yüzeyi görülmektedir. Sondajın kuzeybatısında yer alan ve 2 nolu mekânın kuzey duvarı ile paralellik gösteren pembe harçlı moloz taş duvar tespit edilmiştir. Açma sınırına denk gelen, duvarın tam olarak hattı belirlenemese de doğu-batı doğrultuda uzandığı ve sur duvarının altında kaldığı anlaşılmaktadır. 2 nolu mekân ile söz konusu duvar arasında 1.30 m genişliğinde bir koridor/sokak (?) bulunmaktadır. Bu aralık 2 nolu sokak/koridor olarak

³⁶ Keleş & Oyarçin 2022: 9.

³⁷ Keleş vd., 2020: 397-398; Akkaş, 2021: 317.

³⁸ Keleş & Oyarçin, 2020: 53-66.

isimlendirilmiştir. Bu alanda tahrip olmuş şekilde in-situ pişmiş toprak künke rastlanmıştır. 4 nolu yapı katı ise sur duvarı inşa evresine ait olup, altında kalan diğer yapı katlarını tahrip ederek mekân duvarları üzerine oturtulmuştur. 3. tabakada moloz taşlı toprak içerisinde az sayıda kiremit parçası ve Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları tespit edilmiştir. 3. ve 4. tabaka arasında yaklaşık olarak 0.15 m yüksekliğinde kireç harçlı tabaka tespit edilmiştir.

Figür 10: Akropol Doğu İç Suru (Parion Kazı Arşivi)

Akropol Doğu (İç) Surlarının doğu cephesinde çalışmaya 2 nolu mekân olarak isimlendirilen alanda devam edilmiştir. 1. yapı katı olduğu düşünülen bu alanda büyük çoğunluğu kayrak taşıyla örülmüş, arasında bağlayıcı malzeme kullanılmayan duvarın takibi yapılarak doğu kesimi açığa çıkarılmıştır. Bu alandaki çalışmaların sonlandırılmasının ardından açma güneye doğru 2.50 m genişletilmiş ve seviye inme çalışmalarına başlanmıştır. Devam eden çalışmalarda 2 nolu mekânın batı duvarının bir kısmı açığa çıkarılmış olup, mekânın batı duvarını dik kesen ve doğu-batı yönde uzanan bir geç dönem duvarı tespit edilmiştir. Bu duvarın batısında ise toprak üzerinde sıva tabakası ile karşılaşmıştır. Mekân içerisindeki 3. tabakada moloz taşlı toprak içerisinde az sayıda kiremit parçası ve Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları, 4. tabakada ise Roma Dönemi'ne ait seramik parçalarının yanı sıra az sayıda Klasik ve Hellenistik Döneme ait seramik parçaları ele geçmiştir. Akropol Doğu (İç)

Surlarının doğu cephesindeki 2 nolu mekân ile ortak duvara sahip olan 1 nolu mekânın bir kısmı bu yıl içerisinde yapılan çalışmalar ile açığa çıkarılmıştır. 2 nolu mekândaki çalışmalarda güneybatı köşesinde bağlayıcı olarak harç kullanılan moloz taşlar ile örülmüş bir platforma rastlanmıştır. Platformun doğusunda, 0.41 m çapında gider kapağı olabileceği düşünölen taş eser ele geçmiştir. 3. tabakada Hellenistik ve Roma Dönemi seramik parçaları ele geçmiştir. Ayrıca çalışmalarda alanın kuzey doğu köşesinde duvar olabileceğini düşündüğümüz taş sırası tespit edilmiş olup, daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

2021 yılı kazı sezonu içerisinde sur duvarında yapılan çalışmalarda 36 adet kemik obje, 54 adet terrakotta figürin parçası, 40 adet sikke, 2 adet bronz yüzük, 3 adet heykel parçası olmak üzere toplamda 135 adet eser ele geçmiştir. 1 nolu mekân içerisindeki eserlerin MS 1-2. yüzyıllara, daha üst kotta ele geçen eserlerin ise MS 5-7. yüzyıllar arasına tarihlendiği tespit edilmiştir.

II. Arazi Restorasyon Ve Konservasyon Uygulamaları

Parion Antik Kenti 2021 yılı kazı sezonunda Kuzey Sur, Roma Hamamı, Yamaç Hamamı, Odeion, Tiyatro, Nekropolis ve Sondaj 10 kazı alanlarında önleyici ve etkin koruma uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu önleyici koruma uygulamaları kapsamında; duvar sıvalarında ve tabanda korunmuş durumda olan mermer plakalarda ve pişmiş topraklarda, bordür ve enjeksiyon uygulamaları, Sondaj 10'da giriş kapısı kemer desteklemesi yapılmıştır (**Figür 11-12**).

Figür 11: Arazi restorasyon ve konservasyon uygulamaları (Parion Kazı Arşivi)

Kuzey Sur Duvarında bulunan sıvaların bordür uygulamaları tamamlanmıştır. Ardından doğu cephesi eklenti yapıda temizlik ve bordür uygulaması yapılan duvar sıvasının, tuğla ile geçici kapatma işlemi tamamlanmıştır³⁹. Geçici kapatma işlemi için öncelikle bölge sıvayı kapatacak şekilde jeotekstil ile örtülmüştür. Ardından sıva ve tuğla arasında 5 cm mesafe bırakılarak oluşturulan boşluğa elenmiş kum doldurulmuştur. 2021 kazı sezonunda ortaya çıkan künklerin atmosferik bozulmalara karşı kapatma uygulaması yapılmıştır. Künklerin bulunduğu alan detaylı şekilde temizlendikten sonra nötr kumaş (tyvek) künklerin üzerine serilmiş ve elenmiş dere kumu ile kapatılmıştır. Kuzey Sur Duvarı'nın güneyinde bulunan Tiyatro'da önceki sezonlarda yapılan sağlamaştırma uygulamalarının zarar gördüğü tespit edilmiştir. Sahne binası önünde ve arkasında bitki ve bitki köklerinin olduğu gözlenmiştir. Eski koruma uygulamalarının güçlendirilmesi için ilk olarak bitki ve oluşumları bağ makası ile kontrollü şekilde temizlenmiştir. Ardından sahne binası arkasında bulunan ve tahrip olan mermer plaka, duvar sıvalarının ve

³⁹ Şener, 2012: 203.

pulpitum bölümü taban mermerlerinin sağlamlaştırma uygulaması yapılmıştır⁴⁰.

Figür 12: Arazi restorasyon ve konservasyon uygulamaları (Parion Kazı Arşivi)

Roma Hamamı'nın calidarium bölümünde bulunan künk parçalarında ve pilaelerde fiziksel hasarlar tespit edilmiştir. Künkler epoksi kullanılarak birleştirilmiş ve orijinal yerlerine sabitlenmiştir. Tahrip olan ve yatak harçları dağılan pişmiş toprak tuğlalar yerlerinden kaldırılarak yatak harçları yenilenmiştir. Duvar sıvalarının bordür ve enjeksiyon uygulamaları yapılmıştır. Yamaç Hamamı'nda bitki ve bitki kökleri temizlenmiştir. Ardından pişmiş toprak tuğla taban ve tuğla sıralarının bordür uygulamaları yapılmıştır.

Odeion oturma sıraları en üst basamaktan başlanılarak hem toprak tabakaları temizlenmiş hem de bitki ve bitki kökleri temizlenmiştir. Ardından oturma sıraları boşluklarında hazırlanan kireç harcı ile kapatma işlemi yapılmıştır. Geçtiğimiz sezonlarda yerine yerleştirilen mermer plakaların ve mevcut sıvaların bordür uygulamaları yenilenmiştir. Güney girişin

⁴⁰ Şener, 2013: 618.

eşiğinde bulunan mermer plakanın yapıştırma işlemi yapılmıştır. Belgelenen kırık parçalar dikkatli bir şekilde yerlerinden alınmıştır. Birbirine yapışacak parçaların kalker temizliği yapıldıktan sonra çift bileşenli epoksi ile yapıştırılmış ve ardından hazırladığımız kireç harcı ile yerine yerleştirilmiştir. Odeion'un doğusunda bulunan Sondaj 10'da bitki oluşumları temizlenmiş ardından hazırlanan kireç harcı ile duvar sıvalarının ve taban mermerinin sağlamlaştırma işlemleri tamamlanmıştır. Giriş kapısı olduğu düşünülen kemere, yıkılma tehlikesine karşın paslanmaz çelik profille destekleme uygulaması yapılmıştır. Sondaj 10'da ortaya çıkarılan duvar sıvalarının bordür ve enjeksiyon işlemleri tamamlanmıştır. Bazı sıvaların ve harçların mukavemetinin zayıfladığı tespit edilmiştir. Sıvaların duvarla olan bağlantısı enjeksiyon harcı ile güçlendirilmiş ardından bordür uygulaması ile çalışma tamamlanmıştır.

Nekropolis'de kazılan alanda bulunan oda mezarın açık kırmızı renkli duvar sıvalarının taşıyıcı duvar ile bağlantısının sağlamlaştırılması için enjeksiyon ve bordür işlemleri tamamlanmıştır. Bu işlem için ilk olarak yumuşak uçlu fırçalarla duvar yüzeyi toz ve topraktan mekanik temizlik yöntemiyle arındırılmıştır. Duvar ile bağlantısı zayıf olan bölümler tespit edildikten sonra boş alanlar önce bire bir alkol ve saf su ile temizlenmiştir. Bu uygulamanın amacı; boşluklarda kalan tozların uzaklaşmasıyla onarım harcının siva ve duvara yapışmasını kolaylaştırmaktır. Ardından Malta harcı şırınga kullanılarak duvar örgüsü ile siva arasına enjekte edilmiştir. Enjeksiyon işlemlerinin ardından kireç harcı ile bordür uygulaması yapılmış ve bütün duvar yüzeyine ilk olarak %5'lik daha sonra %15'lik Primal AC33 emdirilerek sağlamlaştırma işlemleri tamamlanmıştır. Sağlamlaştırma işlemleri tamamlandıktan sonra geçici üst koruma örtüsü ile anıt mezarın üzeri kapatılmıştır.

2021 kazı sezonunda yapılan bir diğer uygulama; önceki sezonlarda ortaya çıkan pişmiş toprak lahit yapıştırmasıdır. Birbirine yapışacak yüzeyindeki toz, toprak ve kalker tabakası mekanik yöntemler kullanılarak temizlenmiştir. Birleşme yüzeyleri %10 Paraloid B72 (aseton içinde) kullanılarak sağlamlaştırılmıştır. Birleşen parçalar, çift bileşenli epoksi ile yapıştırılmış, yapıştırıcı kürlenene kadar kenetler ile sabitlenmiştir.

III. Laboratuvar Koruma-Onarım Çalışmaları

Parion 2021 yılı çalışmalarında, Roma Hamamı, Güney (Tavşandere) Nekropol, Odeion, Agora ve Dükkânlar, Kuzey Sur Duvarı, Sondaj 10 ve Yamaç Hamamı kazı çalışmaları devam etmiştir. Yüzey buluntuları da dâhil olmak üzere 206 sikke, 41 metal, 96 cam, 219 pişmiş toprak, 71 kemik ve 6 heykeltıraşlık eser olmak üzere toplamda 639 eserin koruma onarım çalışmaları tamamlanmıştır.

Metallerin Koruma Onarımı: Kentin deniz kıyısı konumundan dolayı toprak altından çıkarılan metallerde yüksek neme bağlı olarak oluşan yoğun korozyon göze çarpmaktadır⁴¹. Özellikle demir ve bakır alaşımı metallerde katman halinde bulunan korozyon tabakalarını tanımlamak ve seçilen koruma onarım yönteminin buluntuya zarar vermeden uygulanması öncelik taşımaktadır. Gerekli belgeleme işlemleri sonrasında genellikle mekanik olarak müdahale edilen buluntuların koruma onarım işlemleri stereo mikroskop kullanılarak yapılmaktadır.

Demir Buluntular: Laboratuvara getirilen demir buluntuların fotoğrafla belgelemesi yapıldıktan sonra, bozulmalar stereo mikroskop kullanılarak incelenmiştir. Korozyon ürünlerinin bileşimleri çeşitlilik göstermektedir. Tespiti yapılan korozyon tabakalarına müdahale için korunmuş olan metal özünün mekanik direnci gözetilerek yöntem seçimi yapılmaktadır. Mekanik yöntemler kullanılırken, buluntunun mukavemeti yüksekse, mikro motor ve tel uçlu fırçalar ile korozyon tabakası kaldırılmıştır. Aksi durumlarda demir ileri derecede bozulmuş ve özünü yüksek oranda kaybetmiş ise bisturi ile müdahale edilmiştir. Temizlik işlemleri sonrasında demir buluntunun alkol banyosu (daldırma) yöntemi ile dehidrasyonu sağlanmıştır⁴². Kırık olan buluntuların birleştirilmesinde akrilik reçineler kullanılmıştır. Koruyucu akrilik reçine olarak Paraloid B-44 aseton ile %5 oranında çözdürülüp fırça yardımı ile yüzeye uygulanmıştır.

Bakır Alaşımli Buluntular: Büyük bir kısmını sikkelerin oluşturduğu bakır alaşımli buluntuların koruma onarımında diğer bakır alaşımli buluntular ile aynı prosedür takip edilmiştir. Belgelemesi yapılan buluntuların bozulmaları stereo mikroskop ile

⁴¹ Watkinson et al., 2013: 408.

⁴² Hamilton, 1996: 102.

tespit edilmiştir. Parion'dan ele geçirilen bakır alaşımlı buluntularda fiziksel bozulmalar ve mineral kaynaklı bozulmalar görülmüştür. Bozulmaların yoğunluğu ve çeşitliliği alaşımın kalitesine ve buluntunun lokasyonuna göre değişkenlik göstermektedir. Kırık veya parça kayıplı şekilde laboratuvara getirilen buluntularda genelde malahit, atakamit / paratakamit / klinoatakamit, küpşit ve nantokit bozulmaları yaygın şekilde tespit edilmektedir. Bakır alaşımlı buluntularda mekanik temizlik stereo mikroskop kullanılarak yapılmaktadır⁴³. Temizlik aşamasında korozyon tabakalarını birbirinden ayırt etmek ve yüzeyi koruyan patina tabasını da korumak buluntuların oksijenden olabildiğince az etkilenmesi için oldukça önemlidir. Korozyon tabakalarının yüzeyden uzaklaştırılmasında bisturiler tercih edilmiştir. Mekanik temizlikte ayrıca mikro bıçaklar, ince uçlu dişçi aletleri, cam elyaf kalemler ve fırçalar da kullanılmıştır. Temizlik aşaması biten buluntular vakumlu desikatörde, %3 oranında alkol ile seyreltilerek hazırlanan BTA (benzotriazol) içine daldırılarak 12 saat bekletilmiştir⁴⁴. Aktif mineral bozulmalarını pasivize etmek için çeşitli inhibitörler bulunmasına karşın etkisi yapılan araştırmalarla kanıtlanmış olan BTA'nın kullanıma devam edilmektedir. Koruyucu film tabakası olarak Paraloid B-44 %5 (aseton içerisinde) çözdürülerek daldırma yöntemiyle uygulanmış ve buluntular depolama için hazırlanmıştır.

Gümüş Buluntular: Gümüş buluntularda (sikkeler ve takılar) gümüş klorür ve gümüş sülfür ürünleri stereo mikroskopla incelendiğinde ayırt edilebilmektedir⁴⁵. Ayrıca sikkelerde bakır minerallerinin neden olduğu, yüzeyde biriken yeşil korozyon ürünlerine sıkça rastlanmaktadır. Korozyon tabakası ince bir katman halinde, beyaz veya beyazdan mora dönen renkte ve yumuşak yapıda ise bambu çubuklar ile mekanik olarak temizlenmiştir. Daha kalın katmanlar, kararmış olan veya bakır minerallerinin korozyon ürünlerinin yüzeyde birikmiş olarak bulunduğu gümüş buluntularda %5-%10 EDTA (etilendiamin tetraasetikasit) çözeltisi olarak lokal uygulanmıştır. Eğer lokal müdahale yetersiz kalırsa 2-3 saati geçmeyecek sürelerde daldırma yöntemi ile temizlenmiştir. İşlem sırasında daldırma yöntemi uygulanıyorsa 10-15 dakikalık periyotlarda kontrol edilmiştir⁴⁶. Temizlik işleminden sonra gümüş buluntu alkolde bekletilerek EDTA çözeltisinden arınması sağlanmıştır.

Altın Buluntular: Kararlı yapıda olan altın elementinden üretilen buluntular toprak altında kimyasal bir etki sonucu değişime maruz kalmazlar yani bozulmazlar ancak bükülebilir yapısından dolayı toprak altında maruz kaldığı mekanik baskı sonucunda kimi zaman kırık veya eğilmiş olarak ele geçmektedir. Birleştirme için akrilik reçinelerden olan Paraloid B-44 (%40 aseton içinde) kullanılmıştır.

Pişmiş Toprak Buluntuların Koruma Onarımı (Seramik-Figürinler): Parion kazı koruma onarım laboratuvarına getirilen seramikler ve figürinler; tüm, kırık veya eksik parçalı olabilmektedir. Boyalı, boyasız, sırlı, sırsız, yüzeyi hasarlı veya kalkerli olarak ele geçirilen pişmiş toprak buluntulara yapılacak ilk temizlik müdahalesine bu kriterler göz önüne alınarak karar verilmektedir. Yüzey özellikleri de ayrıca değerlendirilmektedir. Boyalı olan buluntuların boyalarının mukavemetleri zayıf ise ıslak temizlik yöntemleri uygulanmamaktadır. Boyalar üzerinde herhangi bir arkeometrik çalışma yapılmayacaksa, boyalar yüzeyden pul pul ya da tozuyarak dökülüyorsa Paraloid B72 (%3 aseton içinde) kullanılarak sağlamlaştırılmıştır.

Pişmiş toprak buluntularda yumuşak ve orta yumuşaklıktaki fırçalarla yüzey kirlerini ve toprağı uzaklaştırmak için temizlik işlemi yapılmıştır. Boyalı ve kalkerli olan veya kalkerin yüzeye sıkı sıkıya tutunduğu durumlarda öncelikle mekanik temizlik bisturi ile başlatılmış, yüzey izin veriyorsa (hasar oluşturmuyorsa) kalkerler kaldırılarak devam edilmiştir. Eğer işlem gören yüzey hassas ve mekanik temizliğe imkân vermiyorsa %50:50 etil alkol-saf su karışımı lokal olarak, yüzeydeki kalkerli veya kirli yumuşatmak için uygulanmıştır. Kırık olanlar için birleştirme aşamasına geçilmektedir. Bu uygulamada öncelikle parçaların birbirine uyumluluğu geçici birleştirme ile denenmiş ve yapıştırma işlemi için Paraloid B-44 (%40 aseton içinde) kullanılmıştır. Birleştirilecek olan pişmiş toprak buluntuların cidarları Paraloid B-44 %5 (aseton içinde) ile sağlamlaştırıldıktan sonra yapıştırıcı olarak hazırlanan reçine ile yapıştırma işlemi gerçekleştirilmiştir⁴⁷. Koruma onarım işlemleri biten pişmiş toprak buluntular depolama için hazırlanmıştır.

⁴³ Cronyn, 1990: 224.

⁴⁴ Scott, 2002: 377-380.

⁴⁵ Viljus & Viljus, 2013, 31; Selwyn, 2004: 139.

⁴⁶ Viljus & Viljus, 2013: 37.

⁴⁷ Vinçotte et al., 2019: 7-8.

Cam Buluntularda Koruma ve Onarım: Belgelemesi tamamlanan cam buluntularda temizlik aşaması %50:50 etil alkol-saf su karışımı, pamuklu çubuk yardımıyla yapılmıştır. Yüzeyle sert ve iyi tutunmuş çözünmüş tuz tabakaları mevcutsa stereo mikroskop altında bisturi ile mekanik temizlik yapılarak tabakalar yüzeyden uzaklaştırılmıştır⁴⁸. Tüm veya tüme yakın olan cam parçalar görünmez bant ile birbirine geçici olarak sabitlendikten sonra, kullanılacak olan yapıştırıcı kırıkların arasına sızdırılarak birleştirme işlemi tamamlanmıştır. Görünmez bantlar bisturi yardımıyla yüzeyden alınmıştır. Yapıştırma işlemi için genellikle önerilen ve bir akrilik reçine türü olan Paraloid B-72'nin parçalar arası sızma kabiliyetinin düşük olması ve 40°C üzerinde yapıştırıcı özelliklerini kaybetmeye başlamasından dolayı epoksi reçine kullanımı tercih edilmektedir. Koruma onarım işlemlerinin ardından, oldukça kırılğan yapıdaki camlar asitsiz kâğıt ile desteklenerek polietilen kutulara tek başına yerleştirilerek depolama için hazırlanmıştır.

Kemik ve Fildişi Buluntularda Koruma ve Onarım: Higroskopik olduğu bilinen kemik ve fildişi buluntular üzerindeki toprak birikintileri orta yumuşaklıkta fırça yardımıyla yüzeyden uzaklaştırılmıştır. Kirler yüzeye daha sıkı tutunduysa %50:50 etil alkol saf su karışımı ile hazırlanan solüsyonla yüzey temizliği yapılmıştır⁴⁹. Çözünebilir tuzların yüzeyde tutunarak kabuk oluşumuna sebep olduğu durumlarda ise stereo mikroskop altında bisturi ile temizlik yapılmıştır. Temizlik işlemlerinin ardından eğer kırık ise birleştirilmesi için Paraloid B-72 (%40 aseton içinde) çözdürülerek kullanılmıştır. Kemik ya da fildişi buluntu orta veya yüksek oranda bozulma durumuna sahipse Paraloid B-72 (%5 aseton içinde) fırça yardımıyla yüzeye uygulanmıştır. İşlem sonrasında konsolide olmuş olan kemik ve fildişi buluntular asitsiz kâğıt ya da kumaşlar ile polietilen kutular içerisine konularak depolama için hazırlanmıştır. Kırılğan yapıda olan kemik ve fildişi buluntular polietilen köpüğe, mekanik baskıyı da engellemek adına buluntudan daha büyük boyutta yuvalar açılarak ve nötr kumaşla ara yüzey oluşturularak yerleştirilmiştir.

Taş ve Mermer Buluntular Üzerinde Görülen Bozulmalar ve Koruma Onarımı: Genelde kırık ve eksik parçalı olarak ele geçen taş ve mermer buluntular üzerinde yoğun kalker birikimleri gözlenmektedir. Buluntuların temizlenmesinde mekanik yöntemlerin seçilmesine özen gösterilmiştir. Kavatron ve dramel, buluntuların ihtiyacına göre farklı uçlar ile kullanılarak kalker oluşumları mümkün olduğunca buluntu yüzeyinden mekanik olarak uzaklaştırılmıştır. Mekanik işlemlerden sonra akan suda veya atomize su püskürtme cihazı kullanılarak buluntular yıkanarak temizlik işlemi sonlandırılmıştır. Kırık olan buluntuların birleştirilmesinde farklı yöntemler kullanılmıştır. Boyut olarak küçük ve ağırlık olarak düşük olan buluntular epoksi (30 min.) kullanılarak birleştirilmiştir. Büyük boyutlu ve daha ağır olan buluntuların yapıştırılmasında taş aralditi (AY 103/REN HY 956) kullanılmıştır.

Depolama: Sikkeler 4x4 cm boyutlarında oyuklar olacak şekilde hazırlanmış tablaların yerleştirildiği dolaplarda muhafaza edilmektedir. Metal eserler (bronz, demir, kurşun) etafoamda objelere uygun olarak açılan yuvalara yerleştirilmekte ve ara yüzey oluşturmak için nötr kumaş (tyvek) kullanılmaktadır. Dayanıklı ve korunma durumu iyi olan bazı demir ve kurşun buluntular ise kilitli poşetlere konularak uygun bir polietilen kutu içerisinde korunmaktadır. Cam eserler ve parçaları polietilen kutular içerisinde nötr kumaş (tyvek) veya asitsiz kâğıt ile desteklenerek muhafaza edilmektedir. Seramikler duruş yönüne göre etafoam ile taban oluşturularak saklanmaktadır. Gerektiğinde asitsiz kâğıt kullanılarak desteklenmektedirler. Daha küçük boyuttaki seramik eserler ise polietilen kutular içerisine yerleştirilmiş asitsiz kâğıtlar ile desteklenerek saklanmaktadır. Genel olarak nem alma silika jeller ile sağlanmaktadır.

IV. Antropoloji Çalışmaları

Parion antik kenti 2021 yılı Antropoloji çalışmaları, 09.07 – 05.08 tarihleri arasında Güney (Tavşandere) Nekropolis'in doğu kısmında bulunan 1570-2295 koordinatlarında, batı kısmında 1525-2295/2300 ve 1535-1540/2305 koordinatlarında arkeolojik çalışmalar ile birlikte gerçekleştirilmiştir (**Figür 13**). Çalışmalarda Roma Dönemi'ne tarihlendirilen anıt mezar, kiremit mezar ve basit toprak mezar olmak üzere 3 farklı mezar türü tespit edilmiştir. Bu mezarlar içinde korunma durumu çok kötü ve kötü olarak belirlenen 22 bireye ait iskelet elde edilmiştir. Farklı mezar türlerinden elde edilen iskelet kalıntılarının birçoğu toprak

⁴⁸ Baykan, 2014: 73-74.

⁴⁹ Stone, 2010.

tabaka ile kaplı olarak ele geçmiştir. Arkeolojik kazı alanlarından elde edilen iskelet kalıntıları üzerinde yapılacak analizlerden daha doğru ve güvenilir bir sonuç elde edebilmek için öncelikle kemikler üzerindeki toprakların temizlenmesi önemlidir⁵⁰. Bu yüzden iskelet materyallerinin önce temizleme işlemleri gerçekleştirilmiş ve sonrasında kemiklerin gruplama çalışmaları yapılarak Antropolojik analizlerine başlanmıştır.

Figür 13: AM 6 nolu mezar antropoloji çalışmaları (Parion Kazı Arşivi)

İskelet kalıntıları ele alınarak yapılacak olan Antropoloji çalışmalarında hem birey hem de toplum yönünde önemli bilgiler açığa çıkartılabilmektedir. Bunlardan bazıları, iskeletin bir kadına mı yoksa erkeğe mi ait olduğu, bireyin ölüm yaşı, sağlık durumu ya da beslenme alışkanlıkları gibi verilerdir⁵¹. Bahsedilen konu çalışmalarının başında ise cinsiyet tayin çalışmaları gelmektedir. İskeletten cinsiyet tayininde vücutta bulunan birçok kemik kullanılmaktadır. Söz konusu kemikler içinde ise kafatası, kalça kemiği ve alt çene kemiği en çok kullanılanlar olup bu kemikler bir arada değerlendirildiğinde yaklaşık %98 oranındaki doğruluk ile cinsiyet tayini yapılabilmektedir⁵². Parion antik kentinde gerçekleştirilen arkeolojik ve antropolojik kazı çalışmalarında elde edilen iskeletlerin makroskobik ve mikroskobik analizlerine göre; 7'si kadın, 7'si erkek, 1'i adölesan, 3'ü çocuk ve iskelet korunma durumu çok kötü olup cinsiyeti tayini yapılamayan 4 birey tespit edilmiştir (**Figür 14 sol üst**). Cinsiyeti tespit edilen bireylerin toplum içindeki dağılımına bakıldığında, erkekler toplumun %32'sini oluştururken, kadınlar ise erkeklere paralel olarak diğer %32'sini oluşturduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet tayin çalışmaları tamamlanan bireylerin yaş tahmin çalışmaları yapılmış ve elde edilen sonuçlar yaş aralıklarına göre isimlendirilmiştir. Buna göre: 0-3 yaş bebek, 3-12 yaş çocuk, 12-20 yaş adölesan, 20-35 yaş genç erişkin, 35-50 yaş orta erişkin ve 50+ ileri erişkin olarak değerlendirilmiştir^{53,54}. Toplumun yaş dağılımına bakıldığında ise 3'ü çocuk, 1'i adölesan, 2'si genç erişkin, 1'i orta erişkin, 1'i ileri erişkin ve 10'u erişkin olan toplamda 18 bireyin yaşı tespit edilmiş ancak geriye kalan 4 bireyin sağlam iskelet

⁵⁰ Çırak & Mucur, 2021: 83.

⁵¹ Pelin & Polat, 1997: 80.

⁵² Güleç vd., 2003: 2.

⁵³ White et al., 2012.

⁵⁴ Çırak vd., 2019: 130.

yetersizliğinden dolayı yaş tahmin çalışması yapılamamıştır (Figür 14 sağ üst). Ayrıca çalışma içerisinde paleodemografik analizleri yapılan bireylerden 10'u, "Anıt Mezar 6" olarak tanımlanan mezar yapısından elde edilmiştir (Figür 14 sol orta). Aile mezarı olarak düşünülen anıt mezar yapısından ele geçen iskelet kalıntılarının cinsiyet dağılımına bakıldığında, 3'ünün erkek, 5'inin kadın ve 1'inin çocuk olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin yaş dağılımına bakıldığında ise 1'inin çocuk, 1'inin orta erişkin ve 7'sinin erişkin olduğu tespit edilmiştir. Buna ilaveten mezar içerisinde birey 9 olarak tanımlanan iskelet materyalinin kremasyon gömü türü olduğu ve bu gömü uygulanması neticesinde, iskelet morfolojisinin büyük oranda değiştiği tespit edilmiştir. Söz konusu gömü türünden dolayı ileri düzeyde etkilenen iskelet materyalinin yaş tahmin çalışması mümkün olmamıştır (Figür 14 sağ orta).

Mezar No	Cinsiyet	Yaş	İskeletin Korunma Durumu	AM-6 / 1. Birey	Kadın	Erişkin	Çok Kötü	Yaş	Toplam (N)	Yüzde (%)
246	Erkek	Erişkin	Kötü	AM-6 / 2. Birey	Erkek	Erişkin	Çok Kötü	Çocuk	3	14
247	-	-	Kremasyon	AM-6 / 3. Birey	Erkek	Erişkin	Çok Kötü	Adölesan	1	4
248	Erkek	Genç Erişkin	Kötü	AM-6 / 4. Birey	Erkek	Orta Erişkin	Kötü	Genç Erişkin	2	9
249 / 1. Birey	Erkek	Erişkin	Kötü	AM-6 / 5. Birey	Kadın	Erişkin	Çok Kötü	Orta Erişkin	1	4
249 / 2. Birey	Kadın	Erişkin	Kötü	AM-6 / 6. Birey	Kadın	Erişkin	Çok Kötü	İleri Erişkin	1	4
249 / 3. Birey	-	Çocuk	Kötü	AM-6 / 7. Birey	Kadın	Erişkin	Çok Kötü	Erişkin	10	46
250	-	-	Kremasyon	AM-6 / 8. Birey	Kadın	Erişkin	Çok Kötü	Belirsiz	4	19
TOM 1	-	-	Kremasyon	AM-6 / 9. Birey	-	-	Kremasyon	Toplam	22	100
TOM 2 / 1. Birey	Kadın	Genç Erişkin	Çok Kötü	AM-6 / 10. Birey	-	Çocuk	Çok Kötü			
TOM 2 / 2. Birey	Erkek	İleri Erişkin	Çok Kötü							
TOM 2 / 3. Birey	-	Çocuk	Çok Kötü							
TOM 2 / 4. Birey	-	Adölesan	Çok Kötü							

Figür 14: Antropolojik çalışma görselleri (Parion Kazı Arşivi)

Parion iskeletlerinin cinsiyet ve yaş tespit çalışmaları yapıldıktan hemen sonra bireylerin kemikleri üzerinde iz bırakmış hastalıkların tespiti için paleopatoloji çalışmalarına başlanmıştır. Nitekim eski zamanlarda yaşamış insanların (ya da hayvan), günümüzde iskelet kalıntıları üzerinde yapılacak olan paleopatoloji çalışmaları ile bir toplumun sağlık problemleri açığa çıkartılabilir ve bunun ile birlikte bu hastalıkların oluşumunu etkileyen faktörler tespit edilebilmektedir. Bu etkenlerin belirlenmesi ile yine toplumun sosyo-kültürel yapısından refah seviyesine kadar birçok konu üzerinde yorumlar yapılabilmektedir⁵⁵. Parion insanların iskelet kalıntıları üzerinde yapılan paleopatoloji çalışmalarında tespit edilen patolojik

⁵⁵ Gözlük-Kırmızıoğlu & Akbacak, 2019: 112.

izlere bakıldığında; burun kemiğinin orta hattan sağa ya da sola doğru yönelimi olarak tanımlanan ve halk içinde çoğunlukla burun eğriliği olarak bilinen nasal septum deviasyonu (**Figür 14 sol alt**)^{56,57}, soğuk su ve rüzgâra uzun süre maruz kalan bireylerin işitsel kanalında meydana gelen ve iyi huylu bir tümör olarak sınıflandırılan external auditory exostosis (**Figür 14 sağ alt**)^{58,59}, genellikle gündelik yaşamda uzun süre yoğun fiziksel güç gerektiren işler yapan bireylerin vertebralarında (omur kemikleri) küçük kemik çıkıntılar şeklinde karakterize olan osteofit⁶⁰, calcaneusta (topuk kemiği) bulunan bazı kasların uzun süreli zorlama ya da gerilmesi sonucunda meydana gelen, özellikle de uzun süre ayakta kalmaya bağlı olduğu düşünülen calcaneal spur (topuk dikenini)⁶¹, clavicuların (köprücük kemiği) üst ekstremitte bölgesi ile yoğun kullanımına bağlı olarak olduğu düşünülen rhomboid fossa⁶², femur (uyluk kemiği) ve tibia (kaval kemiği) kemiklerinde travmaya bağlı kırık ve aynı bireyin yine aynı femur kemiğinde kemik kanseri olarak bilinen osteosarcoma patolojileri tespit edilmiştir.

Parion toplumunun iskeletleri üzerinde yapılan Antropolojik analizler neticesinde, toplumu oluşturan bireylerden erkek ve kadınların eşit sayıda olduğu, bebek haricinde her yaş grubundan bireyler olduğu ve bunların çoğunluğunu erişkinlerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Yapılan paleopatoloji analizlerinde ise antik çağ toplumlarında sıkça karşılaşılan eklem hastalıkları, travma, tümör ve enfeksiyon hastalıkları tespit edilmiştir. Ancak bu hastalıklardan osteosarcoma ve travma patolojilerinin ileri düzeyde olmaları ya da external auditory exostosis ve nasal septum deviasyonunun aynı bireyde olup yön birliği göstermesi, çağdaş toplumlarında nispeten nadir görülen bir patoloji olarak ortaya çıkmaktadır.

V. Değerlendirme ve Sonuç

Parion 2021 yılı kazı sezonunda, toplamda 7 sektörde çalışmalar yürütülmüştür. Sektörlerde tespit edilen mekânların ve ele geçen küçük buluntuların restorasyon-konservasyon teknikleriyle koruma onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Antropolojik çalışmalar sırasında tespit edilen bireylere ait iskelet parçalarında ise detaylı ve nesnel analizler yöntemleri uygulanmıştır.

Odeion'un ön cephesinin tam anlamıyla belirgin duruma getirilmesi ve kent dokusu ile bağlantılı olası yolun belirlenmesi amacıyla çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak MDY (Moloz Taş Duvarlı) yapılarda çalışmalar yürütülmüş ve bu alanlarda MS 4.-11. yüzyılları arasına tarihlenen geç dönem mekânları ve buluntuları ele geçmiştir. Daha sonra sahne binası kuzey girişi doğu-ön bölümündeki iki payanda arasında yapılan dip sondajında, sahne binasının ana kaya üzerine oturtulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Güney (Tavşandere) Nekropolisinde gerçekleştirilen çalışmalarda 4 mezar açığa çıkarılmıştır. Mezarlar içerisinde AM 6, hem mimarisi hem de gömü biçimiyle benzerine az rastlanılan bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. İçerisinde 10 bireyin yer aldığı ve çoklu gömünün yapıldığı mezarın U planlı üst örtü içerisinde, kuzeybatı köşeye dayalı olarak dik bir şekilde oturtulan bir mermer stel bulunmuştur. MÖ 2. yüzyıl'a ait stelin alt bölümünde yer alan iki satır Latince yazıtta, mezar sahiplerinin azatlı köle Lucius Furnius Lesbonax ve eşi Lucius Furnia Sympherus'a olduğu anlaşılmıştır. Kentte yer alan 3 hamamdan bir tanesi olan Yamaç Hamamı'nda, yapının güney sınırını belirleyebilmek ve 2014 yılında yapılan arkeojeoradar çalışmalarında gözlemlenen yapı grubunun niteliğini ortaya çıkarabilmek amacıyla çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda aralarında harç bulunmayan, muhtemelen MS 5.-7. yüzyılları arasına tarihlenen geç dönem duvarları kullanılarak küçük boyutlu mekânlar oluşturulmuş, ancak Yamaç Hamamı'nın orijinal evresine ait bir bağlantı tespit edilememiştir. Kentte varlığı tespit edilen bir diğer hamam olan Sondaj 10 (Büyük Hamam) çalışmalarında mülkiyet sorunu nedeniyle yeterli veri elde edilebilecek çalışma olmamıştır. Mevcut çalışmalar neticesinde ve yapının kolosal duvar ölçüleri dikkate alındığında, burasının kompleks bir hamam-gymnasium yapı grubunu yansıttığı düşünülmektedir. 2020 yılında ortaya çıkarılan hypocaust sisteminin varlığı, yapının isimlendirme konusunda büyük bir kolaylık sağlamıştır. İlerleyen yıllarda yapılacak çalışmalar, hamamın işlevselliği ve kullanım evreleri hakkında daha fazla bilgi toplanmasını mümkün kılacaktır. Kent merkezinde konumlandırılmış ve büyük bir

⁵⁶ Keleş vd., 2005: 54.

⁵⁷ Özkırış & Mutlu, 2010: 72.

⁵⁸ Özbek, 2012: 181.

⁵⁹ Villotte et al., 2014: 74.

⁶⁰ Çırak, 2018: 949.

⁶¹ Yılmaz, 2010: 6.

⁶² Gözlük-Kırmızıoğlu & Akbacak, 2019: 114.

bölümü ortaya çıkarılmış Roma Hamamı'nın calidarium bölümünde, önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu bölümünün boyutlarının büyük olması, kuzey yönünde geniş bir apsinin varlığı, hypocaust sistemine ait pilaeelerin ortaya çıkarılması, duvardan ısıtma sistemi ile ilişkili spacer tube parçaları ve çivilerin gün yüzüne çıkarılması, hamamın en sıcak bölümünün burası olduğunu göstermektedir. Özellikle mermer duvar kaplama parçalarının çok sayıda ele geçmesi, neme maruz kalan duvarların daha sağlam olmasının yanı sıra estetik ve seçkin bir görünüm kazandırması açısından da oldukça önemli argümanlar sunmaktadır. 2021 yılında çalışma yapılan alanlardan bir diğeri Agora ve Depo Binasıdır. Söz konusu sektörde büyük boyutlu geç dönem mekânları tespit edilmiş olmakla birlikte farklı amaçlar için kullanılmış olabilecek apsisli bölüm ve çukurlar ortaya çıkarılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde periyodik olarak oldukça uzun bir zaman diliminde kullanılmış olduğu bilinen yapının ele geçen küçük buluntularının yardımıyla bu yıl içerisinde açığa çıkarılan mekânlarının, MS 5.-7. ve MS 9.-11. yüzyıllar arasında kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Akropol Doğu İç Surlarında, deniz kıyısına konumlandırılmış taş kuleden başlayıp tiyatro sahne binasına kadar uzanan sur duvarının bağlantısını ortaya çıkarabilmek amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu duvarın düzgün bir aks üzerinde ilerlemediği ve tiyatroya yakın mesafede 0.80 m'lik bir açıyla yön değiştirdiği tespit edilmiştir. Mevcut veri bütünlüğüne bakıldığında duvar dokusunun aynı dönemde inşa edilmediği ve farklı evrelerinin olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Ayrıca dip sondajlarında harçlı ve sıvalı duvarlara sahip mekânların varlığı ve buluntular, duvar çevresindeki yapılaşma yoğunluğu ve bu yapılaşmanın fonksiyonu hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Arazi çalışmalarında tespit edilen mimari unsurlar, arazi restorasyon-konservasyon uygulamaları aracılığıyla önleyici ve etkin koruma tekniği kullanılarak koruma altına alınmıştır. Ele geçen küçük buluntular ise laboratuvar ortamına uygun teknikler kullanılarak mekanik, fiziksel ve kimyasal yöntemlerle çalışılmış ve koruma onarım yöntemi, büyük bir titizlikle ilerlemiştir. Antropolojik çalışmalarda farklı mezar tiplerinden ele geçen iskelet kalıntıları incelenmiştir. Yapılan analiz çalışmaları ile Parion bireylerinin cinsiyet dağılımı, yaş grupları ve geçirdikleri hastalıklar konusunda somut bilgiler elde edilmiştir. Yapılan bu araştırmalar, kentin belirli bir yapı altında incelenmesi ve bir kavram olarak nitelendirilmesinin yanı sıra sosyo-kültürel canlılığı, yaşam kalitesi, demografik yapısı ve statü farklılıklarını öğrenmemize yardımcı olabilecek yeni önerilerin getirilmesine katkıda bulunabilecek analitik sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı gerekmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir: V.K, K. O.; Tasarım: A. L. K, Sa. T., S. P., S. T.; Denetleme: K. O., B. E. K.; Kaynaklar: B. E. K., A. Y., S. Ö.; Malzemeler: V. K., K. O., H. K, M. T. Ç.; Veri Toplama ve/veya İşleme: K. O., S. Ö., H. K., Sa. T., S. P.; Analiz ve/veya Yorum: V. K., H. K., K. O., B. E. K.; Literatür Taraması: S. Ö., Z. Y., Sa. T.; Makale Yazımı: V. K., H. K., K. O., A. Y., B. E. K., S. Ö., M. T. Ç., Z. Y., Sa. T., A. L. K., S. P.; Eleştirel İnceleme: V. K., H. K., K. O, B. E. K., S. Ö.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Türk Tarih Kurumu

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception: V.K, K. O.; Design: A. L. K, Sa. T., S. P., S. T.; Supervision: K. O., B. E. K.; Fundings: B. E. K., A. Y., S. Ö.; Materials: V. K., K. O., H. K, M. T. Ç.; Data Collection and/or Processing: K. O., S. Ö., H. K., Sa. T., S. P.; Analysis and/or Interpretation: V. K., H. K., K. O., B. E. K.; Literature Review: S. Ö., Z. Y., Sa. T.; Writing: V. K., H. K., K. O., A. Y., B. E. K., S. Ö., M. T. Ç., Z. Y., Sa. T., A. L. K., S. P.; Critical Review: K., K. O, B. E. K., S. Ö.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism. The Turkish Historical Society.

Bibliyografya

- Akkaş, İ. (2021). 2017 Sezonunda Parion Kuzey Surları Çevresinde Bulunan İthal Amphora Formları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 316-334.
- Başaran, C. & Kasapoğlu, H. (2014). "Parion Odeionu 2010-2013. In H. Kasapoğlu & M. Yılmaz (Eds.), Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı (pp. 193-207). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

- Başaran, C. & Yılmaz, A. (2021). "Parion'un (Parium) MS 1. - 2. Yüzyıl Kentsel Gelişimi ve Mimarisi", In M. A. Yılmaz, B. Can & M. Işıklı (Eds), *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan* (pp. 107-134). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Başaran, C. (2010). Parion 2010 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt. 1, 393-410.
- Baykan, C. (2014). *Toprak Altı Cam Buluntuların Koruma ve Onarımı*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Bujukliev, H. (1986). *La Necropole Tumulaire Thrace Pred de Čatalka, Region De Stara Zagora*, Sofia.
- Carrington-Smith, J. (1982). A Roman chamber tomb on the south-east slopes of Monasteriaki. Kephala, Knossos. *BSA* 77, 255-293.
- Cronyn, J. M. (1990). *The Elements of Archaeological Conservation*. London: Routledge.
- Çelikbaş, E. (2013). Yamaç Yapısı. In C. Başaran (Ed.), *Antik Troas'ın Parlayan Kenti Parion 1997- 2009 Yılları Yüzeysel Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları* (pp. 67-76). İstanbul: Ege Yayınları.
- Çelikbaş, E. (2016). 2005-2014 Parion Kazısı Metal (Bronz-Demir-Kurşun) Buluntuları (Tez No: 446142) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erzurum.
- Çırak, A. (2018). Dragos ve Haliç Metro Toplumlarında Vertebral Anomali. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Hüsbed Anarsan Özel Sayısı*: 947-956. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.462539>
- Çırak, M. T., Keleş, V., Şarbak, A., & Acar, E. (2019). Parion Oda Mezar 5 İskeletlerinin Paleodemografik Yapısı. In B. C. Ataman ve G. Taşkıran (Eds.), *Recent Evaluations On Humanities ve Social Sciences* (pp. 27-142).
- Çırak, M. T. & Mucur, S. (2021). Parion Anıt Mezar 6 İnsanlarının Sağlıkları Üzerine Biyoarkeolojik İnceleme. *Uluslararası Arkeoloji, Sanat Tarih ve Kültürel Miras Kongre (Bildiri Kitabı)*, 79-92. ISBN: 978-625-7464-49-9
- Çırak, M. T., Mucur, S., & Türksal, N. A. (2023). Parion İskeletleri Üzerine Osteoarkeolojik Bir Çalışma: 2020-2021 Kazı Sezonu. *Propontica*, 1 (2), 205-224.
- Dusenbery E. B. (1998). *Samothrace, The Nekropoleis and Catalogues of Burials*. New Jersey.
- Ergürer, H. E. (2012). Parion Roma Dönemi Seramiği (Tez No. 326851) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erzurum.
- Ergürer, H. E. (2015). Parion, Agora ve Dükkânlarında Ele Geçen Sigillatlar ve Kırmızı Astarlı Seramikler. In C. Başaran, V. Keleş (Eds.), *Parion Kazıları 10. Yıl Armağanı* (pp. 49-86). Ankara.
- Gözlük-Kırmızıoğlu, P. & Akbacak, H. (2019). Amasya İnsanlarında (Roma Dönemi) Sağlık Yapısı. *Antropoloji*, (38), 110-117. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.640773>
- Güleç, E., Sağır, M. & Özer, İ. (2003). İnsan İskeletlerinde Foramen Magnum'dan Cinsiyet Tayini. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43(1), 1-9.
- Günay, G. (1989). İzmir Müzesi'nde Bulunan Unguentariumlar (Tez No: 7241) [Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İzmir.
- Hagen, P. S. (2016). Pompeii: A Study of Roman Tombs and the Freedmen [MA diss. Bergen University]. <http://hdl.handle.net/10211.3/158513>
- Hamilton, D. L. (1996). *Basic Methods of Conserving Underwater Archaeological Material Culture*. Washington, D.C.
- Hayes, J. W. (2008). Roman Pottery Fine- Ware Imports. *The Athenian Agora XXXII*, Princeton, New Jersey.
- Heimerl, A. (2001). *Die Römischen Lampen Aus Bergama*. Walter De Gruyter, PF13, Berlin.

- Iványi D. (1935). Die Pannonischen Lampen, Eine Typologisch-Chronologische Übersicht. *Dissertationes Pannonicae Serie II.2*, Budapest.
- Kaba, H., Yılmaz, A., & Sulan, S. (2019). Parion, Toprak Kuleler Mevkiindeki Roma Dönemi Oda Mezarlar. In E. Özer (Ed.), *Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* (pp. 487-506). Ankara.
- Kasapoğlu B. E. & Kasapoğlu H. (2022). Parion Güney-Tavşandere Nekropolisi'nden Aile Mezarı Olması Muhtemel Bir Mezar Konteksti Üzerine İlk Değerlendirmeler. *Balıkesir Arkeoloji Buluşmaları - Mysia ve Çevre Kültürleri*. İstanbul: Ege Yayınları, 491-524.
- Kasapoğlu H. (2021). Antik Kaynaklar'dan Materyal Kültüre Bir Mezar Kontekstinin Okunması—Parion'dan (Efsanevi) Ophiogen Sülalesi(?) Mensubu Bir Şifacı Mezarı. *Anadolu Araştırmaları*, 24, 177-216. <https://doi.org/10.26650/anar.2021.24.925670>
- Kasapoğlu, H. & Başaran, C. (2021). Parion Odeionu'nda Bulunan Artemis/Diana Heykeli. *OLBA XXIX*, 245-268.
- Kasapoğlu, H. (2008). Parion Nekropolü 2006 Yılı Seramik Buluntuları (Tez No: 254655) [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erzurum.
- Kasapoğlu, H. (2015). Parion Roma Dönemi Terrakotta Figürinleri (2004-2013) (Tez No: 429641) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erzurum.
- Keleş, E., Yalçın, Ş., Kaygusuz, İ., Karlıdağ, T., Alpay, H.C., Açık, Y. & Yıldız, M. (2005). Okulun İlk Yılındaki Minör Travmalar ve Nazal Septum Deviasyonu. *Fırat Tıp Dergisi*, 10(2), 54-58.
- Keleş, V & Yılmaz, A. (2014). Parion Roma Hamamı 2006-2013. In H. Kasapoğlu & M. A. Yılmaz (Eds.), *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı, Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı* (pp. 159-174). Ankara
- Keleş, V., Çelikbaş, E. & Oyarçin, K. (2018). Bir Grup Geç Roma Sikkesi Işığında Parion Yamaç Hamamının Son Kullanım Evresi Hakkında Görüşler. *Seleucia VIII*, 269-303.
- Keleş, V., Ergürer, H. E., Kasapoğlu, H., Çelikbaş, E., Oyarçin, K., Kaba, H., Yılmaz, A., Kasapoğlu, B. E., Yılmaz, M. D., Akkaş, İ. & Akın, E. (2019). Parion 2017 Sezonu Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları. *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, Ankara, 595-616.
- Keleş, V., Kasapoğlu, H., Oyarçin, K., Çelikbaş, E., Kaba, H., Yılmaz, A., Kasapoğlu, B. E., Özmen, S. & Tuğrul, S. (2023a). 2019 Yılı Parion Kazıları. *Anadolu Arkeolojisi*, 2/2023, 1-32.
- Keleş, V., Kasapoğlu, H., Oyarçin, K., Kaba, H., Kasapoğlu, B. E., Yılmaz, A., Yılmaz, M. D. Özmen, S., Tuğrul, S., Çırak, M. T. & Yılmaz, Z. (2023b). Parion 2020 Sezonu Kazı, Restorasyon-Konservasyon ve Antropoloji Çalışmaları. *Anadolu Arkeolojisi*, 2/2023, 55-93.
- Keleş, V. & Oyarçin, K. (2020). Akropol Doğu (İç) Sur Yangın Tabakasında Bulunan Sikkeler Işığında Parion'da Tahribat İzleri Üzerine Bir Ön Değerlendirme. *TÜBA-KED 22/2020*, 51-66.
- Keleş, V. & Oyarçin, K. (2022). *Parion Akropolü Doğu (İç) Sur Geç Roma Definesi*. İstanbul.
- Keleş, V. (2011). Parion History from Coins. In N. Holmes (Ed.), *Proceedings of the XIV. International Numismatic Congress*, Vol. I. (pp. 237-245). London: Spink&Son.
- Keleş, V. (2013). Sikkeler. In C. Başaran (Ed.), *Antik Troas'ın Parlayan Kenti Parion* (pp. 193-196). İstanbul: Ege Yayınları.
- Keleş, V., Kasapoğlu, H., Çelikbaş, E., Kaba, H., Oyarçin, K., Yılmaz, A., Kasapoğlu, B. E., Yılmaz, M. D., Akkaş, İ., Akın, E. & Özmen, S., (2020) Parion 2018 Sezonu Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 4*, Ankara, 391-413.

- Meriç, R. (2002). *Spathellenistisch-Römische Keramik und Kleifunde aus Einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos*. Wien.
- Ozkırış, M. & Mutlu, C. (2010). The Incidence Of Nasal Septal Deviation In Patients Admitted To Our Ent Clinic. *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 21(2), 72-76.
- Özbek, M. (2012). Auditory Exostoses Among The Prepottery Neolithic Inhabitants of Çayönü and Aşıklı, Anatolia; Its Relation to Aquatic Activities. *International Journal of Paleopathology*, 2(4), 181-186.
- Özüdoğru, Ş. & Tarkan, D. (2023). Kibyra Olympeion Odeionu Pulpitum Cephesi Opus Sectile Kaplaması ve Orkestra Opus Sectile Aigis / Medusa Döşemesi. *OLBA XXXI*, 143-198.
- Pelin, C. & Polat, O. (1997). Paleopatoloji. *Ankara Patoloji Bülteni* 14 (1), 80-83.
- Pfuhl, E. & Mobius, H. (1977). *Die Ostgriechischen Grabreliefs*. Cilt I-II, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz Am Rhein, Germany 1977-1979.
- Robinson, H. S. (1959). Pottery of the Roman Period, Chronology. *The Athenian Agora V*. The American School of Classical Studies at Athens.
- Sayar, M. H. (2016). Tiyatro'da Ölüm: Parion Tiyatrosu'nda Gladyatör Dövüşleri. In C. Başaran & H. E. Ergürer (Eds.), *Parion Roma Tiyatrosu: 2006-2015 Yılı Çalışmaları, Mimarisi ve Buluntuları* (pp. 201-207). İstanbul: İÇDAŞ A.Ş. Yayınları.
- Scott, D. A. (2002). *Copper and Bronze in Art Corrosion, Colorants, Conservation*. Los Angeles: Getty Publications.
- Selwyn, L. (2004). *Metals And Corrosion A Handbook For The Conservation Professional*. Canada: Canadian Conservation Institute.
- Stone, T. (2010). *Care of Ivory Bone, Horn and Antler*. (Rapor no 6/1). Canada: Canada Conservation Institute.
- Şahin, F. (2010). Patara Metal Buluntuları (Tez No: 280566) [Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Antalya.
- Şener, Y. S. (2012). Arkeolojik Alanda In situ (Yerinde) Mozaik Koruma Yöntemleri. *Journal of Mosaic Research*, 5 (201), 201-220.
- Şener, Y. S. (2013). Arkeolojik Alanda Yapı Malzemelerinin Korunması: Temel Yaklaşımlar, Yöntem ve Uygulama Biçimleri. In G. Kökdemir (Ed.), *Orhan Bingöl'e 67. Yıl Armağanı*, (pp. 611-624). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınevi.
- Şimşek, C. & Okunak M., Bilgin M. (2011). *Laodikeia Nekropolü, (2004-2010 Yılları) Katalog*. In C. Şimşek (ed.). İstanbul.
- Viljus, A. & Viljus, M. (2013). The Conservation of Early Post-Medieval Period Coins Found in Estonia. *Journal of Conservation and Museum Studies*, 10(2), 30-44.
- Villotte, S., Sofija, S. & Knüsel, C.J. (2014). External Auditory Exostoses And Aquatic Activities During The Mesolithic And The Neolithic In Europe: Results From A Large Prehistoric Sample. *Anthropologie (Brno)*, 73-89.
- Vinçotte, A., Beauvoit, E., Boyard, N. & Guilminot, E. (2019). Effect of Solvent on Paraloid® B72 and B44 Acrylic Resins Used as Adhesives in Conservation. *Heritage Science*, 7(42), 1-9.
- Watkinson, D., Rimmer M. B. & Kergourlay, F. (2013). Alkaline Desalination Techniques for Archaeological Iron. In P. Dillmann, D. Watkinson, E. Angelini & A. Adriaens. (Eds.), *Corrosion and Conservation of Cultural Heritage Metallic Artifacts*. (pp. 407-433). England: Woodhead Publishing.
- White, T. D., Black, M. T., & Folkens, P. (2012). *Human Osteology*. Third Edition, USA: Academic Press.
- Yılmaz A. & Yılmaz Z. (2023). The Roman Bath at Parion: Historical Development and The Dating by 14c of its Reused Phase.

Mediterranean Archaeology and Archaeometry, 23/1, 77-92.

- Yılmaz, A. (2012). Roma Hamamı. In C. Başaran (Ed.), *Antik Troas'ın Parlayan Kenti Parion 1997-2009 Yılları Yüzey Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları* (pp. 57-66). İstanbul: Ege Yayınları.
- Yılmaz, A. (2012). 2005-2010 Yılları Arasında Bulunan Parion Nekropol Kandilleri. (Tez No. 328743) [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erzurum.
- Yılmaz, A. (2015). Roman Bath. In C. Başaran (Ed.), (Çev: V. Keleş - M. D. Yılmaz), *The Flourishing City of Ancient Troad: Parion, Survey, Excavation and Restoration Works Carried Out Between 1997-2009* (pp. 57-66). İstanbul: Ege Yayınları.
- Yılmaz, A. (2018). The Roman Bath of Parion. In D. Katsonopoulou (Ed.) *Paros V, Paros and Its Colonies*, Athens, 209-220.
- Yılmaz, A. (2022). Parion Roma Hamamları (Tez. No. 741958) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erzurum.
- Yılmaz, H. (2011). Van Kalecik (Urartu) Toplumunun Erişkin Bireylerinin Paleopatolojik Analizi. *BELLE TEN*, 75 (272), 1-18. <https://doi.org/10.37879/belleten.2011.1>

Season Personifications and Iconography in Roman Imperial

Roma İmparatorluk Dönemi Sanatında Mevsim Kişileştirmeleri ve İkonografisi

ABSTRACT

Personification: It is the art of making a thing, place or Abstract concept behave like a person. In Roman art, we generally see the preference for personification as an artistic element, which developed under the influence of Greek art, during the Imperial Period. It is mentioned in the tablet series called "Mul Apin" regarding seasonal iconography, the origins of which go back to Egypt and Mesopotamia. According to these tablets; Enlil, Anu, Ea and Anu were also given the role of personification of the seasons in their mythological duties and authorities. In Egyptian sources, there are three seasons (Akhet, Proyet and Shomu), while in Ancient Greece, there are initially two seasons. These seasons are: Thallo which is considered the spring season when Persophone returns from the underworld and Carpo which is considered the six month winter season when Persophone returns to the underworld. In the art of the Roman Imperial Period, we see the personification of the four seasons: Phthinophoron, Cheimon, Theros and Eiar. The purpose of the study is to examine the reasons for the widespread use of season personifications in the art of this period and the iconographic meanings attributed to these personifications. As people and artist' ideas about gods and nature changed, interest in seasonal personifications increased. Season personifications, which were widely used in the art of the Roman Imperial Period, were depicted as asexual figures, male or female, combined with plants or animals, or alone with various attributes. We usually see these types of depictions on mosaics and sarcophagi. When season personifications were examined, it was observed that there was no gender or specific figure that consistently represented each season. Therefore, in order to define seasonal personifications more clearly, the unique images of each season must also be examined.

Keywords: Personification, sarcophagi, seasons, mosaic, Roman art.

ÖZ

Kişileştirme: Bir şeyin, yerin ya da soyut bir kavramın kişiler gibi davranırma, canlandırma sanatıdır. Bu kavram Roma Dönemi'ne has bir kavram değildir. Roma sanatında Yunan sanatının etkisinde gelişim gösteren kişileştirmeleri sanatsal bir öge olarak tercih edilmesini genellikle İmparatorluk Döneminde görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi imparatorluk rejimine ve imparatorluk kültürüne meşruiyet kazandırmaktır. Kökeni Mısır ve Mezopotamya'ya kadar gitmekte olan mevsim ikonografisiyle ilgili "Mul Apin" adlı tablet serisinde bahsedildiği görülmektedir. Bu tabletlere göre Enlil, Anu, Ea ve Anu'ya mitolojik görev ve yetki alanlarında aynı zamanda mevsimlerin birer kişileştirmesi rolü de verilmiş oldu. Mısır kaynaklarında üç mevsim (Akhet, Proyet ve Shomu), Antik Yunanda ise, başlangıçta iki mevsim bulunmaktadır. Bunlar: Persophone'nin yeraltı dünyasından dönmesiyle ilkbahar mevsimi olarak değerlendirilen Thallo ve Persophone'nin yer altı dünyasına dönmesiyle altı aylık bir kış mevsimi olarak değerlendirilen Carpo'dur. Roma İmparatorluk Dönemi sanatında ise, Phthinophoron, Cheimon, Theros ve Eiar olmak üzere dört mevsiminde kişileştirmesini görmekteyiz. Bu dönem sanatında mevsim kişileştirmelerinin yaygın kullanımının nedenleri ve bu kişileştirmelere yüklenen ikonografik anlamların irdelenmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır. İnsanların ve sanatçıların tanrılar ve doğa ile ilgili düşüncelerinin değişmesi mevsim kişileştirmelerine olan ilgiyi artırmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi sanatında çok yaygın bir kullanım alanı bulan mevsim kişileştirmeleri kadın ya da erkek olarak tasvir edilmiş cinsiz figürler, bitkiler ya da hayvanlarla kombine edilerek veya tek başlarına çeşitli atribütlerle betimlenmişlerdir. Bu tarz betimlemelerini genellikle de mozaik ve lahitler üzerinde görmekteyiz. Mevsim kişileştirmeleri incelendiğinde her mevsimi sürekli temsil eden bir cinsiyet ya da belirli bir figürün olmadığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle mevsim kişileştirmelerinin daha net tanımlanması için her mevsimin kendine özgü imgelerinin de irdelenmesini gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kişileştirme, lahit, mevsimler, mozaik, Roma sanatı.

Taygun KOTAN¹

¹ Ministry of Culture and Tourism, Marmaris Museum, Ancient City Knidos, Muğla, Turkey

¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı, Marmaris Müzesi, Knidos Antik Kenti, Muğla, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 05.08.2024
Kabul Tarihi/Accepted 24.09.2024
Yayın Tarihi/Publication 30.09.2024
Date

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Taygun KOTAN
E-mail: kotan.taygun@gmail.com

Atıf: Kotan, T. (2024). Roma İmparatorluk Dönemi Sanatında Mevsim Kişileştirmeleri ve İkonografisi. *Anatolian Archaeology*, 4, 58-67.

Cite this article: Kotan, T. (2024). Season Personifications and Iconography in Roman Imperial. *Anatolian Archaeology*, 4, 58-67.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş*

Kişileştirme (Personification): Bir şeyin, yerin ya da soyut bir kavramın kişiler gibi davranırma, canlandırma sanatıdır¹. Diğer bir ifadeyle duyular yoluyla açıklanamayan her türlü kavramın alegorik anlatımlarla somutlaştırılmasıdır². Tanımından da anlaşılacağı üzere kişileştirmeler, mitolojik varlıkların (Karışık yaratıkların) ortaya çıkmasıyla benzer özelliklere hatta benzer betimlemelere sahiptir³. Bu benzerlik çoğu zaman mitolojik öğelerle kişileştirmeleri birbirinden ayırt etmeyi zorlaştırmıştır. Özellikle mitolojik isimlerin karakter olarak kullanımı bir tür kişileştirme özelliği taşıması bu durumu daha da zorlaştırmaktadır. Öyle ise, böyle bir durumda kişileştirmeler mitolojik öğelerden nasıl ayırt edilir? Bunun en ayırt edici genel özelliği sanatçının ele aldığı varlığı mitolojisi haricinde sembolik olarak kullanıp kullanmadığıyla alakalıdır⁴. Genellikle sembolik bir dil olarak kullanılan varlıkların kişileştirme olduğu tespit edilmiştir⁵. Roma İmparatorluk Dönemi sanatında tanım ve tasvirleri açıkça tespit edilebilen soyut, zaman ve zamanın bölümleri, nehir, ülke ve eyalet kişileştirmeleri irdelendiğinde bu kişileştirmelerin İmparatorluk ve İmparatorun dini, siyasi, askeri ve ekonomik propagandasına hizmet etmiş bir sembolik dil olarak kullanılması bu iddiayı doğru kılmaktadır⁶.

Roma İmparatorluk Döneminde sikkeler, mozaikler, rölyefler, freskler, gemmeler, lahitler, tapınaklar, hamamlar, sütun kaideleri, imparator zırhları, kaplar üzerinde ve zırhlı imparator heykellerine dayanak olarak çok geniş alanda karşımıza çıkan kişileştirmeler Roma Dönemi'ne has bir kavram değildir. Bu kavram ayrıca Antik Yunan Sanatında da yaygın bir kullanım alanı bulmuş olsa da öncesinde Mezopotamya da Sümer ve Akad'da, Anadolu'da Hitit'ler de ve Mısır'da kullanıldığını görmekteyiz⁷. Ancak tanım ve tasvirleri açıkça belirtilerek sanatsal bir öge olarak kullanımını Antik Yunan Sanatında görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi ise, korku ve merak olgusu başta olmak üzere yaşamsal gereksinimlerinden beslenen, duyular yoluyla açıklanamayan her türlü kavramın bu dönemde alegorik⁸ anlatımlarla somutlaştırılmasıdır⁹.

Atinalı sanatçılar başlangıçta kişileştirmeleri giderek artan etkileyici bir moda ve siyasi propaganda aracı olarak görsel sanatlarda da kullanmaya başlamışlardır. Ancak daha anlamlı ve betimlemeleri MÖ 5.-4. yüzyıl dönemlerinde oluşmuştur¹⁰. Roma sanatına baktığımızda ise Yunan sanatının etkisinde kişileştirmelerin sanatsal bir öge olarak tercih edilmesini genellikle İmparatorluk Döneminde görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi imparatorluk rejimine ve imparatorluk kültürüne meşruiyet kazandırmaktır. Böylece Augustusla başlayan ve haleflerinin de devam ettirdiği yöneticilerin ahlak, erdem, askeri ve siyasi başarılarının propagandasını yapmaları, kişileştirmelerin Roma sanatında yaygın kullanımına neden olmuştur¹¹. Özellikle imparatorların erdem ve ahlaklarının propagandasını yapan Aequitas (Eşitlik), Justitia (Adalet), Virtus (Erdem), Pietas (Dindar), Clementia (Merhamet), Libertas (Özgürlük), Concordia (Uyum, anlaşma), Indulgentia (Merhamet, hoşgörü), ve Victoria (Zafer) kişileştirmelerinin daha çok tercih edildiklerini gözlemlemekteyiz.

* Bu çalışma "Roma Sanatında Kişileştirme" konulu doktora tez çalışmasından uyarlanmıştır.

¹ Stafford & Herrin, 2005: 3

² Can, 2014: 46

³ Temür, 2021: 19

⁴ Smith, 2011: 3

⁵ Kotan, 2022: 3

⁶ Kotan, 2022: 15

⁷ Mısır'da Tanrı Mat adaletin kişileştirmesidir. Mat'ın sembolü tüy olup kafasında tek bir tüy taşıyan kadın olarak tasvir edilmektedir. Sümer, Akad ve Hitit'e baktığımızda, güneş tanrısı Shamash, çeşitli ritüeller de varlık bulmuş, ünlü ve güçlü bir tanrıdır. Bu tanrıya Kittu ve Misharu eşlik etmekte olup bunlar "gerçeğin" ve "adaletin" kişileştirmeleridir. Güneş tanrısı Hitit'de daha yüce bir tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır ve bazı kaynaklara göre sağ tarafın da Anxieties (korku) ve sol tarafında da Terror (savaş) bulunmaktadır. Bazı kaynaklara göre ise, güneş tanrısına Terror (savaş) ve Misharu (adalet) eşlik etmektedir. İran coğrafyasına baktığımız da bu bölgede de Zarathustra(Zerdüştlük) dinine Ahura Mazda bilge yaşamın efendisi ya da genel olarak iyiliğin personificationu olup karanlık ve kötülüğün kişileştirmesi da Angramanyu'dur. Bu iki kişileştirme hayata mücadele içerisindedirler. Ahuramazda'ya inanıp ruhunu ve vücudunu temiz tutanların sonsuz yaşama cennete, günahkârların ise, cehenneme gideceklerine inanılır. Bkz. Kotan, 2022: 4-5.

⁸ Alegori, agorada konuşurken bir şeyi başka bir şey ile tarif etmek anlamı taşımakta olup bu kavram kapsamında soyut ve somut kavramlara anlatıcılar tarafından insani özellikler yüklenmesidir. Bkz. M. Warner, Monuments and Maidens, 1985: 19

⁹ Can, 2014: 46; Kotan, 2022: 277

¹⁰ Ostrowski, 1991: 15

¹¹ Kotan, 2022: 278

Roma İmparatorluk Dönemi Sanatında Dört Mevsim Kişileştirmeleri

Roma sanatında yaygın kullanılan kişileştirmelerin önemli bir bölümünü mevsim kişileştirmeleri oluşturmaktadır. Kökeni Mısır ve Mezopotamya'ya kadar gitmekte olan mevsim ikonografisiyle ilgili Asurlar Dönemi'ne (MÖ 1250-612) ait olduğu bilinen ancak kesin olarak tarihlendirilemeyen "Mul Apin" adlı tablet serisinde bahsedildiği görülmektedir. Bu tabletlerde Enlil, Anu ile Ea yolları ve sırasıyla gökyüzünün Yengeç, Ekvator, Oğlak bölgelerini temsil etmektedir. Bu nedenle yaz mevsiminde güneş Enlil yolunda, sonbaharda Anu'da, kışın Ea'da ve ilkbaharda tekrar Anu'da olduğu ifade edilmiştir¹². Böylece Enlil, Anu, Ea, Anu'ya mitolojik görev ve yetki alanlarında aynı zamanda mevsimlerin birer kişileştirmesi rolü de verilmiş oldu¹³. Mısır kaynaklarında üç mevsim (Akhet, Proyet ve Shomu), Antik Yunanda ise, başlangıçta ilkbahar ve kış olmak üzere iki mevsim bulunmaktadır. Bunlar Yunanlı sanatçıların mevsim tanrıçası olarak da belirttikleri ve başlangıçta sayıları iki olarak belirtilen Horalar'dır¹⁴. Bunlar: Persophone'nin yeraltı dünyasından dönmesi ile çiçeklerin açtığı, güzel kokuların olduğu, meyvelerin olgunlaşp yetiştiği altı aylık bir dönem, ilkbahar mevsimi olarak değerlendirilen Thallo ve Persophone'nin yer altı dünyasına dönmesiyle altı aylık bir kış mevsimi olarak değerlendirilen Carpo'dur¹⁵. İlerleyen zamanda ise, Zeus ve Themis'in kızları olan Eunomia (Disiplin), Dike (Adalet) ve Eirene (Barış) olmak üzere üç Horadan bahsedilmektedir. Ancak Atinalılar onları: Thallo (Bitkilerin yerden çıkması), Aukso (Bitkilerin boy atması) ve Karpo (Bitkilerin meyve vermesi) olarak adlandırmışlardır¹⁶. Doğa'nın tanrıçaları olarak bitkilerin hayat döngüsünü yöneten bu tanrıçalar Antik Yunanda mevsim kişileştirmeleri olarak da değerlendirmişlerdir¹⁷. Roma Döneminde de Horalar'ın doğanın tanrıçaları, bitkilerin hayat döngüsünü yöneten mevsim kişileştirmeleri olarak değerlendirildiğini görmekteyiz¹⁸. Ancak bu dönemde de isimlerinin neler olduğu ve kaç tane oldukları yine belirsizliğini sürdürmektedir. Öyle ki Hyginus Fabulae adlı eserinde Horaların orijinal isimleri, sayıları, mevsimleri ve saatleri temsil eden Horaların isimlerinin neler olduğu konusunda bir karışıklık içindedir. Bu durumu açıklığa kavuşturmak için öncelikle on Hora'nın: Titanis, Auxo, Eunomia, Dice, Eirene, Pherusa, Carpo, Euporia, Orthosia, Thallo'dan bir listesi oluşturulmuştur. Ancak isim ve sayıları netlik kazanmamış olan: Auge, Anatole, Musica, Gymnastica, Nympe, Mesembria, Sponde, Elete, Acte, Hespeis, Dysis olarak da adlandırılmış Horalar da mevcuttur¹⁹. Genellikle belirli bir isimden ziyade erkek olarak kişileştirilenleri Kairoi, kadın figürü olarak kişileştirilenleri de Horae olarak değerlendirmişlerdir. Mevsimler özellikle bu dönemde tanına gelmiş birer mitolojik varlık olmaktan ziyade birer mevsim geniusu olarak da betimlenmektedir. Bu durumda mevsim geniuslarının cinsiyetinin nasıl belirlendiği sorunu ortaya çıkarmaktadır. Roma inancında yaşamla ilgili her aşamada geçerli koruyucu kült, ailenin koruyucu babası ve her varlıktaki kişiliği ortaya çıkartan ilahi bir güç olan Genius: Roma mitolojisinde sadece her kişinin değil aynı zamanda her yerde bulunan ve onun ruhsal varlığını simgeleyen varlıklar olup bağlı oldukları nesnelere varlıklarını korumakla görevli ruhtur. Genius'un ailenin koruyucu babası, luno'nun ise koruyucu anne görevini yerine getirdiği inancı vardır²⁰. Bu inanç luno'nun kadınların ve kızların koruyucu tanrısı olması özelliği ile özdeşleştirilmiş ve kadınların ruhlarını temsil eden Genius'lar kadın olarak erkeklerin ki ise Jüpiter ile özdeşleştirilerek erkek Genius olarak tasvir edilmiştir²¹. Ancak insanların geniusları haricinde herhangi bir varlığın, olayın veya yerin koruyucu genius'un cinsiyetinin neye göre belirlendiğini açıkça belirtmek oldukça zor. Bu durum ancak kişileştirmelerin geneli irdelendiğinde ortaya çıkan genel sonuç üzerinden değerlendirilebilir. Bu sonuca göre de kişileştirmelerin cinsiyetini; kelimenin eril ya da dişil kökenli olması, inanç ve kültürel değerlerin etkisi, mitolojik bir varlığa dayandırılması ve sanatçının sanatsal etkisi belirlemektedir.²² Kişileştirmelerin Roma İmparatorluk Dönemi sanatında neredeyse tamamına yakınının kadın figürü olarak tasvir edilmesi de sanatçının etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü kişileştirmeler dönemin propagandasının sembolik bir dili olduğu için duyulara hitap eden, ikna edici ve taşıdığı mesajı kabul ettirmede daha etkili figür tercih

¹² Sayılı, 1991: 331

¹³ Kotan, 2022: 125

¹⁴ Roman & Roman, 2010: 242

¹⁵ Berens, 2020: 186

¹⁶ Grimal, 2012: 286

¹⁷ Kotan, 2022: 126

¹⁸ Parrish, 1984: 22

¹⁹ Smith, 1867: 517

²⁰ Grether, 1946: 222–252; Fox, 1916: 291

²¹ Daly, 2009: 99

²² Kotan, 2022: 277-288

edilmiştir²³. Bu sonuçlar göz önüne alındığında çalışmamızda mevsim kişileştirmelerinin isim ve cinsiyetlerinden ziyade temsil ettiği soyut kavram ve ikonografisi irdelenmiştir.

Roma İmparatorluk Dönemi sanatında çok yaygın bir kullanım alanı bulan mevsim kişileştirmeleri kadın ya da erkek olarak tasvir edilmiş cinsiz figürler, bitkiler ya da hayvanlarla kombine edilerek veya tek başlarına çeşitli atribütlerle betimlenmişlerdir²⁴. Bu tarz betimlemelerini genellikle de mozaik ve lahitler üzerinde görmekteyiz. Özellikle 2. yüzyıla tarihlenen mozaiklerde sık kullanılan mevsimler, Antiokheialı sanatçılar tarafından çok rağbet görmüştür²⁵. Bunun en güzel örneklerinden birini MS 2. yüzyıl olarak tarihlendirilen Antiokheia'da Daphne'deki Kırmızı Döşemeli Ev (oda 1) de bulunan ve bugün Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan mozaik üzerinde görmekteyiz. Mozaikin dört panelinde mevsim kişileştirmeleri, diğer beş panelde ise, mitolojik hikâyeler²⁶ tasvir edilmiştir (**Figür 1**)²⁷.

Figür 1: Mevsimler Mozaiği, Hatay Arkeoloji Müzesi (Cimok, 2000: 71)

²³ Warner et al., 1985: 19

²⁴ Belis, 2016: 61

²⁵ Şahin, 2004: 21

²⁶Bu hikâyeler: Meleager ve Atalanta, Phaedra ve Hippolythos690, İo ve Agros, Adonis'in vedası ve Andromache ve Astyanax mitolojileridir. Bkz. Özdilek, 2014:239

²⁷ Levi, 1947: 67-68

Figür 1a. İlkbahar mevsimi kişileştirmesi. (Cimok, 2000: 71)

Figür 1b. Sonbahar mevsimi kişileştirmesi. (Cimok, 2000: 71)

Mozağin köşelerinde yer alan mevsimlerden üçü kanatlı erkek diğeri de kanatlı kadın mevsim geniusları²⁸ olarak tasvir edilmiştir. Mozaik üzerinde ilkbahar mevsimi kanatlı erkek figürü olarak tasvir edilmiş olup omzunda pelerini, başında yapraklardan oluşan bir çelenk, boynunda kırmızı çiçeklerden bir girland ve sağ elinde de içerisi dolu bir kâse tutmaktadır. Başındaki yapraklı çelenkten baharla beraber çiçeklerin açmasına atıf yapılmıştır. Ayrıca sol yanında sadece iki bacağı görülen bir hayvan bulunmakta olup, bu hayvan da büyük olasılıkla ilkbahar mevsiminin önemli simgelerinden birisi olan koç olmalıdır (**Figür 1a**). Sonbahar mevsimini incelediğimizde; kanatlı erkek figürü üzerinde tek omzu açıkta bırakacak şekilde kısa bir tunik ve sırtında bir pelerin ile tasvir edilmiştir. Başında meyveli yapraklardan oluşan bir çelenk olup sol elinde meyve dolu bir sepet taşımaktadır. Sepetteki olgunlaşmış meyvelerden bu figürün sonbahar mevsimine atıf yaptığı anlaşılmaktadır (**Figür 1b**). Yaz mevsimi de kanatlı erkek figürü olarak tasvir edilmiş ve yaz sıcaklığından dolayı tek omzunu örten bir pelerin haricinde çıplak olarak

betimlenmiştir. Başında başaklardan yapılmış bir çelenk, sağ elinde başak demeti, sol elinde orak tutmaktadır. Burada başak demeti ve orakla, hasat mevsimi olan yaz mevsimine gönderme yapılmıştır (**Figür 1c**). Kış mevsimi ise kanatlı kadın figürü olarak tasvir edilmiştir. Başından itibaren tüm vücudunu örten bir tunik giymiş, Sağ eli tuniğin içerisinde, sol elinde şarap kadehi ile betimlenmiştir (**Figür 1d**). Benzer şekilde mevsim kişileştirmelerine uygun betimleme ve ikonografiye uygun bir diğer örnekte MS

Figür 1c. Yaz mevsimi kişileştirmesi. (Cimok, 2000: 71)

2. yüzyıl ya da erken 3. yüzyıla tarihlenen Nea Paphos'ta (Kıbrıs) Dionysos Evi'nde bulunan mozaik üzerinde görmekteyiz. Burada mozağin merkezinde Dionysos panosu, köşelerde erkek figürü olarak tasvir edilmiş mevsim kişileştirmeleri ve mevsim kişileştirmeleri arasında da her mevsimin kendine özgü tanımlayıcı öğeleri betimlenmiştir. Mozağin sol üst köşesinde khiton giymiş erkek figürü olarak tasvir edilmiş ilkbahar kişileştirmesi ve önündeki kasette de ilkbaharı temsilen yeni filiz açmış bitki betimlemeleri yer almaktadır. Mozağin sağ üst köşesinde khiton giymiş, başında sarmaşık yapraklarından bir bant olan, erkek figürü olarak tasvir edilmiş yaz mevsimi kişileştirmesi bulunmaktadır. İlkbahar ve yaz mevsimi kişileştirmelerinin arasında da yaz mevsimi kişileştirmesinin simgelerinden birisi olan teke, bir ağaç altında betimlenmiştir. Mozağin sağ alt köşesinde khiton giymiş, başında buğday başağı ve sarmaşık yapraklarından bir bant olan, erkek figürü olarak tasvir edilmiş sonbahar mevsimi kişileştirmesi bulunmaktadır. Yaz ve sonbahar mevsimi kişileştirmelerinin arasında ise, sonbahar mevsimi kişileştirmesinin simgesi olan içerisinin üzüm ve meyvelerle dolu olduğu bir sepet bulunmaktadır. Mozağin sol alt köşesinde ise pelerin giymiş, gür saçlı ve sakallı bir erkek figürü olarak tasvir edilmiş

Figür 1d. Kış mevsimi kişileştirmesi. (Cimok, 2000: 71)

²⁸Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus her kanatlı figürünü Eros, kadın figürünü Victoryya olarak adlandırma yanlışına düşmemektir.
Anatolian Archaeology

kış mevsimi kişileştirmesi yer almaktadır. Burada kış mevsimi kişileştirmesinin diğer üç mevsim kişileştirmesine kıyasla gür saçlı ve sakalı olarak betimlenmesi yaşlılığı ileri çıkarmıştır ki buda kış mevsiminin önemli simgelerinden birisidir. Kış ve sonbahar mevsim kişileştirmeleri arasında da kış mevsimi kişileştirmesinin simgelerinden birisi olan ördek betimlemeleri bulunmaktadır (**Figür 2**).

Figür 2. Dört mevsim kişileştirmesi. Nea Paphos (Kıbrıs) Dionysos Evi. (Kondoleon, 1995: 88, Fig.45)

Mevsim kişileştirmelerinin en yaygın kullanım alanlarından birisi de dönemin lahitleridir. Lahitler üzerinde mevsim kişileştirmeleri yan yana, ana panonun doğusuna, batısına, kuzeyine ve güneyine gelecek şekilde veya ana panonun köşelerine gelecek şekilde çeşitli dizilimler göstermektedir²⁹. Ayrıca her mevsim geniusunu sürekli temsil eden bir cinsiyet ya da belirli bir figürün olmadığı görülmektedir. Mevsimler ancak kendine özgü öğeleriyle tanımlana bilmektedir. Bugün New York Metropolitan Museum'da bulunan Dionysos ve mevsimler lahdi incelendiğinde: Lenos tipi lahdin üzerinde Yeryüzü (Ge / Tellus) ve Okeanos kişileştirmeleri tarafından çevrilen dört mevsim arasında Dionysos ve alayının tasvirleri görülmektedir. Buradaki mevsim kişileştirmelerinin her biri ayakta ve hepsinin sol omuzu üzerinde chlamys olup her biri farklı atribütlerle tasvir edilmiştir³⁰. Frizin en solunda sağ elinde sazlarla kaplı bir dal, sol elinde de iki tane ördek tutan figür kış mevsiminin kişileştirmesidir. Kış mevsimi kişileştirmesinin hemen yanında sol elinde çiçek açmış bir dal, sağ elinde de içi çiçeklerle dolu küçük bir sepet tutan ve hemen yanında küçük bir geyikle ilkbahar mevsimi kişileştirmesi bulunmaktadır. Frizin ortasında alayıyla birlikte bir panter üzerine oturur vaziyette işlenen Dionysos'un solunda sağ elinde içinde buğday ve orak olan küçük bir sepet, sol elinde de burmalı bir buğday başağı tutan, başı sağa doğru dönük olan ve bacaklarının arasında bir keçi ile tasvir edilmiş yaz mevsimi kişileştirmesi bulunmaktadır. Frizin en sağında ise, nehir tanrısının önünde sol elinde cournucopia, sağ

²⁹ Parrish, 1984: 27

³⁰ McCann, 1978: 94

Figür 3. Dört mevsim kişileştirmesi. Dionysos ve Mevsimler Lahdi. New York Metropolitan Museum Kat. No. 17 (McCann, 1978: 94, görsel.109)

Figür 4. Mevsimler Lahdi. Aphrodisias Müzesi. (Kotan 2022: 357, Fig. 183).

olduğu bir örtü ve chlamys giymiş Eros ilkbahar mevsiminin kişileştirmesidir. Yaz mevsiminin kişileştirmesi olan Eros ise sağ omzu üzerinde bir keçi postu, başında buğday başakları ve sağ elinde de bir orakla betimlenmiştir (**Figür 4**).

Mevsim kişileştirmeleri irdelendiğinde her mevsimi sürekli temsil eden bir cinsiyet ya da belirli bir figür yoktur. Bu durumda biz dört mevsim kişileştirmelerini genellikle her mevsimin kendine özgü imgelerinden faydalanarak adlandırmaktayız. Bu durumda sonbahar (Phthinophoron / Autumnus) kişileştirmesinin imgeleri genellikle üzüm, üzüm sepeti, köpek, terazi, buğday başağı, panter ve çeşitli göçebe kuşlardır (**Figür 5-6**)³³. Kış (Cheimon-Hiems) mevsimi kişileştirmesi genellikle pelerin, domuz, zeytin, zeytin dalı, sazlıklar ve ördek gibi figürlerle betimlenmektedir (**Figür 7-8**)³⁴. Yaz (Theros-Aestas) mevsimi kişileştirmesi de genellikle orak, buğday başağı, chlamys, kısa khiton, aslan, boğa, keklik gibi figürlerle betimlenmektedir (**Figür 9-10**)³⁵.

elinde de yabani tavşan tutan sonbahar mevsiminin kişileştirmesi yer almaktadır (**Figür 3**)³¹.

Mevsim kişileştirmelerinin betimlendiği eserlerde mitolojik varlıkların doldurucu öge olarak kullanılmadığı örnekler de bulunmaktadır. Özellikle de Asia kökenli sütunlu lahitler üzerinde yaygın bir kullanımı vardır³². Bu tarz lahitlerde sütunlar arasında genellikle Eroslar ya da Puttolar dört mevsim kişileştirmesi olarak mevsimlere özgü simgelerle betimlenmişlerdir. Bunun en güzel örneklerinden birisi bugün Aphrodisias Müzesinde sergilenen ve MS 3 yüzyıla tarihlenen sütunlu lahit üzerinde görmekteyiz. Lahdin en solunda boynunda chlamys, başında sarmaşık yapraklarından oluşan bir bant, sol elinde içerisi üzüm dolu sepet ve sağ elinde asa ile sonbahar mevsiminin kişileştirmesi olarak Eros tasvir edilmiştir. Kış mevsiminin kişileştirmesi olan Eros başlıklı kalın bir manto giymiştir. Başında sarmaşık yaprakları, sol elinde çeşitli meyvelerin

³¹ Alexander, 1955: 39-47

³² Koch, 2001:125

³³ Kotan, 2022: 137

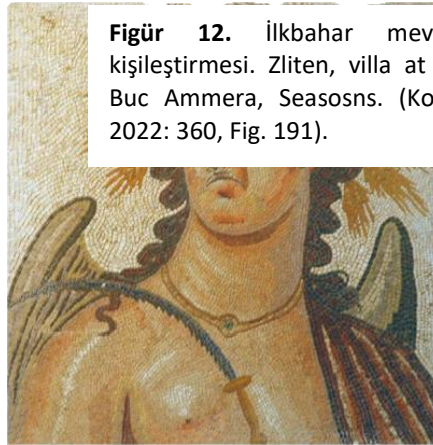
³⁴ Kotan, 2022: 137

³⁵ Kotan, 2022: 136

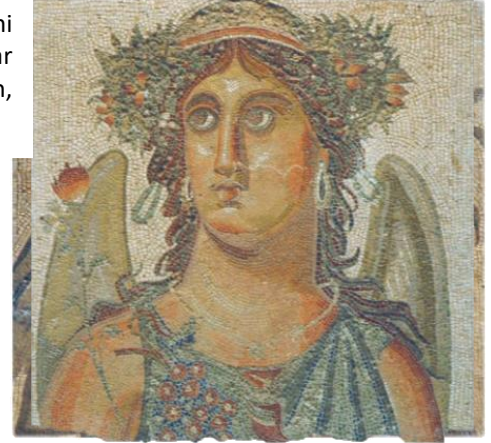
İlkbahar (Eiar-Ver) mevsimi ise genellikle sarmaşık, güller, çiçekler, keçi, koç ve av köpeği gibi figürlerle betimlenmektedir (Figür 11–12)³⁶.

Figür 5. Sonbahar mevsimi kişileştirmesi. Bardo Ulusal Museum.Tunus (Katherine & Dunbadin, 1999: Fig. 114).

Figür 6. Sonbahar mevsimi kişileştirmesi. Zliten, villa at Dar Buc Ammera, Seasons. (Kotan, 2022: 361, Fig.195).

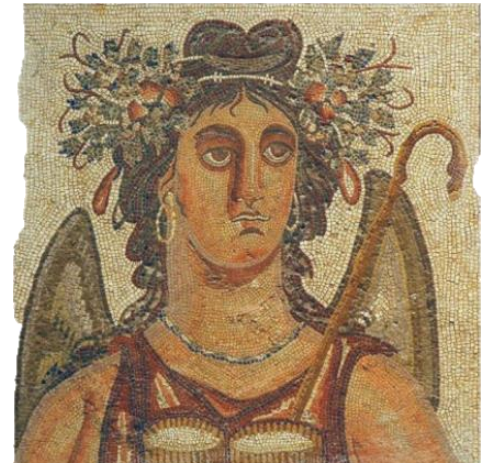
Figür 7. Kış mevsimi kişileştirmesi. Zliten, villa at Dar Buc Ammera, Seasons. (Kotan, 2022: 361, Fig.197).

Dunbadin, 1999: 112, Fig. 114).

Figür 9. Yaz mevsimi kişileştirmesi. Bardo Ulusal Museum. Tunus (Katherine & Dunbadin, 1999: 112, Fig. 114).

Figür 10. Yaz mevsimi kişileştirmesi. Zliten, villa at Dar Buc Ammera, Seasons. (Kotan, 2022: 360, Fig.193)

Dönemin mozaik sanatında mevsim kişileştirmeleri özellikle MS edilen kişileştirme grubunu süslemelerde köşeleri dolduran

devamlılığını MS 4. yüzyıla kadar genellikle mitolojik figürlerle sürdürmüştür. MS 4. yüzyıldan sonra Hristiyanlığın etkisinde mitolojik öğelerden arınarak hayvan ve doğa motifleriyle beraber betimlemeleri yaygınlaşmıştır.

Figür 11. İlkbahar mevsimi kişileştirmesi. Bardo Ulusal Museum. Tunus (Katherine & Dunbadin, 1999: 112, Fig. 114).

oldukça fazla örneğini gösterebileceğimiz 2. yüzyılda ev süslemelerinde en çok tercih oluşturmaktadır. Bunun en önemli sebebi ideal figürler olmalarıdır. Bu alandaki

³⁶ Kotan, 2022: 136

Sonuç

Roma İmparatorluk Dönemi sanatında halka ve özel şahıslara ait anıt ve yapılarda çok yaygın bir kullanım alanı bulan mevsim kişileştirmeleri kadın ya da erkek olarak tasvir edilmiş cinsiz figürler, bitkiler ya da hayvanlarla kombine edilerek veya tek başlarına çeşitli atribütlerle betimlenmişlerdir. Her mevsimi sürekli temsil eden bir cinsiyet ya da belirli bir figür olmadığından mevsim kişileştirmelerinin tanımlanmasında mevsimlere özgü doğa unsurları dikkate alınır. Bu unsurlar dikkate alındığında sonbahar mevsimini; üzüm, üzüm sepeti, köpek, terazi, buğday başağı, panter ve çeşitli göçebe kuşlar... Kış mevsimini; pelerin, domuz, zeytin, zeytin dalı, sazlıklar ve ördek... Yaz mevsimini; orak, buğday başağı, chlamys, kısa khiton, aslan, boğa, keklik ve ilkbahar mevsimini de sarmaşık, güller, çiçekler, keçi, koç ve av köpeği gibi figürler tanınır kılmaktadır.

Roma İmparatorluk Dönemi sanatında mevsim kişileştirmeleri genellikle de mozaik ve lahitler üzerinde karşımıza çıkmaktadırlar. Bu sanatsal alanlarda MS 4. yüzyıla kadar genellikle mitolojik figürlerle beraber betimlenen mevsim kişileştirmeleri, MS 4. yüzyıldan sonra Hristiyanlığın etkisinde mitolojik öğelerden arınarak hayvan ve doğa motifleriyle beraber betimlemeleri yaygınlaşmıştır. Zengin sanatsal bir tema içeriğine sahip olan mevsim kişileştirmeleriyle mutluluk, bolluk, bereket, zenginlik ve sonsuzluk ikonografisine atıf yapılmaktadır

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı gerekmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Bibliyografya

Atasoy, A. (2017). *Uşak Atlası*. Kayseri: Tiydem Yayıncılık.

Alexander, C. (1955). "A Roman Sarcophagus From Badminton House", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series, Vol. 14, No. 2, pp. 39-47.*

Belis, A. (2016). *Roman mosaics in the J. Paul Getty Museum*. J. Paul Getty Museum.

Berens, E. M. (2020). *Mythology Who's Who in Greek and Roman Mythology*. New York.

Can, B. (2014). Antik Çağ Mozaiklerinde Sembolizm ve Kişileştirme. *Aktüel Arkeoloji Dergisi, 2014 Mayıs-Haziran, 44-49.*

Cimok, F. (2000). *Antioch Mosaics*, Turizm Yayınları. İstanbul.

Daly, K. N. (2009). *Greek and Roman Mythology, A to Z*. Infobase Publishing.

Dunbabin, K. M. D. (1999). *Mosaics of the Greek and Roman World*. Cambridge University Press.

Fox, W. S. (1916). *The Mythology of All Races - Greek and Roman - Vol. I*, Marshall Jones Company, Boston.

Grether, G. (1946). Livia and the Roman Imperial Cult. *The American Journal of Philology, 67/3, 222-252.*

Grimal, P. (2012). *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, (Çev. S. Tamgüç), İstanbul.

Koch, G. (2001). *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, (Çev. Z. Z. İlgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul.

Kondoleon, C. (1995). *Domestic and Divine: Roman Mosaics in the House of Dionysos*. Cornell University Press.

<http://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctv5rdvxx>

Kotan, T. (2022). Roma Sanatında Kişileştirme (Thesis No: 794203) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Anatolian Archaeology

Enstitüsü]. Erzurum.

Levi, D. (1947). *Antioch Mosaic Pavements I-II*. New Jersey Princeton University Press.

Ostrowski, J. A. (1991). *Personifications of Rivers in Greek and Roman Art*. Archeobooks.

Özdilek B. (2014). Daphne Kazısı. In A. Özfirat, Ç. Uygun (Eds.). Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları (pp. 219-250).

Parrish D. (1984). *Seasons Mosaics of Roman North Africa*. Bletschneider Giorgio.

Roman, L. & Roman, M. (2010). *Encyclopedia of Greek and Roman Mythology*. Infobase Publishing.

Sayılı, A. (1991). *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

Smith, C. (2011). *Polish and Personification in Classical Athenian Art*. Boston.

Smith, W. (1867). *Dictionary of Greek and Roman Biography, Vol, 2, Mythology and Geography*. New York.

Stafford, E. & Herrin, J. (2005). *Personification in the Greek World: From Antiquity to Byzantium*. Routledge.

Şahin D. (2004). *Amisos Mozaiği*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Ankara.

Temür A. (2021). *Greksanartında Karışık Yaratıklar*. Gece Kitaplığı Yayınları. Ankara.

Warner, M. (1985). *Monuments and Maidens: The Allegory of the Female Form*. Univ of California Press.

Reviewer List/Hakem Listesi

Dear Readers,

Our reviewers perform very important and precious role in the evaluation of the scientific articles, make valuable contributions to the increasing quality and the rising at an international level of Anatolian Archaeology.

Editorial Board would like to thank all the reviewers that are listed below for their support in Anatolian Archaeology in September 2024.

[Doç. Dr. Akın TEMÜR](#)

[Doç. Dr. Kasım OYARÇİN](#)

[Dr. Öğr. Üyesi Erdinç BURULDAĞ](#)

[Dr. Öğr. Üyesi Hacer KUMANDAŞ](#)

[Dr. Öğr. Üyesi Sinem COŞKUN](#)

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-NonCommercial
4.0 International License.

